

RÖVŞƏN MƏMMƏDOV

**AZƏRBAYCANIN
QƏRB DÖVLƏTLƏRİ İLƏ
BEYNƏLXALQ
MÜNASİBƏTLƏRİNİN
SİYASİ, İQTİSADI ASPEKTLƏRİ**
(monoqrafiya AMEA-nın Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi
Tədqiqatlar İnstitutunun politologiya şöbəsində
müzakirə olunmuş və çapa məsləhət bilinmişdir.
Protokol №16.06.06)

- 10463 -

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

İşlər İdarəsi

PREZİDENT KİTABXANASI

BAKİ – 2006

Elmi redaktoru: Ə.M. Tağıyev f.e.d., professor «politologiya»
şöbəsinin müdürü
Rəy verənlər: H.A. Həmidov p.e.n. AMEA Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi
Tədqiqatlar İnstitutunun a.e.i.
A.M. Bəşirov f.e.n. dosent

Rövşən Məmmədov «Azərbaycanın – Qərbi dövlətləri ilə
beynəlxalq münasibətlərində siyasi, iqtisadi aspektlər» Bakı, 2006,
226 səh.
INSN – 9953 – 29 – 0550 – X

Rövşən Məmmədovun elmi araşdırmalarının nəticəsi kimi
təqdim olunan bu monoqrafiyada Azərbaycanın Amerika
Birləşmiş Ştatları, Almaniya, Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya
Birləşmiş Krallığı ilə beynəlxalq münasibətlərinin siyasi, iqtisadi
aspektləri tədqiq olunur.

Monoqrafiya oxucular, tələbələr, və elmi araşdırıcılar üçün
nəzərdə tutulmuşdur.

**«Azərbaycan dünyəvi dövlətdir və bu bizim
strateji yolumuzdur».**
Ümummilli liderimiz Heydər ƏLİYEV

GİRİŞ

Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkədə yeni, demokratik, dünyəvi dövlət qurmaq prosesinə başlamışdır. Onun dövlət quruculuğunda demokratiya, dünyəvilik, qanunun aliliyi və bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinin həyata keçirilməsi əsas götürülmüşdür və artıq xeyli vaxtdır ki, Azərbaycan bu yolla uğurla addımlayır. Dövlət quruculuğunun prioritet təşkil edən cəhətlərindən biri, strateji mahiyyət daşıyan amil ölkənin xarici siyasət məsələsidir və onun milli maraqlara uyğun olaraq yubanmadan mərhələli şəkildə həyata keçirilməsidir. Azərbaycan üçün məqbul sayılan bu siyasi prosesin özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətləri vardır və onlardan, yeni

Azərbaycanın xarici siyasətinin ən mühüm istiqamətlərindən biri beynəlxalq aləmdə, dünyamiqyaslı və regional qurumlarda ölkəmizin müsbət imicinin yaradılması yolu ilə dostlarımızın sayının çoxaldılması, düşmənlərimizin layiqincə cavablandırılmasıdır. Müstəqilliyimizin ilk dövründə bu zəruri fəaliyyət sahəsi başlı-başına buraxıldığından yeni yaranmış dövlətin dünyanın diqqətinə təqdim olunması, Azərbaycan ətrafında informasiya blokadasının yarılması əsassız olaraq ləngimişdi. Dünya şöhrətli siyasətçi, xalqımızın şəriksiz lideri Heydər Əliyev tarixi zərurətin tələbi ilə hakimiyyətə qayıdandan sonra tarazlı daxili və xarici siyasəti ilə qısa müddətdə Azərbaycanı dünyaya tanıtdı, ölkəmiz barədə həqiqətləri lazımi ünvanlara böyük məharətlə çatdırdı.

Beləliklə, Azərbaycanın demokratik və sivil ölkə olması dünya ölkələrində müsbət rəy formalaşdırdı. Onlarda belə bir yekdil fikir formalaşdı ki, Azərbaycan tam daxili sabitlik içərisində yaşayan

bir ölkədir və o, demokratik prinsiplər əsasında inkişaf edir, bazar iqtisadiyyatı, iqtisadi islahatların keçirilməsi respublika iqtisadiyyatının əsas istiqamətləridir.

Müstəqilliyin ilk dövrlərindən Azərbaycan ilk növbədə özünün təbii sərvətlərindən istifadə olunmasına xüsusi əhəmiyyət vermişdir. Çünki Azərbaycan təbii sərvətləri xüsusilə enerji resurslarının zənginliyi ilə seçilən ölkədir. Yeni Azərbaycan bir müstəqil dövlət kimi özünün böyük neft və qaz ehtiyatları olduğunu bildirdi. Müstəqilliyin bərpasının ilk illərində həmin resurslardan səmərəli şəkildə istifadə etmək imkanları məhdud idi. Ona görə də neft-qaz ehtiyatlarından qarşılıqlı faydalılıq əsasında istifadə etmək üçün Azərbaycanın Qərbə, yəni Amerika Birləşmiş Ştatlarına, Avropa ölkələrinə üz tutması zəruri idi. Məhz bunun nəticəsində Azərbaycan-Qərb münasibətlərində bəzi siyasi prioritetlər üzə çıxdı. Digər tərəfdənsə Qərbin nüfuzlu dövlətlərinin

regional siyasətinin, geostrateji maraqlarının bəzi məqamlarına da aydınlıq gəldi.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq təqdim olunan elmi monoqrafiyada Azərbaycan-Qərb beynəlxalq münasibətlərində bəzi siyasi, iqtisadi aspektlər tədqiqat obyektı kimi araşdırılmaya cəlb edilmişdir. Burada əsasən Azərbaycanın Amerika Birləşmiş Ştatları, bəzi Avropa dövlətləri, beynəlxalq təşkilatlarla, regional birliklərlə və s. qurumlarla xarici əlaqələrinin siyasi, iqtisadi prioritləri problem kimi tədqiq olunur.

**FƏSİL-1. AZƏRBAYCAN-ABŞ BEYNƏLXALQ
MÜNASİBƏTLƏRİ QƏRB DÖVLƏTLƏRİ İLƏ
XARİCİ ƏLAQƏLƏRİN ƏSAS
PRIORİTETLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ.
1. 1. AZƏRBAYCANIN AMERİKA BİRLƏŞMİŞ
ŞTATLARI İLƏ BEYNƏLXALQ
MÜNASİBƏTLƏRİNİN BƏZİ SİYASİ, İQTİSADI
ASPEKTLƏRİ (TARİX VƏ MÜASİRLİK)**

Keçmişimizi və kimliyimizi öyrənmək üçün biz əsasən tarixə, xalqımızın mənəvi təcrübəsinə, bəşəri və əxlaqi dəyərlərinə müraciət edirik. Bu bir həqiqətdir ki, tarix bizə təkcə qədimliyimizi kimlərəse tanıtdırmaq üçün yox, eyni zamanda əcdadlarımızın bəşər tarixində yazdıqlarını, ulularımızın bizə yadigar qoyduğu dövlətçilik ənənələrini, milli qeyrəti, soykökümüzü yaşatmaq, gələcək nəsillərə olduğu kimi çatdırmaq üçün də mühüm vasitədir. Çünki, milli qürurunu, mentalitetini, müstəqilliyini qoruyan, onu yaşadıb

gələcək nəsillərə ərnağan edən xalq tarixdə həmişə yaxşı iz qoyur, öz dəsti-xəttini, əməllərini silinməz mənbələrə həkk edir. Azərbaycan xalqı məhz belə xalqlardandır. Xalqımızın dövlətçilik keçmişinə müraciət edəndə də, bu amil real şəkildə özünün təsdiqini tapır. Yəni, həmin məxəzlərə diqqət yetirməklə istər-istəməz bu xalqın müdrikliyinə, zənginliyinə heyran qalır, onun bəşəriyyətə bəxş etdiyi, bütün dünyaya səs salan dühalarının, sərkərdələrinin qarşısında baş əyməli olursan.

Azərbaycanın Amerika Birləşmiş Ştatları ilə beynəlxalq münasibətlərinin siyasi, iqtisadi aspektlərini öyrənmək üçün bu iki dövlətin xarici əlaqələr tarixinə müraciət etmək tədqiqat prosesində prioritet mahiyyət daşıyır. Hesab edirik ki, problemə lazımi səviyyədə aydınlıq gətirmək üçün ilk növbədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Amerika Birləşmiş Ştatları ilə beynəlxalq münasibətlərin yaradılmasına yönəldilmiş səylərə

və cəhdlərə diqqət yetirmək lazımdır. Dövlətçilik tariximizi araşdırarkən bəlli olur ki, əsrlər boyu müstəqillik amalları ilə mübarizə aparan Azərbaycan xalqı bu yolda çoxlu məhrumiyyətlərə düçar olsa da, əqidəsindən dönmədi, nəhayət keçən əsrin əvvələrində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti adlı azad bir dövlət qurdu. Yəni tariximizdə silinməz iz buraxmış qısa, lakin şərəfli bir yol keçmiş Şərqdə ilk Demokratik Respublika sayılan bu dövlət az vaxt ərzində özünün idarəetmə orqanlarını, ordusunu yaradaraq milli dövlət bayrağını ucaltmaqla çox böyük nailiyyətlər əldə etdi. Bu mənada haqlı olaraq Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab Heydər Əliyev ölkəmizin dövlət müstəqilliyinin bərpasının 10-cu ildönümünə həsr olunmuş müşavirədə qeyd edir: «Həqiqətən Azərbaycanda dövlət müstəqilliyinin əldə olunması bizim çoxəsrlilik tariximizdə ən böyük hadisədir. 1918-ci ildə yaranmış vəziyyətdən, fürsətdən istifadə edərək Azərbaycan dövlət

müstəqilliyini elan etdi, Xalq Cümhuriyyəti yarandı, 1919-cu ilin yanvarın 6-da ABŞ diplomatik fəaliyyətə başladı və əgər o, yaşaya bilsəydi, nümayəndəsi Naesklə rəsmi xarakterli təbiidir ki, biz XX əsrdə tam müstəqil dövlət kimi danışıqlarındakı bir məqama diqqət yetirək: «Biz inkişaf edə bilərdik».¹ Bu da bir həqiqətdir ki, ABŞ-ın bizi tanıyacağına və onun məşhur prezidenti müstəqillik asanlıqla qazanılmamış və o, tərəfindən müdafiə olunacağımıza böyük ümid «Azərbaycanın mərd oğul və qızlarının qanı bəsləyirik. Biz amerikalıların simasında dostlarımızı bahasına əldə edilmişdir».² və himayədarlarımızı görürük. Həmçinin ABŞ Bakı

Zənnimizcə Azərbaycan-Amerika münasibətlərinin dövlət səviyyəsində yaranmasının bəzi məqamlarına diqqət yetirilməsi problemin araşdırılmasına önəmli kömək göstərir.

Müvafiq məxəzlərə əsasən demək olar ki, Azərbaycanın dünya dövlətləri ilə xarici əlaqələrinin qurulmasında, xüsusilə Amerika Birləşmiş Ştatları ilə beynəlxalq münasibətlərin müxtəlif sahələr üzrə yaradılmasında Ə.M.Topçubaşovun əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Məsələn, diplomatik gedişlərin incəliklərinə yaxşı bələd olan Ə.M.Topçubaşovun

neft kompaniyalarının işində və Azərbaycan ticarətində yaxından iştirak edə bilər».³ Naesk aldığı məlumatdan, danışıqlardan çox razı qaldığını bildirdi və Azərbaycan Respublikasının memorandumunu Vaşinqtona göndərəcəyinə söz verdi.

Məhz Azərbaycan diplomatiyasının və onun layiqli nümayəndəsi Ə.M.Topçubaşovun səmərəli fəaliyyəti nəticəsində Sülh konfransına buraxılmaq üçün Amerika komissarlığına müraciətə cavab olaraq martın 27-də Devis Qek Ə.M.Topçubaşova yazırdı: «Hörmətli cənab, Sizin nümayəndəliyin

¹ «Azərbaycan» qəzeti, 3 oktyabr, 2001, səh. 3.

² «Azərbaycan» qəzeti, 9 oktyabr, 2001, səh. 4.

³ Həsənov C. Azərbaycan-Amerika: tarixin yaddaşından (1918-1920). «Azərbaycan» qəzeti, 9 yanvar 1993-cü il.

Sülh konfransında iştirak etmək üçün Parisə getmək arzusu ilə bağlı şifahi sorğunuza cavab olaraq sizə bildirməyi özümə şərəf bilirəm ki, Amerika sülh missiyası sizin Fransaya getməyiniz üçün səlahiyyətli hakimiyyət orqanları tərəfindən viza verilməsinə heç bir maneə görmür».⁴

Mayın 2-də isə ABŞ prezidenti V.Vilsonun təşəbbüsü ilə ilk dəfə Azərbaycan məsələsi ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa və İtaliya hökumət başçılarından olan Dördlər Şurasının iclasında müzakirə edildi. Amerika prezidenti V.Vilson təklif etdi ki, Azərbaycan Respublikasının nümayəndələri Versal sülh konfransına buraxılsınlar. Eyni zamanda, o, bildirdi ki, Azərbaycan Respublikasının nümayəndə heyətinin başçısı kimi Ə.M.Topçubaşov tanınmalıdır. Dünyanın ən nüfuzlu siyasi xadimlərindən biri, Versal sülh konfransında həlledici səsə malik olan V.Vilsonun Azərbaycan nümayəndəliyi haqqında, onların özlərinin iştirakı

⁴ Yenə orada.

olmadan belə mövqe tutması nümayəndəliyin vəziyyətini bir qədər yüngülləşdirdi.

Nəhayət ki, 1919-cu ilin 28 mayında, Azərbaycan üçün tarixi əhəmiyyət daşıyan günün birinci yarısında Ə.M.Topçubaşovu ABŞ nümayəndə heyətinin üzvü, Amerika diplomatı Q.Morqentau qəbul etdi. Q.Morqentau müharibə illərində ABŞ-ın Türkiyədə səfiri olmuşdu. 1919-cu ildə isə Yaxın Şərqdə Amerika Yardımı Komitəsinin sədr müavini idi. Danışıqlar zamanı günün ikinci yarısı keçiriləcək prezident Vilsonla Azərbaycan nümayəndəsinin görüşünün bir sıra mühüm cəhətləri müzakirə edildi. Azərbaycanın zəngin təbii ehtiyatlarını və güclü sənaye potensialını nəzərə alaraq Q.Morqentau Amerika kapitalının Azərbaycana istiqamətləndirilməsinin və Azərbaycan hökumətinə maliyyə yardımı göstərilməsinin mümkünlüyünü qeyd etdi.

Günün ikinci yarısı Azərbaycan nümayəndə heyəti prezident V.Vilson tərəfindən qəbul edildi.

Bununla bağlı, Ə.M.Topçubaşov yazırdı: «Bizim nümayəndə heyətinin prezident Vilson tərəfindən qəbulunu çox böyük hadisə hesab etmək lazımdır, çünki başqa Antanta dövlətlərinin başçıları kimi o da nümayəndə heyətlərini qəbul etmir».⁵

Görüş zamanı Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı Ə.M.Topçubaşov ABŞ prezidenti V.Vilsona müraciət edərək bildirdi ki, xalqların dinc yanaşı yaşaması, bütün millətlərin öz taleyini həll etmək haqqında ali prinsiplərin müəllifi olan Böyük Amerikanın prezidenti Vilsonun Azərbaycan nümayəndə heyətinin salamlamasını özü üçün xoşbəxtlik hesab edir. Biz uzaq Qafqazdan, buradan bir neçə min mil uzaq olan Azərbaycandan gələrək xalqımızın azad və müstəqil həyatı üçün sizə minnətdarlığımızı bildiririk. Qüdrətli Amerikanın nümayəndəsi kimi sizə müraciət edib xahiş edirik ki, cənab prezident bizim ölkəmiz, bizim xalqımız və

⁵ Həsənov C. Azərbaycan-Amerika: tarixin yaddaşından (1918-1920). «Azərbaycan» qəzeti, 9 yanvar 1993-cü il.

elə bizim özümüz haqqında məlumatları bizdən eşidəsiniz. Çünki biz Avropa və Amerika mətbuatında tez-tez Azərbaycan haqqında səhv, saxtalaşdırılmış və hiqəqətə uyğun olmayan məlumatların verilməsini eşitməli oluruq. Düzdür, bizi hələ yaxşı tanımırılar, biz indi birinci dəfədir ki, Avropadayıq, lakin sizi əmin edirik ki, müstəqil yaşamaq üçün bizdə hər şey vardır. Biz ümid edirik ki, konfrans bizi dinləyəcək və biz Millətlər Cəmiyyətinə buraxılacağıq. Biz əminik ki, bütün xalqlar kimi sizin böyük prinsipləriniz əsasında yardım alacağıq. Çıxışının sonunda Ə.M.Topçubaşov deyirdi: «Biz bildiririk ki, nə Kolçakın, nə Denikin, nə də köhnə Rusiya imperiyasının hüduqlarında hakimiyyəti bərpa etmək niyyətində olan qeyri birisini tanımayacağıq. Biz Azərbaycan üçün yalnız öz Parlamentimizin və öz hökumətimizi tanıyıırıq və tanıyacağıq».

Topçubaşov öz çıxışında Qafqaz xalqlarının konfederasiyasının mümkünlüyünü prezident

Vilsona bildirdi və Qafqaz Azərbaycan Respublikası nümayəndələrinin memorandumunu Amerika prezidentinə təqdim etdi.

Qeyd olunduğu kimi, Amerika mətbuatında Azərbaycana qarşı yönəlmiş müxtəlif məzmunlu yazılar ölkəmiz haqqında çoxlu yanlış təsəvvürlər yaratmışdır. Bütün bunlarsa erməni təbliğatının nəticəsi idi ki, vaxtaşırı Amerika mətbuatında yer alırdı. Məhz bu əks siyasətin nəticəsi Azərbaycan-Amerika münasibətlərinin formalaşmasına mənfi təsir göstərirdi.

Əslində isə Azərbaycanın xarici siyasəti humanist prinsiplərə, dünya təcrübəsinə əsaslanırdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə Amerika Birləşmiş Ştatları arasında münasibətləri ehtiva edən tələblərdə bunlar aşkar şəkildə görünür. Həmin tələblərdə belə bir xahiş edilirdi:

1. Azərbaycanın müstəqilliyi tanınsın.
2. Vilsonun prinsipləri Azərbaycana da şamil edilsin.

3. Azərbaycan nümayəndələri Sülh konfransının işinə buraxılsın.
4. Azərbaycan Millətlər Cəmiyyətinə qəbul edilsin.
5. ABŞ-ın hərbi departamentliyi Azərbaycana hərbi yardım göstərsin.
6. ABŞ-la Azərbaycan Respublikası arasında diplomatik münasibətlər yaradılsın.⁶

10463 Hətta danışıqlar zamanı ABŞ tərəfindən bu tələblərin qəbul ediləcəyi təqdirdə Ə.M.Topçubaşov Azərbaycanın keçmişdə tərkibində olduğu çar Rusiyasının borclarından öz payına düşəni tədricən ödəyəcəyinə təminat verirdi.

Söhbət zamanı V.Vilson Azərbaycan nümayəndələrini görməyinə və Azərbaycan haqqında xeyli material aldığına çox şad olduğunu bildirdi. Lakin Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınması məsələsi açıq saxlanıldı.

⁶ Yenə orada.

Göstərilən iqtibaslarda Azərbaycanın ilk müstəqil respublika kimi 23 aylıq mövcudluğu dövründə xarici siyasətini, xüsusilə Amerika Birləşmiş Ştatları ilə beynəlxalq əlaqələrini qurarkən hansı çətinliklərlə qarşılaşdığının şahidi oluruq. Bu fədakar insanlar müstəqil Azərbaycanımızın müasir dövr siyasətinin ilk qurucuları sayılmalıdırlar. Bu siyasi proseslərin içərisində isə araşdırmağa çalışdığımız problemin elementləri, yəni dövlətimizin beynəlxalq münasibətlərinin siyasi, iqtisadi aspektləri aydın görünür.

Azərbaycan-Amerika münasibətlərinin yaranmasının nə vaxtdan başlanmasına münasibətdə də müxtəlif qənaətlər mövcuddur. Məsələn, tədqiqatçı-alim A.M.Bəşirov yazır: «Dünyanın fəvqəldövləti olan ABŞ ilə Azərbaycan arasındakı münasibətləri şərtləndirən əsas amillər ölkəmiz üçün ABŞ-ın hər bir müstəqil dövlətin beynəlxalq təhlükəsizliyinə və müstəqilliyinə təminat vermək, qarant durmaq, bu dövlətin

möhkəmlənməsinə ilkin iqtisadi və siyasi dəstək vermək, sivilizasiyalı dövlətlərarası münasibətlər sistemində integrasiya olunmaq imkanı ilə əlaqəlidir.

ABŞ üçün isə Azərbaycanın əlverişli geosiyasi ərazidə yerləşməsi, zəngin təbii ehtiyatlara, xüsusən neft və qaz yataqlarına malik olması və beynəlxalq prinsiplərə uyğun, sivil və müstəqil siyasət yeritməsi ilə bağlıdır». Sitat A.M.Bəşirovun və H.A.Həmidovun «Azərbaycanın xarici əlaqələrində sosial-siyasi münasibətlər» kitabından gətirilir. Bakı – 2003. Daha sonra müəllif vurğulayır: «Azərbaycan-ABŞ qarşılıqlı münasibətlərinin tarixini araşdırarkən məlum olur ki, bu münasibətlər təqribən XIX əsrin 70-80-ci illərindən etibarən başlanmışdır». Həqiqətən, o vaxta qədər Amerika dövlətinin Azərbaycan haqqında təsəvvürləri olduqca məhdud olmuşdur.

Yəni, keçən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq dünya neft səltənətinin tacına çevrilən Bakı və ətraf rayonları Rusiyanın bütün neft hasilatının 90%-dən

çox hissəsini verirdi. Dünya neft hasilatının isə yarıya qədərini – yəni ABŞ-dan çox neft hasil edirdi.

Məhz elə bu səbəbdən də ABŞ-ın iş adamları XIX əsrin 70-80-ci illərindən başlayaraq bizim regiona maraq göstərmiş və strateji mənafeyi zonası kimi qiymət vermişdir. Qeyd edək ki, bu maraq Birinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra özünü daha açıq şəkildə büruzə vermişdir.

XIX əsrin 70-80-ci illərində Bakı neft sənayesinin yaranması və formalaşması dövründə ABŞ-ın iri kompaniyaları və şirkətləri Azərbaycan neftinə maraq göstərirlər. Bu illərdə Rusiya bazarında neft məhsullarının satışı məşhur iş adamı Rokfellerin «Standart oyl» kompaniyasının tam nəzarəti altında idi. Tədricən Nobelin təzyiqi ilə Rusiya bazarından sıxışdırılıb çıxarılan Rokfeller bir qədər sonra öz nümayəndəsini Bakıya göndərərək, o zaman Bakıda möhkəm mövqə qazanmış olan İngiltərə və digər Avropa dövlətlərinin şirkətləri ilə danışıqlar aparmış və müəyyən işlər görmüşlər.

Lakin Avropa dövlətləri ilə ABŞ arasında mövcud olan ziddiyyət və həmin vaxt üçün Amerikanın nisbətən zəifliyi amerikalılara Bakıda daimi möhkəmlənməyə imkan verməmişdir.

Sonrakı illərdə də İngiltərənin Azərbaycandakı güclü mövqeyi və ingilis-Amerika ziddiyyətləri ABŞ-ın Azərbaycana fəal müdaxiləsinə və onunla normal iqtisadi-siyasi münasibətlər yaratmasına mane olmuşdur.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Birinci Dünya müharibəsinin sonunda ABŞ-ın beynəlxalq əlaqələr sahəsində siyasi-diplomatik fəallığı artmağa başladı. Buna başlıca səbəb müharibə və inqilab nəticəsində Rusiya imperiyasının dağılması idi. Oktyabr çevrilişi və ondan sonra baş verən siyasi proseslər ABŞ-ın Transqafqaza olan siyasi və iqtisadi marağını daha da artırdı. Lakin sovet dönməində Azərbaycan müstəqil dövlət kimi özünün müstəqil siyasətini yeritmək imkanına malik

olmadığı üçün təbii olaraq ABŞ-la beynəlxalq münasibətlərini qura bilməzdi.

Azərbaycan-Amerika beynəlxalq əlaqələrinin dünya təcrübəsinə uyğun, sivil qaydada qurulmasına normal şərait isə 1991-ci ilin 18 oktyabrından, yəni müstəqilliyimizin bərpasından sonra yarandı.

Azərbaycan dövləti dünya birliyinin qəbul etdiyi normalardan irəli gələn və xalqımızın milli mənafeyinə uyğun prinsiplərə əsaslanaraq öz xarici siyasətini tamamilə yeni təməl üzərində qurdu. Xarici siyasətimizin məqsəd və vəzifələri, mahiyyəti, prinsipləri, istiqamtləri müəyyənləşdirildi.⁷

Azərbaycan Respublikası dünya birliyi dövlətləri ilə çoxtərəfli və ikitərəfli münasibətlər yaradarkən Avropa, Asiya dövlətləri ilə yanaşı ABŞ-a da xüsusi diqqət yetirmişdir. Beynəlxalq birliyin

⁷ Qasımov M. Azərbaycanın xarici siyasəti (konsepsiya məsələləri), Bakı, 1997, səh.3.

subyektləri ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq əsasında münasibət quran Azərbaycan Respublikası milli dövlətçilik maraq və mənafelərindən çıxış edərək ABŞ-la əlaqələrin qurulması və inkişafı perspektivlərinə əlahiddə üstünlük vermişdir.

Məhz bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan müstəqillik haqqında Konstitusiyaya aktı qəbul etdikdən sonra onun müstəqilliyini ilk tanıyan dünya dövlətlərindən biri də ABŞ olmuşdur. Yəni 1991-ci il dekabrın 25-də Vaşinqton öz müstəqilliyini elan etmiş müstəqil Azərbaycan dövlətini rəsmən tanıdığını bəyan etdi və tezliklə iki dövlət arasında diplomatik münasibətlər yaratmaq üçün müəyyən addımlar atdı.

Təbii olaraq, ABŞ və Azərbaycan arasındakı münasibətləri şərtləndirən əsas amillərdən biri ölkəmiz üçün ABŞ-ın hər bir müstəqil dövlətin beynəlxalq təhlükəsizliyinə və müstəqilliyinə təminatçı olması ilə yanaşı bu dövlətin möhkəmlənməsinə ilkin iqtisadi və siyasi dəstək

vermək imkanı ilə bağlıdır, digər tərəfdən isə ABŞ-ın Azərbaycanla münasibətləri respublikamızın əlverişli geosiyasi ərazidə yerləşməsi, zəngin təbii ehtiyatlara, xüsusən neft, qaz yataqlarına malik olması, ölkəmizin beynəlxalq prinsiplərə uyğun, sivil və müstəqil siyasət yeritməsi ilə əlaqəlidir.

Azərbaycan – ABŞ beynəlxalq əlaqələrinin bəzi məqamlarına diqqət yetirməklə qısa müddət ərzində nə qədər uzun və şərəfli yolun keçildiyinin şahidi oluruq. Xronoloji ardıcılıqla bəzi məqamlara diqqət yetirək.

Məsələn, Azərbaycanla geniş diplomatik münasibətlər qurmaq məqsədilə ABŞ-ın Dövlət katibi Ceyms Beyker 1992-ci il fevralın 12-də Bakıya gəldi. Azərbaycanla diplomatik münasibətlər qurulmasının perspektivlərinin son nəticədə bizim ölkəmizdə demokratiya, insan hüquqlarının qorunması və azad bazar iqtisadiyyatına gedişin hansı səviyyədə olmasından bilavasitə asılı olacağını bildirdi. O, Dağlıq Qarabağ problemi və

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi haqqında rəsmi Bakıdan geniş məlumat aldı.

Həmin görüşdən bir neçə gün sonra isə – 1992-ci ilin fevral 17-də Bakıya gəlmiş ABŞ dövlət katibinin şəxsi nümayəndəsi, xüsusi tapşırıqlar üzrə səfir Nikolas Sansoua, Azərbaycanın dövlət katibi M.Abbasovla respublikamızın paytaxtında ABŞ səfirliyinin açılması məsələsi ilə bağlı geniş fikir mübadiləsi apardı ki, nəticədə bir ay sonra yəni, 1992-ci ilin martın 17-də Bakıda ABŞ səfirliyinin açılışı reallaşdı. Mərasimdə çıxış edən ABŞ-ın Azərbaycandakı müvəqqəti işlər vəkili Robert Finn qeyd etdi ki, səfirliyin açılması dövlətlərimiz arasında qarşılıqlı münasibətlərin inkişafına təkan verəcək və Azərbaycan haqqında daha dolğun və etibarlı məlumat almağımızda həlledici rol oynayacaqdır.

Müvafiq mənbələrə istinadən demək olar ki, 1992-ci il martın 18-dən etibarən qurulan Azərbaycan-ABŞ diplomatik münasibətləri daha

çox kəşfiyyat xarakterli yönümü ilə seçilirdi. Bu baxımdan, 1992-ci ilin aprelində ABŞ senatının ATƏT üzrə komissiyasının sədri Dennis de Konsininin rəhbərliyi altında Konqresin nümayəndə heyətinin Bakıya rəsmi səfərini xüsusilə qeyd etmək olar.

Burada, ABŞ ali qanunverici orqanı nümayəndələrinin səfərində məqsəd keçmiş SSRİ-nin yeni müstəqillik qazanmış respublikası haqqında ətraflı və müfəssəl məlumat toplamaq, bu ölkənin potensial imkanlarını dəqiqləşdirmək, daxili və xarici siyasətinin başlıca istiqamətləri ilə tanış olmaq, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi və Dağlıq Qarabağ problemi haqqında əsl həqiqəti öyrənmək, Azərbaycan dövlətinin Rusiya və İranla münasibətlərinin səviyyəsi haqqında dəqiq və səhih məlumat toplamaqdan ibarət idi. Nəticədə Respublikamız haqqında toplanmış obyektiv informasiyalar qarşılıqlı münasibətlərin yeni keyfiyyət halına keçməsinə şərait yaratdı ki, bu

amil Azərbaycan – ABŞ münasibətlərinə müsbət təsirini göstərdi.

Özbaşınalığın və xaosun hökm sürdüyü bir dövrdə 1992-ci ilin may ayında Azərbaycanda baş verən hakimiyyət dəyişikliyindən sonra ABŞ-ın rəsmi dairələri bir daha Azərbaycan dövlətinə geniş əlaqələr yaratmağı təklif etdilər. Bu məqsədlə 1992-ci ilin iyul ayında ATƏM-in Helsinki sammiti ərəfəsində ABŞ Prezidenti Corc Buş Azərbaycan Prezidentinə məktubla müraciət etdi və öz ölkəsinin Azərbaycanla bütün sahələrdə əlaqələr yaratmağa və münasibətləri inkişaf etdirməyə hazır olduğunu bildirdi. Respublikanın o vaxtkı rəhbərləri ABŞ-ın bu təşəbbüsünə lazımi qiymət verə bilmədilər. Azərbaycan hökuməti nəinki 1992-ci ilin iyulunda keçirilən ATƏM-in Helsinki sammitində ABŞ-ın dəstəyindən istifadə edə bilmədi, digər tərəfdən Dağlıq Qarabağ problemini və Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarına təcavüzü məsələsini sammitin gündəliyinə belə salmağa nail olmadı.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikası ilə ABŞ arasında ikitərəfli əlaqələrin sonrakı inkişafında xeyli problematik məsələlər meydana gəldi. Ən ziddiyyətli məsələlərdən biri 1992-ci oktyabrın 24-də Konqresin 102-ci çağırış 2-ci sessiyasının qəbul etdiyi və keçmiş SSRI-nin Azərbaycandan savayı digər 11 respublikasına demokratiyanın inkişafı və bazar iqtisadiyyatına keçid məqsədilə 400 milyon dollar həcmində yardımı nəzərdə tutan «Azadlığı Müdafiə Aktı» və ona 907-ci əlavənin qəbul edilməsi oldu. (Bu qərar ABŞ-in Azərbaycana qarşı tətbiq etdiyi ən ədalətsiz bir qərar idi – R.M.)

Həmin qərarın, yəni Azərbaycana qarşı iqtisadi yardıma qadağa aksiyasının məzmunu belədir: «Bu və ya digər qanunvericilik aktları çərçivəsində Birləşmiş Ştatların Azərbaycana iqtisadi yardımı o zamana qədər mümkün olmayacaq ki, ABŞ prezidenti müəyyən etmiş olsun və bu haqda Konqresə xəbər çatdırılsın ki, Azərbaycan hökuməti

bütün blokadaları, Ermənistan və Dağlıq Qarabağa qarşı zor gücünün istifadəsini dayandırmaq üçün əməli iş görür». Əlavənin mətnindən belə çıxır ki, guya Azərbaycan Ermənistan və Dağlıq Qarabağı blokadaya salmışdır, digər tərəfdən isə həqiqət tərsinə yozularaq hücum edən tərəf (Ermənistan) hücumu məruz qalan tərəf kimi təqdim olunmuşdur. Acınacaqlı haldır ki, bu dövrdə keçmiş Sovetlər Birliyinin yenicə müstəqillik qazanmış respublikaları içərisində məhz Azərbaycan iqtisadi qadağa aksiyasına məruz qaldı və bunun acısını uzun illər çəkməli oldu.

Müstəqillik dövrünün müxtəlif mərhələlərində, yəni 1992-1993-cü ilin birinci yarısınadək davam etmiş Ə.Elçibəy hakimiyyəti ABŞ-a meylliliklə xarakterizə olunurdu. Məlumdur ki, xarici siyasət istiqamətinin düzgün müəyyənləşdirilməsi lazımı effekti yalnız bu xəttin reallaşdırılması mexanizminin düzgün əsasda yaradılması zamanı verə bilərdi. Lakin mövcud iqtidarın bu işə məsuliyyət daşıyan

şəxsləri belə bir mexanizmi yarada bilmədiklərindən onsuz da problemləri və qayğıları çox olan müstəqil dövlət üçün əlavə olaraq xeyli çətinliklər yaratdılar.

Nəticədə, yaranan mürəkkəb situasiyada, yeni bir tərəfdən Azərbaycanın ABŞ üçün kəsb etdiyi əhəmiyyəti düzgün qiymətləndirməməsi, digər tərəfdən ABŞ-da mövcud olan güclü təsir mexanizminə malik erməni lobbisinin fəaliyyətinə lazımi əhəmiyyət verilməməsi Azərbaycanı 1992-ci ilin sonunda çox ağır vəziyyətə saldı. Həmin vaxt Türkiyə istisna olmaqla Azərbaycanın regionunun bütün dövlətləri ilə beynəlxalq münasibətləri gərgin idi. Bununla da Azərbaycan nəinki təkə bölgədə, eyni zamanda bütün dünyada təkləndi. Dünya ölkələri arasında bu cür təklənmə nəticəsində Azərbaycan bütün dünya dövlətlərinin dəstəyini qazanmış irticaçı erməni qüvvələri ilə üz-üzə qaldı.

Yaxın dövlətçilik tariximizi araşdırarkən o da məlum olur ki, Azərbaycan-ABŞ münasibətlərinin 1992-ci ilin sonuna yaxın formalaşmağa başlayan

ziddiyyətləri qarşıda gələn 1993-cü ildə nəinki həll edilməmiş, hətta daha da dərinləşdirilmişdir. Belə ki, Miçiqan ştatından olan kongresmen Devid Boneyerin təklifi üzrə Konqresin nümayəndələr palatası 1993-cü ilin fevralın 17-də «Dağlıq Qarabağ ətrafında mübahisələrə dair» adlı 86 sayılı qətnamə qəbul etmişdir. (Azərbaycan qəz.19.02.93.)

Bu barədə Azərbaycan – ABŞ əlaqələrinin layiqli araşdırıcılarından sayılan A.M.Bəşirov haqlı olaraq yazır ki, Azərbaycanımıza qarşı açıq-aşkar düşmənçilik ruhunda tərtib edilmiş qətnamədə həqiqət tərsinə yozularaq Azərbaycan Ermənistan və dağlıq Qarabağı blokadada saxlamaqda günahlandırılır və ölkəmizə 907-ci əlavənin qüvvədə saxlanmasının zəruriliyi tələb olunurdu. Qətnamə müəllifləri hətta bizə dost Türkiyə Respublikasının neytrallaşdırılmasında ABŞ hökumətindən kömək umurdular. Beləliklə, 86 sayılı qətnamə respublikamızın suverenliyi və ərazi

bütövlüyünə qəsd ruhunda hazırlanmış, ölkəmizin daxili işlərinə birbaşa müdaxilə kimi qiymətləndirilməlidir.

Lakin 86 sayılı qətnaməni qəbul etməklə ABŞ Konqresi özünün ermənipərəst mövqeyini bir daha təsdiq etmiş olsa da, eyni fikirləri prezident administrasiyası və Dövlət Departamenti haqqında söyləmək qeyri-obyektiv olardı.

Azərbaycan-ABŞ münasibətlərinin bir mərhələsi də 1993-cü ilin yanvarından sayıla bilər. Bu Bill Klintonun hakimiyyəti dövrüdür. Məlumdur ki, 1993-cü ilin yanvarında Bill Klintonun ABŞ-da yeni prezident vəzifəsinə başlaması dövründə Azərbaycan-Amerika münasibətləri çox gərgin vəziyyətdə idi. Çünki ABŞ Azərbaycana hansı siyasət yeritdikləri bəlli olmayan, qonşu dövlətlərə qarşı ədalətsiz addımlar atan bir dövlət kimi baxır, onun müstəqil siyasət yeritdiyinə şübhə ilə yanaşırdı. Elə Azərbaycanda da ABŞ-ın haqq-ədaləti müdafiə edəcəyinə, respublikamızda

müstəqil dövlət quruculuğuna yardım göstərəcəyinə xalq şübhəli idi və əmn deyildi.

Azərbaycan-ABŞ əlaqələrində dönüş mərhələsi kimi qiymətləndirilən həmin vaxt ABŞ-ın Azərbaycan dövlətçiliyi üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq Naxçıvan MR Ali Sovetinin sədri Heydər Əliyev 1993-cü ilin yanvarında ABŞ prezidenti Bill Klintonu məktub göndərirdi. Məktubda Bill Klintonu təbrik edən Heydər Əliyev ümidvar olduğunu bildirdi ki, o, müstəqil Azərbaycan Respublikasına xeyirxah münasibət bəsləyəcək, Naxçıvanın Ermənistan tərəfindən blokadaya alınmasını aradan qaldırmaq üçün Amerika dövlətinin bütün imkanlarından istifadə edəcəkdir.

Məhz həmin ilin yanvar ayında ABŞ və Rusiya prezidentləri Dağlıq Qarabağ problemi və Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı birgə bəyanat verərək, münaqişəni nizama salmaq üçün tezliklə ATƏM-in Minsk konfransının çağırılmasına tərəfdar olduqlarını bəyan etdilər.

Davamlı olaraq bunun ardınca 1993-cü il fevral ayının 4-də ABŞ-ın Azərbaycandakı səfiri Riçard Mayls Naxçıvana getdi. O, həmin dövrdə Ali məclisin sədri Heydər Əliyevlə görüş zamanı ABŞ prezidenti Bill Klintonun bölgədə yaranmış vəziyyətlə bağlı narahatlığını çatdırdı və Naxçıvana təcili humanitar yardım göndərilməsi barədə prezidentin qərarını bildirdi. Dövlət departamentinin humanitar yardımlar üçün proqramının rəhbəri Riçard Armintaj tərəfindən göndərilən məktubu təqdim etdi.

Nəticədə çox keçmədən Azərbaycana qarşı hər cür yardımı qadağan edən «907-ci düzəlişə» baxmayaraq Amerikanın humanitar yardımla yüklənmiş təyyarəsi Naxçıvana endi. Təbii olaraq bu addım gələcəkdə Azərbaycan-ABŞ əlaqələrində gərginliyin yumuşaldılmasına və aradan qaldırılmasına müsbət təsir göstərdi. Hadisələrin sonrakı inkişaf tendensiyası bu fikrin doğruluğunu bir daha təsdiqləyir.

Məsələn, Bakıda və Vaşinqtonda iki ölkənin səfirlikləri fəaliyyətə başladıqdan sonra Qreq Laflinin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin və Demokrat partiyasından konqresin üzvü Riçard Lemanın rəhbərliyi ilə bir qrup konqresmenin Azərbaycana səfərləri oldu. Kəlbəcərin Ermənistan tərəfindən işğal olunmasını ABŞ prezidenti Bill Klinton pislədi. Elə həmin vaxt ABŞ, Türkiyə və Rusiya ilə birlikdə erməni silahlı qüvvələrinin işğal edilmiş ərazilərdən çıxarılmasını və münaqişənin ATƏM çərçivəsində danışıqlar yolu ilə aradan qaldırılmasına səy göstərmişdir. 1993-cü ilin may-iyun aylarında ABŞ-ın Dağlıq Qarabağ problemi üzrə nümayəndəsi Con Mareska və yeni müstəqil dövlətlər üzrə müşaviri Stroub Talbot Bakıya səfər etdilər. Bu istiqamətdə aparılan elmi-tədqiqat araşdırmalarına istinadən demək olar ki, Bütün bunlar ABŞ-ın Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin və Dağlıq Qarabağ problemini aradan qaldırmaq üçün malik olduğu imkanlardan

lazımınca istifadə etməsi demək deyildi. Digər tərəfdən ABŞ 1993-cü ilin sonuna qədər Ermənistana həm mənəvi, siyasi, həm də maddi yardım göstərmişdir. Azərbaycana münasibətdə isə, əksinə, müxtəlif cəza tədbirləri görmüş, haqq işi uğrunda ədalətli mübarizə apardığı halda onu günahlandırmışdır. Bu isə ədalətsiz bir mövqe idi.

Hesab edirik ki, problemə bu şəkildə birtərəfli münasibət düzgün deyildir. Yəni 1993-cü ilin birinci yarısına qədər ölkədə baş verənlər və ermənilərin əks-təbliğatı nəticəsində ABŞ-da Azərbaycan haqqında yaranan mənfi imic bir növ respublikamızın əleyhinə qəbul olunan qərarlara təkan vermişdi.

Azərbaycanın o vaxtkı durumunu siyasi elmlər doktoru, professor R.Mustafayev dəqiqliklə elə təsvir edir ki, istər-istəməz həmin dövr gözümüz qarşısında real şəkildə canlanır.

«Bugünkü vəziyyətimizi, XX əsrin xəstə ruhunu körpə yaşlarından canına çəkən, lakin şüur sahibi olub ağılı bir şey kəsdikdə XXI əsrin tələbləri ilə yaşamaq zərurəti qarşısında qalan yeniyetmənin vəziyyəti ilə müqayisə etmək olar».⁸

Yəni, bir tərəfdən o, əvvəllər mövcud olmuş qaydanı ancaq zahirən qəbul etmişdir. Hər halda, o, hər şeyə öyrəşmişdi, hətta belə bir dəhşətli fakta da adət etmişdi ki, hansı şüarlar altında yeridilməsindən asılı olmayaraq, siyasət öz əməli təcəssümünü həmişə nifrətdən doğaraq tapırdı.

«Amma, digər tərəfdən də o, özündəki ətalət qüvvəsini yenicə aradan qaldıran kimi və yaşadığı dünyanı müqavimət mövqeyindən qavramağa başlayan kimi, yeni əsrlə təkbətək qalmışdır. Kimliyini hələ axıradək dərk etməmiş o, oyuna başlamalı olmuşdur, özü də kor-koranə; nə yeni

⁸ Mustafayev R. Azərbaycan və yeni dünya. Azərbaycan dövlət nəşriyyatı. Bakı, 1993, səh. 3.

əsrin qaydalarını, nə riskin dərəcəsini, nə də yeni tələbləri bilmədən...»⁹

Müəllif haqlı olaraq bildirir ki, bugün Azərbaycan bir növ yığılmış enerji formasını xatırladır. Bu enerji ümumi tənəzzül, ruh düşgünlüyü şəraitində real kapitalımızdır. Millətin gələcəyi də bu kapitaldan nə dərəcədə səmərəli və bacarıqla istifadə ediləcəyindən asılıdır.

Daha sonra o, xarici siyasi inkişafın bir neçə variantını diqqətə çatdırır:

1. Respublikanın hazırda keçirdiyi çağdaş dövrü bizə imkan verir ki, dünyaya yenidən qurulacaq bir obyekt kimi baxaq. Bu variantın ilk vaxtlar konstruktivliyini, əməli xarakterini inkar etməklə yanaşı, siyasi illüziyaların rolunun güclənməsi ilə əlaqədar onun təhlükəli nəticələrə gətirib çıxara biləcəyini də göstərməmək olmaz.

Söhbət, hər şeydən əvvəl, inqilabın ixracını təbliğ edən inqilabçılıq ideologiyasından gedir. Kökləri inqilabi romantizmə gedib çıxan bu ideya öz prinsiplərini, öz amallarını qloballaşdırmağa, yəni bütün cahana yaymağa çalışan hər hansı inqilabın müzəffər həmlələrinə xas bir ideyadır. Lakin dünya təcrübəsinin göstərdiyi kimi, bu prinsiplər təhrif oluna bilər, imperiya iddialarına çevrilə bilər ki, bu da güclü (totalitar) hakimiyyət yaradılmasını, hərbi infrastrukturun sürətli inkişafını və s. tələb edir. Bundan başqa, öz emosional enerjisi ilə göz qamaşdıran ideya elə bir vəziyyətə gətirib çıxarmağa qadirdir ki, bu zaman dövlət siyasətinin milli mənafehlərə nə dərəcədə uyğun gəldiyini düzgün qiymətləndirmək çətin olur.

⁹ Yenə orada, səh. 3.

2. Respublikanın dünya birliyinə daxil olmasının digər variantını sırf protokol tezisləri ilə belə ifadə etmək olar: «Azərbaycan öz milli mənafeələrini başqalarının mənafeələrinə xələl gətirmək hesabına təmin etmək imkanının özünü belə əsla yaxın qoymayaraq, heç bir istisna olmadan bütün ölkələrlə öz münasibətlərini dinc yanaşı yaşamaq və mənafeələrin tarazlığı, mehriban qonşuluq, hörmət, suverenlik və bir-birinin daxili işlərinə qarışmamaq prinsipləri əsasında qurmağa hazır olduğunu bildirir». Bu cür mövqeyin zahiri məntiqə uyğunluğu işdə Azərbaycan diplomatiyasının beynəlxalq siyasət meydanında təmsil olunması bir yana, həm də fəal xarici siyasi strategiyadan imtina etməsi deməkdir.

3. Bu variant xarici siyasətdə «Azərbaycan amili» bəyannaməsi ilə bağlıdır ki, o da dövlətçiliyimizin inkişafının indiki mərhələsi üçün təbiidir. Həmin variant azərbaycanlılar üçün çox cazibədar görünərsə də, onda bir sıra cəhətdən təhlükəli hallar var, ən başlıca təhlükə isə respublikanı çıxılmaz vəziyyətə sala bilən təcridçilik proseslərinin güclənməsindədir.

Bu variantı heç olmasa indi geniş yayılmış bir ideya ilə – gələcək dünya nizamının ən optimal quruluşu kimi açıq və ya radikal federalizm ideyası ilə əlaqəli surətdə nəzərdən keçirək. Belə bir zəmində milli suverenliyi bizim emosional-şən ruhda qavramağımız kənardan nə isə arxaik-totalitar bir şey kimi başa düşülür və çox vaxt da, real, gerçək demokratiya prinsiplərindən uzaq olan

kiçik «postkommunist rejimləri»nə xas ambisiyaların ifratçılığı kimi yozulur.¹⁰

Sadalanan üç maddədə Azərbaycan üçün strateji əhəmiyyətli cəhətlər, onların elmi təhlilini verən tanınmış siyasət bilicisi bu amillərin dövlətimizin müstəqilliyinin itirilməsinə böyük təhlükə törədə biləcəyini çox narahatlıqla nəzərə çatdırır.

Yəni o, haqlı olaraq yazır ki: «Bu amillər, habelə indi dünyada mövcud olan bir sıra digər siyasi meyillər Azərbaycanın təcrid oluna, təklənə biləcəyi sarıdan ciddi narahatlıq üçün əsas verir. Həm də bu, qeyri-iradi şəkildə baş verə bilər; heç olmasa ona görə ki, biz vaxtında lazımi informasiyanı əldə edərək öz xarici siyasət strategimizi dəqiq müəyyənləşdirib dünyaya car çəkmədik».¹¹

¹⁰ Yenə orada, səh. 5.

¹¹ Yenə orada, səh. 5.

İstənilən fəvqəlideyə, xüsusən də, mənə daha yaxın olan «Turan» coğrafi-siyasi sistemi yalnız o halda əməli və səmərəli ola bilər ki, işlənilən hazırlanarkən onun mərhələ-mərhələ inkişaf etdiriləcəyi nəzərə alınsın. Birinci, yeni indiki mərhələdə Azərbaycan Respublikası sabah üçün, növbəti mərhələ üçün işləyəcək ilkin siyasi kapital toplamalı, beynəlxalq meydanda aydın obraza, imicə malik olmalıdır, başqa sözlə desək, beynəlxalq aləmdə respublikamız barəsində müəyyən təsəvvür yaranmalıdır.

Bəs buna necə, hansı yollarla və vasitələrlə nail olmalı? Hansı addımlar atılmalıdır?

Dünyada siyasi vəziyyəti, ən əvvəl, «yeni dünya qaydaları» adlandırılan amilləri nəzərə alaraq, Azərbaycan təşəbbüsə yiyələnmək, «yeni ölkələr» qrupunun mənafeyi naminə çıxış etmək imkanına malikdir. Odur ki, yeganə təsirli vasitə (müharibə, iqtisadi qeyri-sabitlik şəraitində və digər

şəraitdə) respublikada toplanmış intellektual, zehni potensialdır.

Bu gün Azərbaycan ata-babalarımızın mənəvi şücaətini təkrar etmək və intellektual vəhdətin beynəlxalq mərkəzlərindən biri olmaq imkanına malikdir.

Təklif edilən konsepsiya iki sistemin – sırf tətbiqi və ancaq nəzəri sistemlərin sintezi üzərində qurulmuşdur ki, onlar da öz növbəsində aşağıdakı iki əsas prinsipi müvafiq surətdə müəyyənləşdirir:

- vəziyyətləri ilkin siyasi kapital yığımı üzrə modelləşdirmək prinsipi;

- xarici siyasətdə intellektual fəallıq prinsipi.

Məqsəd – bölgədə demokratiyanın inkişafını öz nümunəsi ilə stimullaşdıran bir ölkə kimi Azərbaycan Respublikasının keyfiyyətə yeni imicini yaratmaqdır.

Əlbəttə ki, müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş Azərbaycanın həmin illərdəki durumunu elmi təhlildən keçinərək mövcud vəziyyəti düzgün

qiymətləndirməkdən ötrü bu cür tədqiqatlara çox ciddi ehtiyac olsa da, onu konseptual baxımdan professor R.Mustafayev kimi şərh edən araşdırıcılar o qədər də çox deyildir.

Digər araşdırıcılar kimi bir də həmin keçid dövründə bir amili vacib sayırıq. Yəni, mövcud konseptual nəzəriyyəni praktik şəkildə həyata keçirməyi bacaran təcrübəli dövlət başçısının olması. Çünki dünya təcrübəsi də bunu sübut edir. Bu mənada Amerika Birləşmiş Ştatlarının keçdiyi yolun bəzi məqamlarına öteri olsa da nəzər yetirməyə çalışaq. Bəllidir ki, müasir dövrümüzdə dünyanın super dövləti sayılan ABŞ bu səviyyəyə çatmaq üçün xeyli keşməkeşli yollardan keçmiş, Azərbaycanın həyatında baş verənlər onun həyatında daha çox olmuşdur. Lakin ölkəyə rəhbərlik edən yüksək idarəçilik qabiliyyətinə malik müdrik dövlət xadimlərinin uzaqqören siyasəti nəticəsində belə problemlər aradan qaldırılmış və professor Ə.Tağıyevin təbirincə desək: «Amerika

Birləşmiş Ştatları: dünyanın sonuncu fatehi»¹² səviyyəsinə çatmışdır.

Amerikanın bu cür mütərəqqi fikirli dövlət başçılarından biri «Biz böyük demokratiyanın böyük arsenalı olmalıyıq»¹³ müdrik kəlamının müəllifi Franklin Ruzveltdir. Bu barədə mənbədə yazılır:

1933-cü ildə yeni prezident Franklin Ruzvelt inam və nikbinlik ab-havası gətirdi ki, bu da xalqın Yeni Kurs adlanan proqram bayrağı altında sürətlə birləşdirdi. Prezident xalqa özünün ilk təntənəli müraciəti zamanı demişdi: «Bizim qorxa biləcəyimiz yeganə şey qorxunun özüdür».¹⁴

Müəyyən mənada, demək yerinə düşərdi ki, Yeni Kurs, sadəcə olaraq, bir nəsilədən də bir qədər əvvəl bir çox avropalılara tanış olan ictimai və siyasi islahatların müəyyən növlərinin tətbiq olunmasıdır. Bundan əlavə, Yeni Kurs «laissez-faire» («başlı-

başına buraxma») kapitalizmindən imtinaya doğru uzaqgörənlik cərəyanının ən yüksək nöqtəsini təmsil edirdi. Yeni Kurs 1880-ci illərdə Teodor Ruzveltin və Vudro Uilsonun dəmir yolların tənzimlənməsi, ştatların sayının artdığı və milli islahat qanunvericiliyi tətbiq olunduğu dövrlərinə aparırdı.

Əsl həqiqətdə, Yeni Kursla bağlı yeni bir şey varda, o da keçmişdə icra olunması nəsilərin dəyişməsinə tələb edən hər hansı bir işin sürətlə görülməsi idi. Əslində islahatların çoxu tələm-tələsik hazırlanır və zəif şəkildə həyata keçirilirdi; bəziləri, əslində, başqalarını inkar edirdi. Bununla bağlı, bütün Yeni Kurs dövründə xalq tənqidinin, müzakirələrin heç vaxt arası kəsilmədi və onlar təxirə salınmadı; əslində, Yeni Kurs hər bir vətəndaşı hökumətlə bağlı mənafeinin ciddi oyanma hissini təlqin edirdi.¹⁵

¹² Tağıyev Ə., Qasıмова K. Amerika Birləşmiş Ştatları: dünyanın sonuncu fatehi. Bakı, 2005

¹³ Amerika tarixinin əsas cəhətləri. Bakı, 2000, səh. 258

¹⁴ Yenə orada, səh.258

¹⁵ Yenə orada, səh.258

Həmin mənbədə göstərilir ki, Ruzvelt prezident andı içərkən, dövlətin bank və kredit sistemi iflic vəziyyətində idi. Təəccüb doğuracaq dərəcədə sürətlə dövlət bankları əvvəlcə bağlanır və ancaq ödəmə qabiliyyəti olduğu təqdirdə yenidən açılırdı. Administrasiya istehlak mallarının qiymətini artırmağa başlamaq və borcu olanlara bir qədər təskinlik vermək üçün mötədil dönər valyuta siyasətini qəbul edirdi. Yeni hökumət agentlikləri sənayeyə və kənd təsərrüfatına yeni-yeni bol kredit imtiyazları gətirirdilər. Federal Depozit Əmanət Korporasiyası (FDIC) bank-əmanət depozitlərini 5000 dollara qaldırmışdı və səhm birjasında qiymətli kağızların satışı üzərinə ciddi nəzarət qoyulmuşdu.

Amerika Birləşmiş Ştatlarında növbəti problem işsizlik məsələsi idi. Yeni, 1933-cü ildə milyonlarla amerikalı işsiz idi. Şəhərlərin əksərinin ümumi mənzərəsini çörək növbəsi təşkil edirdi. Yüz minlərlə adamlar ərzaq, iş və sığınacaq axtara-axtara ölkəni avara-avara dolaşırdı.(1993-cü ilin

iyunun ikinci yarısına qədər də Azərbaycan bu vəziyyətdə olmuşdur-R.M.) Nəqəratı «Qardaş, on sent əta edə bilərsənmi?»¹⁶ olan mahnı geniş yayılmışdı.

Statistik məlumatlarla zəngin olan mənbədə yazılır ki, «işsizlər üçün atılan ilk addım 18 yaşdan 25 yaşa qədər olan gənclərin vəziyyətini yüngülləşdirmək üçün Konqresin qəbul etdiyi proqram olan Əhalini Mühafizə Xidməti (CCC) şəklində oldu. Yarımhərbi üslubda tətbiq olunan Əhalini Mühafizə Xidməti işsiz gəncləri ölkə boyu əmək düşərgələrində ayda 30 dollara işlə təmin edirdi. On il ərzində belə işlərdə 2 milyona yaxın gənc iştirak edib. Onlar müxtəlif mühafizə planlarının həyata keçirilməsində iştirak edirdilər: torpağın eroziyasına qarşı və milli meşələri müdafiə üçün ağac əkək, sel və suların qabağını almaq, balıq, heyvan və quşlar üçün qoruqlar yaratmaq və

¹⁶ Yenə orada, səh.259

daş kömür, neft, şist, qaz natrium və helium Digər sahələr də diqqətdən kənarda deyildi. ehtiyatları görmək»¹⁷

Krtik həddə çatan vəziyyəti tənzimləmək üçün ABŞ-da vacib sahələrdən biri də kənd təsərrüfatının yeni metod tələb olunurdu. Nəhayət ki, yeni bir inkişaf etdirilməsi məsələsi idi. Buna görə də yeni üsulun tətbiqinə başlandı və iş yardımı Mülki İşlər kurs illəri ölkə problemlərinin çoxunun daha böyük Administrasiyası şəklində gəldi. «İşyaratma» kimi tənzimlənməsi yolu ilə həll olunacağı inamla tənqid olunsada, əsaslandırılmış işlər yer qazaraq səciyyələndirilirdi. Məsələn, 1933-cü ildə Konqres şose yollar təmir etməkdən başlamış tədrisə qədər fermerlərə iqtisadi yardım üçün Kənd təsərrüfatının sahəni əhatə edirdi. 1933-cü ilin noyabrında tənzimlənməsi Aktını (AAA) qəbul etdi. Bu Aktın yaradılmış bu administrasiya 1934-cü ilin yazında əsasında, istehsalı bilə-bilə azaltdıqlarına görə, ləğv edildi. Buna baxmayaraq, Ruzvelt və onun fermerlərə kompensasiya şəklində ödənilən administrasiyasının aparıcı işçiləri işsizlik maliyyə yardımı etməklə, taxıl məhsullarının proqramları ilə məşğul olmağa davam edirdilər qiymətlərini artırmaq planı dururdu. Ödəmək üçün (Azərbaycan Respublikasının prezidenti, cənab. fondları taxıl məhsullarını təmizləyən və hazırlayan İlhami Əliyevin regionların sosial-iqtisadi inkişaf sənayedən alınan vergilər təşkil edəcək idi. Akt proqramının əsas məqsədlərindən biri də bu qanun şəkli alanda becərmə mövsümü yenidən məqsədi daşıyır – R.M.), amma onları rifah başlanırdı, buna görə də Kənd Təsərrüfatının halından daha çox adamları işlə təmin etmək Tənzimlənməsi Aktı fermerləri ruhlandırırdı ki, maraqlandırırırdı.

onlar öz bol məhsullarını özləri təmizləsinlər. Kənd Təsərrüfatı Departamenti Katibi Henri A.Uallas bu

¹⁷ Yenə orada, səh.259

fəaliyyəti «sivilizasiyamızın sarsıdıcı şərh» dağıldı, insanlar və heyvanlar zərər çəktilər. adlandırdı. Bununla belə, Kənd Təsərrüfatının 1930-cu və 1940-cı illərdə təqribən 800 000 adam Tənzimlənməsi Aktı və Əmtəə-Kredit Korporasiyası Arkanzası, Texası, Missurini və Oklahomanı tərk vasitəsilə anbarlarda saxlanan və bazara etdi. Belələrinə tez-tez «okilər» deyirdilər. Onların çıxarılmayan taxıl məhsulu üçün borcları əksəri uzaq Qərbə əfsanələr və ümid torpağı olan genişləndirilmiş proqram məhsuldarlığı aşağı saldı. Kaliforniyaya yollanırdı. Köçənlər ancaq fermerlər

Müqayisə üçün demək olar ki, 1932-ci il ilə deyildi, onların arasında həyat vəsaiti ferma 1935-ci illər arasında fermaların gəliri 50 faizdən icmalarının uğurları ilə bağlı olan sənətkarlar, xırda artıq oldu. Lakin federal proqramlara görə, bu alverçilər və başqaları da var idi. Kaliforniya, heç ancaq qismən belə idi. Elə həmin illər ərzində olmasa, ilk günlərdə onların arzusunda olduğu yer torpaq icarəyə götürənləri və yardamları əvəz deyildi. Köçənlərin əksəri mövsümi iş tapmaq üçün etməklə torpağın məhsuldarlığını artırmaq üçün rəqabətdə fəvqəladə ucuz qiymətə taxıl məhsulu fermerlərə ruh yüksəkliyi aşılarmış olsa da, dəhşətli yığımı prosesində həyatla vidalaşırdı.

quraqlıq Böyük Düzenliklər ştatlarına zərbə vurdu Belə cətin situasiyada hökumət başqa və kənd təsərrüfatı məhsullarını əhəmiyyətli vasitələrdən də istifadə edirdi. Məsələn, hökumət dərəcədə azaldı. Dəhşətli küləklər və toz 1935-ci ildə təsis edilmiş Torpaq Mühafizəsi Xidburulğanları Cənub Böyük Düzenliklərini boşaltdı və məti şəklində də kömək təmin edirdi. Ferma ona görə də bu yerlər 1930-cu illərdə, xüsusilə istismarı nəticəsində zərər çəkən torpaqlar 1935-1938-ci illərdə «Toz Çanı» adı ilə qasırğaların kəskinliyi ilə daha da xarab olurdu, məşhurlaşdı. Taxıl puç oldu, maşınlar və texnika Xidmət idarəsi isə fermerlərə eroziyanın qarşısını

almaq yollarını öyrədirdi. Bundan əlavə, şiddətli kiçik və orta sahibkarlığa kömək məqsədi ilə küləklərin qarşısını almaq üçün təxminən 30 000 dövlət səviyyəsində sahibkarlara və fermerlərə kilometrlik sahədə ağaclar basdırılmışdı. kreditlər verilir.- R.M.). Bundan əlavə, yeni akt izafi

ABŞ-nın inkişaf mərhələlərinin ardıcılıqla taxıl məhsulu üçün da maliyyə yardımı, buğda üçün izahını verməyə çalışdığımız tarixi məqamlardan əmanət mükafatı və sabit ərzaq təminatı üçün biri də 1936-cı ildə baş verdi. Yəni, Kənd planlaşdırılmış anbar sistemi təmin edirdi. Tezliklə Təsərrüfatı Tənzimlənməsi Aktı, əsasən uğurlu olsa kənd təsərrüfatı mallarının qiyməti qalxdı və da, ərzaq hazırlayanlara qoyulan vergilərin fermerlər üçün iqtisadi sabitlik mümkün olan bir hal Konstitusiyadan kənar olduğu müəyyən edildikdə, kimi qəbul edilməyə başladı.

bu Akt 1936-cı ildə ləğv edildi. Altı həftə sonra Təbii olaraq ölkənin daxili və xarici siyasətinin Konqres fermalara yardım üçün daha təsirli bir akt mühüm amillərindən biri də sənayeinin inkişafı və qəbul etdi. Bu akt hökumətə səlahiyyət verirdi ki, əmək məsələsidir ki, o da xüsusi qanunlarla torpağı bərekətsizləşdirən məhsulların tənzimlənməyə möhtacdır. ABŞ-da bu istiqamətdə becərməsini azaldan və bu yolla da torpağın həmin illərdə xeyli islahatlar aparıldı və mühafizəsi təcrübəsi naminə az taxıl məhsulu götür- qanunvericilik aktları qəbul olundu.

rən fermerlərə müvafiq məbləğdə kompensasiya Məsələn Milli Sənaye Bərpası Aktı (NİRA) ilə versin. birgə 1933-cü ildə təsis edilmiş Milli Bərpa

Bu proqrama əsasən 1940-cı ildə 6 milyona Administrasiyası (NRA) çalışırdı ki, daha artıq iş yaxın fermer maliyyə yardımı alırdı. (Müqayisəyeri yaratmaq üçün, ölüm-dirim rəqabətinə son üçün deməliyik ki, hazırda Azərbaycanda dəqoymaqla, əlverişli rəqabət kodeksləri yaratsın.

Milli Bərpa Administrasiyası ilk günlərdə yaxşı qarşılanırsa da, bərpa öz fəaliyyətinə başla bəlamaz, biznes tənzimləməyə olan aludəçilikdən acı-acı şikayətləndi. Milli Bərpa Administrasiyası 1935-ci ildə Konstitusiyadan kənar elan edildi. Bu zaman bərpa məsələsini başqa siyasət tədbirləri təqdir edirdi. Elə bu zaman hökumət belə bir mövqə tutdu ki, biznesin müvafiq sahələrində müəyyən edilmiş qiymətlər milli iqtisadiyyat üçün çox dəhşətli itkidir və bərpa üçün maneədir. Görünür bunlar keçid dövrünün xarakterik xüsusiyyətlərindəndir və Amerika hökuməti belə anlarda çox çevik iqtisadi siyasət yeritmək zorunda qalanda daha mütərəqqi metodlar axtarıb tapmışlar.

Bu mənada qeyd olunmalıdır ki, mütəşəkkil böyük uğurlar fəhlə kütləsinə artmaqda olan ümumi əməyin Amerika tarixinin sabiq dövrlərində heç mənafə hissi aşılırdı və əmək səlahiyyəti ancaq vaxt müşahidə olunmamış uğurlar qazanması da sənayedə deyil, siyasətdə də artdı. Bu səlahiyyət Yeni Kurs dövründə baş vermişdi. Milli Sənaye iki əsas partiyanın quruluşunda sınaqdan keçirildi Bərpası Aktı əməyə kollektiv sövdələşmə hüququ və Demokratik partiyayı Respublikaçılar

imtiyazı verirdi; sövdələşmə isə ayrı-ayrı fəhlələri sənaye ilə birgə təmsil edən bir vahid idi. Sonralar, 1935-ci ildə Konqres Milli Əmək Münasibətləri Aktını qəbul etdi. Bu Akt əlverişsiz əmək təcrübəsini müəyyən etdi, fəhlələrə birliklər vasitəsilə öz şəxsi istəklərinə uyğun işi seçməkdə götürqoy etmək hüququ verdi və sahibkarlara birliklərin fəaliyyətinə qarışmağı qadağan etdi. Bu Akt, eyni zamanda, Milli Əmək Əlaqələri İdarəsi yaratdı ki, bu idarə kollektiv sövdələşməyə nəzarət etsin, seçkilər keçirsin və sahibkarlarla fəhlələr arasında müvafiq məsələlərin yoluna qoyulmasında fəhlələri təmsil edəcək seçkili bir təşkilat təsis etmək hüququ versin.

Beləliklə də Əmək təşkilatında əldə edilən

partiyasından daha çox əmək birlikləri müdafiə etdi.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının inkişafında F.Ruzvelt dövrünün növbəti mərhələsi ikinci Yeni Kurs dövrü sayılır.

Öz fəaliyyətinin ilk illərində Yeni Kurs bir sıra əla qanunvericilik təşəbbüslərinə yardım etdi, istehsalın və qiymətlərin artırılmasında əhəmiyyətli rol oynadı, lakin o, Depressiyaya son qoya bilmədi. Və elə ki, gözlənilmədən baş verən böhran hissə azaldı, yeni tələblər meydana çıxdı. «Başlı başına» son qoyulduğu üçün biznesmenlər kədərlənir və Milli Sənaye Bərpa Aktı tənzimlənmələri altında əsəbiləşirdilər. Bərpanın addımlarından narazı qalan geniş auditoriyanı cəlb edən iqtisadi panaseyalarla zübur etmiş xəyalpərəstlər, fitnəkarlar və siyasətçilər kimi siyasətçilərin və solların açıq hücumları da artırdı. Bunların sıralarına Frənsis İ.Taunsendin çoxyaşlılara bol təqaüdlər verilməsi planı, radiodakı çıxışlarında antisemit ibarələr də əlavə edərək

beynəlxalq bankirlərə lənət oxuyan Koylin Atanın inflyasiya haqqındakı təklifləri, ştatı öz xüsusi malikanəsi kimi idarə etdiyi üçün başqa vəzifəyə keçirilmiş bacarıqlı və cəllad natiq, Luiziananın sabiq qubernatoru və senator Huey P. Lonqun çox dəhşətli «Hər bir adam kraldır» planı da daxil idi (Əgər Lonqun həyatına sui-qəsd edilməsəydi, o, yəqin ki, 1936-cı ildə prezidentliyə seçilmək üçün Franklin Ruzveltə meydan oxuyacaq idi.). (Ümummilli lider, müstəqil Azərbaycanın qurucusu və memarı Heydər Əliyevə qarşı da bu cür sui-qəsdlər təşkil etmək cəhdləri 1993-cü ilin iyununda hakimiyyətə gəldikdən sonra göstərilmişdir – R.M.).

Nəticədə Soldan və sağdan olan bu təzyiqlərlə üz-üzə gələn Prezident Ruzvelt iqtisadi və ictimai tədbirlərin yeni şəbəkələrini yaratmalı oldu. Bu tədbirlər arasında ən məşhurları yoxsulluğa qarşı mübarizə, işsizliyin qarşısını almaq və ictimai əmin-amanlıq təmin etmək tədbirləri idi.

ABŞ-nın inkişaf prosesinə istinadən

Azərbaycanın keçid dövründə rastlaşdığı çətinliklər daha yaxşı müqayisələndirmək üçün daha bir neçə məqama diqqət yetirək: «İkinci Yeni Kurs adlandırılan qurumun əsas təsəlli agentliyi olan İşlər Proqresi Administrasiyasının başlıca məqsədi xalqın rifah halını yaxşılaşdırmaqdanısa, adamları işlə təmin etmək idi. İşlər Proqresi Administrasiyası binaların, yolların, hava limanlarının və məktəblərin tikilməsində bilavasitə iştirak edirdi. Bu Administrasiya Federal Teatr Layihəsi, Federal İncəsənət Layihəsi və Federal Yazıçılar Layihəsi vasitəsilə artistlərə, rəssamlara, çalğıçılara və yazıçılara iş həvalə edirdi. Əlavə olaraq, Milli Gənclik Administrasiyası tələbələr üçün yarım iş günü təmin edir, peşə öyrətmək proqramları təsis edir və işsiz gəncliyə yardım edirdi. İşlər Proqresi Administrasiyasının siyahısında üç milyona yaxın işsiz var idi. 1943-cü ildə ləğv olunanda, o, bütövlükdə doqquz milyon adama kömək etmişdi».

(Sitat Amerika tarixinin əsas cəhətləri kitabından götürülmüşdür).

Lakin Ruzveltin fikrinə görə, Yeni Kursun guşə daşı 1935-ci ilin ictimai Təminat Aktı idi. İctimai Təminat Aktı yaşlılar, işsizlər və əmək qabiliyyətini itirmişlər üçün muzzdlu fəhlələrin və sahibkarların yardımını hesabına sığorta sistemi yaratdı. Sənaye baxımından inkişaf etmiş bir çox başqa dövlətlərdə bu proqramlar artıq həyata keçirilirdi, lakin Proqressivlərin 1900-cu illərin əvvəllərində Birləşmiş Ştatlarda belə bir təşəbbüsə çağırışlarına məhəl qoyan olmamışdı. Mühafizəkarlar ictimai Təminat sisteminin Amerika ənənələrinə qarşı yönəldiyi haqqında şikayətlənsələr də, bu, əslində, nisbi mühafizəkar səciyyə daşıyırdı. İctimai Təminat hazırda işləyən fəhlələrin qazanclarından tutulan vergilərlə fondlaşdırılırdı. Bu vergilər gəlirdən asılı olmayaraq, hamı üçün eyni məbləğdə müəyyən edilmişdi. Ruzveltə görə, proqramlarda bu cür məhdudiyyətlər ideyanın baş tutacağına zəmanət

üçün güzəştlər idi. İlk fəaliyyəti dövründə İctimai Təminatın məqsədi çox cüzi olsa da, bu gün o. Birləşmiş Ştatlar hökumətinin idarə etdiyi ən böyük daxili proqramdır.

Göründüyü kimi ABŞ-ın fəthlik zirvəsinə qalxması üçün neçə yüzilliklər lazım olmuş, görkəmli dövlət xadimləri bu istiqamətdə millətin və dövlətin tərəqqisi naminə biliyini, bacarığını, canını belə əsirgəməmişlər.

Məhz Heydər Əliyev də bu cür fenomen şəxsiyyətlərdəndir. Çünki Heydər Əliyev də Azərbaycanın müstəqilliyinin itirilməsi təhlükəsi yaranan zaman, ölkədə vətəndaş müharibəsi reallaşdığı vaxt, xalqın tələbi ilə hakimiyyətə gəlməsəydi, və milləti, dövlətçiliyimizi bu bəladan xilas etmək mümkün olmazdı.

Müqayisə üçün deyək ki, Azərbaycan ABŞ arasındakı fərqlərdən biri budur ki, Amerikanın demokratik dövlət quruculuğu təcrübəsi qat-qat yüksəkdir.

Bu mənada Azərbaycanın müstəqillik tarixini aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar:

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü (1918-1920).
2. Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpası dövrü (18 oktyabr 1991-ci ildən- 15 may 1992-ci ilə qədərki).
3. Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin hakimiyyəti dövrü (1992-ci ilin mayından-1993-cü ilin iyununa qədərki dövr).
4. Ümummilli lider Heydər Əliyevin xalqın tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə gəldiyi dövr (1993-cü ilin iyunun 15-dən sonrakı dövr).
5. Növbəti mərhələ Heydər Əliyev siyasi kursunun layiqli davamçısı cənab İlham Əliyevin dövrüdür ki, o da çox sürətlə Azərbaycanı tərəqqiyə aparır.

Demək dövlətçilikdə müstəqilliyin möhkəmləndirilməsində, global inkişafda tərəqqiyə nail olmaqdan ötrü sadalanan amillərlə yanaşı

müəyyən zaman kəsiyi də lazımdır ki, müəyyən qədər təcrübə əldə etmək mümkün olsun. Belə olan halda dünya dövlətləri ilə beynəlxalq münasibətləri siyasi, iqtisadi və digər strateji mahiyyət daşıyan istiqamətlərdə qurmağa mövcud şərait yaranır (burada belə bir yekdil fikir yaranmamalıdır ki, qeyd olunanlara nail olmaqdan ötrü yalnız vaxt və zaman əsas amildir. Onun digər vacib şərtləri də vardır ki, biz onlar barəsində yeri gəldikcə açıqlama vermişik və bundan sonra da həmin problemə toxunmağa çalışacağıq – R.M.).

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın müstəqilliyinin dördüncü mərhələsi birbaşa Heydər Əliyevin məqsədyönlü fəaliyyəti üzərində qurulmuşdur. Yəni Azərbaycan dövlətinin qurucusu və memarı Heydər Əliyevin bəşəri və dünyəvi xarakter daşıyan daxili və xarici siyasəti nəinki Azərbaycan üçün, digər region və dünya dövlətləri üçün də nüsxə oldu. Siyasətin incə gedişlərini mükəmməl bilən ulu öndər beynəlxalq səviyyəli

konfranslarda, rəsmi görüşlərdə və zirvə toplantılarında məqamı yetişən kimi məşhur şahmatçılarsayağı jestlər və siyasi gedişlər edərək Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin xoşməramlı olduğunu, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığa əsaslandığını iştirakçı dövlətlərə çox məharətlə çatdırır, onlarda bu həqiqətlərə tez bir zamanda reallıqlara söykənən inam yaradırdı. Bu mənada diqqəti çəkən bir məqama nəzər yetirək: Dərin razılıq hissi ilə qeyd etmək istəyirəm ki, 1992-ci il səviyyəli çoxlu görüşlər keçirilmiş, danışıqlar aparılmış, dost ölkələrimizə qarşılıqlı səfərlər olmuş, bir sıra mühüm dövlətlərarası sazişlər imzalanmışdır.

Bu sazişlər dövlətlərimizin müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə, xalqlarımızın rifahının yüksəlməsinə xidmət edir.¹⁸ Digər bir cəhət: «Türkdilli dövlətlərin başçıları arasında sıx şəxsi

¹⁸ Türkdilli dövlətlərin başçılarının VII zirvə görüşündə AR-ın prezidenti Heydər Əliyevin nitq. «Dirçəliş XXI əsr» jurnalı. Bakı, 2001, № 39, s. 5.

ünsiyyət, mehriban dostluq və qardaşlıq münasibətləri yaranmışdır. Bu isə bir çox çətin və mürəkkəb məsələlərin birgə səylərlə həll olunmasına kömək edir. Bunun nəticəsidir ki, ölkələrimiz bir sıra iri beynəlxalq layihələr çərçivəsində uğurla əməkdaşlıq edirlər»¹⁹ fikri artıq regional əməkdaşlığın faydalılığına işarədir.

Daha sonra ulu öndər qeyd edir ki, bu gün hamımızı birləşdirən belə nəhəng layihələrdən biri də Xəzər hövzəsindəki enerji daşıyıcılarının hasil edilməsi və onları dünya bazarına çıxaracaq infrastrukturların yaradılmasıdır.

1994-cü ildən başlayaraq, Azərbaycanın ardıcıl surətdə həyata keçirdiyi enerji strategiyası nəticəsində dünyanın iri neft şirkətlərinin təmsil olduğu konsorsium ilə məşhur «Əsrin müqaviləsi» imzalanmış və Xəzər hövzəsi enerji ehtiyatlarının işlənməsi üzrə uzunmüddətli beynəlxalq əməkdaşlıq bölgələrindən birinə

çevrilmişdir. Məhz bundan sonra karbohidrogen ehtiyatlarının aşkara çıxarılması üçün göstərilən səylər Qazaxıstanda və Türkmənistanda da zəngin yataqların olduğunu təsdiq etmişdir.

Beləliklə, Azərbaycanın bu siyasəti nəticəsində Xəzər hövzəsi bu gün bütün dünyanın diqqətini özünə cəlb edən ən cazibədar və perspektivli enerji mənbələrindən biri olan coğrafi-siyasi regiona çevrilmişdir.

Xəzəryanı dövlətlərin hər birinin enerji ehtiyatları ilə zəngin olan öz sektoru və buradan irəli gələn bütün hüquq və imkanları vardır. Biz bu imkanlardan istifadə edərək, birgə çoxtərəfli layihələrin həyata keçirilməsində fəal iştirak etməklə Xəzər hövzəsini iqtisadi tərəqqi zonasına çevirər, dünya iqtisadi sistemində öz layiqli yerimizi tutarıq. Ümidvaram ki, İstanbul görüşü bu əməkdaşlığa yeni güclü təkan verəcəkdir.²⁰

Şübhə yoxdur ki, ölkələrimizin malik olduğu

¹⁹ Yenə orada, səh. 5.

²⁰ Yenə orada, səh. 5.

zəngin təbii sərvətlər və əlverişli coğrafi mövqe iqtisadi fayda ilə yanaşı, dövlətlərimizə həm də böyük siyasi üstünlüklər qazandırır.

Enerji resurslarının birgə hasilatı, dünya bazarlarına çıxmaq üçün neft və qaz kəmərlərinin çəkilişi dövlətlərimizin mənafeyini dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin mənafeyi ilə birləşdirəcək və regionun təhlükəsizliyinin, sabitliyinin və tərəqqisinin təminatçısına çevriləcəkdir.²¹

Həqiqətən də dördüncü yiq haldır ki, beynəlxalq əməkdaşlığın nümunəsi sayılan Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru-kəmərinin çəkilməsi ilə bağlı nöhtəşəm layihənin reallaşdırılması 1998-ci il oktyabrın 29-da, Türkiyə Cümhuriyyətinin 75 illik yubileyi zamanı imzalanmış Ankara Bəyannaməsi ilə başlanmışdır.

1999-cu ilin noyabrında, ATƏT-in sammiti zamanı Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri ilə əlaqədar imzalanmış tarixi İstanbul sazişi

ölkələrimizin gələcək inkişafı, regionumuzun təhlükəsizliyi və çiçəklənməsi yolunda böyük uğur sayılmalıdır.²² Göründüyü kimi xronoloji ardıcılıqla, zərgər dəqiqliyi ilə səslənən fikirlər beynəlxalq münasibətlərin formalaşmasında təməl prinsipləri kimi necə də ustalıqla əsaslandırılır.

Daha bir incə məqama münasibət bildirməyə çalışaq. Həmin mənbədən yeni iqtibasa diqqət yetirək: «1999-cu ilin aprelində Amerika Birləşmiş Ştatlarının Senatının İpək yolu ölkələrinin dövlət başçılarının, Amerika Birləşmiş Ştatlarının administrasiyasının yüksək səviyyəli nümayəndələrinin, konqresmenlərin iştirakı ilə keçirilən konfrans bizim məqsəd birliyimizi, Böyük İpək yolunun bərpasında fəal iştirak etmək arzusunda olduğumuzu bir daha təsdiq etdi.

XX əsrin sonu dünyanın coğrafi-siyasi mənzərəsini dəyişdirmiş hadisələrlə əlamətdardır. Xalqlarımızın müstəqilliyini əldə etməsi, demokratik

²¹ Yenə orada, səh. 5.

²² Yenə orada, səh. 6.

inkişaf yolunu seçərək irəliləməsi tariximizdə yeni səhifələr açır».²³

Düşünürük ki, Azərbaycanın müstəqilliyinin inkişafının üçüncü, yəni 1993-cü ilin iyun ayının ikinci yarısından sonrakı dövrünü Heydər Əliyev mərhələsi adlandırmaqda səhv etməmişik. Çünki həmin vaxtdan başlayaraq Azərbaycan özünün beynəlxalq münasibətlərini həm Qərb, həm də dünyanın digər region dövlətləri ilə sivil qaydada qurmağa başlamışdır.

Qurulan həmin beynəlxalq münasibətlərdə Qərb istiqamətində həyata keçirilən siyasi yanaşmalar özü də xüsusi prioritet təşkil etmişdir. Xüsusilə Azərbaycan-ABŞ münasibətlərində bu amil daha qabarıq şəkildə özünü büruzə verir. Hesab edirik ki, belə bir kursun seçilməsi düzgün yanaşmadır. Çünki, dünyanın siyasi, iqtisadi, hərbi cəhətdən inkişaf etmiş super dövləti sayılan ABŞ yenidən müstəqillik qazanmış, demokratik inkişaf

yolunu seçmiş hər bir ölkə üçün örnək ola bilər. ABŞ-la ilgili, yəni onun II dünya müharibəsindən sonra sürətli inkişafını təmin edən bəzi cəhətlərə diqqət yetirək.

Məlumdur ki, qeyd olunan dövrdən sonra dünyada bir-birinə əks olan iki sistem yarandı. Dünya dövlətləri kapitalizm və sosializm sistemlərinə bölündü. «Soyuq müharibə» adlanan dövr başlandı. Qarşıya qoyulan siyasi məqsədin həyata keçirilməsi üçün hərbi bloklar yaradıldı, hərbi strategiya hazırlandı. NATO, Varşava və başqa hərbi bloklar yaradıldı. Hər iki tərəfin sürətlə silahlanması, nüvə və onun daşıyıcısı olan raketlərlə silahlanma beynəlxalq gərginliyi kəskinləşdirdi. Dünya əhalisinin, ümumiyyətlə Yer planetinin nüvə silahı ilə məhv edilməsi təhlükəsi yarandı. Bu hərbi siyasi rəqabətdə «kommunizmin üfüqləri»nə çata bilməyən Sovet birliyi dağıldı. Tarixi siyasi prosesə dünya kapitalizm sistemində başçılıq edən ABŞ siyasi strategiyası hegemon

²³ Yenə orada, səh. 6.

qüvvə kimi daxil oldu. ABŞ-ın siyasi strategiyasında iki xətt mövcud oldu: birincisi beynəlxalq gərginliyin zəiflədilməsi; ikincisi, ABŞ-ın beynəlxalq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

Bu barədə A.Piriyev yazır: «II Dünya müharibəsindən sonra ABŞ-ın siyasi strategiyasında «Marşall planı» mühüm yer tutdu. C.K.Marşall ABŞ-ın dövlət xadimi, ordu generalı, qərargah rəisi, dövlət katibi olmuşdur. II Dünya müharibəsindən sonra Qərbi Avropa dövlətlərinə «Amerika yardımı» doktrinasını irəli sürmüşdür. Bu strateji siyasi xətt proqramı Marşall planı adlanmışdır. Marşall planı 1947-ci ildə irəli sürülmüş və Fransa, İtaliya, İngiltərə tərəfindən müdafiə edilmişdir. 1948-1952-ci illərdə Marşall planına əsasən ABŞ Qərbi Avropa ölkələrinə 17 milyard dollar vəsait vermişdir. ABŞ verilən yardımın xərclənməsi üzərində nəzarətini saxlaya bildi. Qısa müddət ərzində Qərbi Avropa

ölkələrinin iqtisadiyyatı dirçəldi və təcavüzdən özünü qorumaq imkanı qazandı».²⁴

Daha sonra müəllif vurğulayır ki, ABŞ-ın xarici siyasət strategiyasında güc, qüvvə amili mühüm yer tutur. Qüvvə amili vasitəsilə əks tərəfin təcavüzkarlıq siyasətinin qarşısı alınır və ölkənin milli mənafeyi təmin edilir. Güc fəlsəfəsi siyasi strategiyada geniş yayılmışdır. Bu fəlsəfəyə görə zorakılıq insanın təbiətindən irəli gəlir. Qüvvə amili siyasi strategiyanın üstünlüyünü təmin edir. Dövlətin tarixi inkişaf səviyyəsindən, ictimai quruluşundan, coğrafi mövqeyindən asılı olaraq siyasi strateji məqsədi müxtəlif ola bilər.

Hazırda dünya dövlətlərini bir məqsəd birləşdirir: nüvə müharibəsi təhlükəsinin qarşısını almaq. Tərkisilah haqqında dövlətlərarası müqavilələrin bağlanması iqtisadi, siyasi və

²⁴ Piriyev A. Siyasi strategiya və milli təhlükəsizlik problemləri. Bakı, 2002, səh. 10.

mədəni əlaqələrin genişlənməsi dünyada siyasi sabitliyi bərqərar edir.²⁵

Siyasi strategiyanın istiqamətlərini təhlil edən müəllifin qənaətinə görə burada müxtəlifliyin olduğu bildirilir. Politoloji araşdırmalar göstərir ki, bitərəflik siyasəti də strategiyanın istiqamətlərindən biridir. Avropada İsveçrə, Avstriya kimi dövlətlər bitərəf dövlət olmaqla yanaşı hərbi xərclərin sosial sahələrə yönəldilməsi siyasətini aparırlar. Onların bitərəflik siyasi strategiyası milli mənafeyə və milli təhlükəsizliyə xidmət edir. Hərbi blokda iştirak edən dövlətlər də milli mənafeyi əsas götürürlər. Yəni, müharibə vəziyyətində, təhlükəsizliyi qorxu altında olan dövlətlər üçün hərbi bloka qoşulmaq üçün düzgün siyasi strateji yoldur.²⁶

Zənnimizcə bu fikri qeyd-şərtsiz qəbul etmək düzgün olmaz. Məsələn, müharibə təhlükəsi

altında olan Azərbaycan MDB-yə üzv olsa da kollektiv təhlükəsizlik müqaviləsinə qoşulmadı. Hesab edirik ki, burada Azərbaycanın mövqeyi haqlıdır. Çünki həmin müqaviləni Azərbaycan torpağının 20%-indən artıq ərazisini işğal etmiş Ermənistan da imzalamışdır.

Düzdür siyasi strategiyada başlıca siyasi mənafe dövlətin təhlükəsizliyinin, sosial-iqtisadi, milli tarixi, mədəni birliyin, sərvətin qorunub saxlanılmasıdır. Hər bir dövlətin xüsusi maraqları siyasi strategiyada öz əksini tapır. Dövlətin həyat fəaliyyətinin təmin edilməsi, münaqişənin siyasi vəziyyətdən, böhrandan çıxması, xarici siyasətin, hərbi problemlərin həll edilməsi milli maraq əsasında həyata keçirilir. Bu problemlər praktik həyata keçəndə hər biri öz muxtariyyətini saxlayır, mənafeələr isə siyasi strategiyada ümumiləşir, vahid məqsəd yaranır. Başlıca mənafeyin həyata keçməsindən siyasi, hərbi, iqtisadi, diplomatik, ideoloji vasitələr mühüm rol oynayır.

²⁵ Yenə orada, səh. 10.

²⁶ Yenə orada, səh. 10.

Göründüyü kimi «Siyasi strategiyada başlıca mənafe dövlət mənafeyi, milli mənafedir. Tarixi şərait dəyişsə də milli mənafe siyasətin başlıca istiqamətini təşkil edir. Məhz bu cəhəti nəzərə alaraq Çörçill demişdir: «İngiltərənin antifransa, antialmaniya siyasəti yoxdur. Siyasətin qanununu siyasi vəziyyət müəyyənləşdirir».²⁷

Məhz bu mənada Azərbaycanın eyni zamanda çoxşaxəli siyasətə bu prosesdə Qərbyönümlüyə və ABŞ-la beynəlxalq münasibətlərin qurulmasına daha çox üstünlük verməsi normal sayıla bilər.

Ona görə də Azərbaycan-ABŞ münasibətləri artıq Heydər Əliyevin tarixi zərurət nəticəsində ikinci dəfə hakimiyyətə gətirildiyi dövrdən strateji əməkdaşlığın özümlü üzərində qurulmasına yönələn söylər dövlət siyasətimizin düzgün seçimidir.

Qeyd etməliyik ki, belə bir siyasi kursun seçilməsi bəzi politoloqların fikirlərində çox qısqanclıqla vurğulanır. Məsələn, tanınmış

²⁷ Yenə orada, səh. 11.

tədqiqatçı-alim A.S.Panarin öz neobolşevizmində daha hiddətli və ekstremist mövqedən çıxış edir. A.S.Panarin Rusiya geopolitikasını nəzəri cəhətdən qidalandıran «Qlobal siyasi proqnozlaşdırma» əsərində «yeni kontinental ideologiyayı»²⁸ irəli sürərək bəzi fikirlərini əsaslandırmağa çalışır.

A.S.Panarinə görə, Rusiya imperiyası yarandığı vaxtdan özünün tarixi geostrategiyasında düzgün istiqamət götürməmiş, birtərəfli addım ataraq, yalnız Qərbə üz tutmuşdur. Tarixən Şərqlə Qərb arasında balans yarada bilməyən Rusiya böyük ərazilər fəth etsə də, Qərbdə özünə əsaslı hərbi, siyasi, kulturoloji dayaq yarada bilməmişdir. Bu da «1914-cü ildən bizim günlərədək Böyük dünya müharibəsinin bütün etaplarında Rusiyanın Avropadan ardıcıl olaraq itələnilib çıxarılması ilə» nəticələnmişdir: «Rusiya puç olmaqdadır».²⁹ «Rusiya qərbçiliyi mövcud

²⁸ Panarin A.S. Qlobal siyasi proqnozlaşdırma, səh. 274.

²⁹ Yenə orada, səh. 78.

olduğu 300 il ərzində heç vaxt bugünkü qədər ideya-təbliğatı və siyasi itkiyə məruz qalmamışdır».³⁰

Daha sonra Panarin yazır: «Dünya hegemonluğunun Rusiyanın əlindən aldığı başqa bir meydan - Azərbaycandır».³¹ Neobolşevizmin əbədi düşmən axtarışının bu dəfəki hədəfi də – ABŞ-Türkiyə-Azərbaycan müttəfiqliyidir. Panarin ABŞ və Türkiyənin Xəzər regionu və Cənubi Qafqazda möhkəmlənməsini, xüsusilə Qafqazın ən böyük və potensiallı dövləti Azərbaycanla sıx əməkdaşlığını Rusiya və dünya üçün böyük təhlükə sayır. O, «Vahid kontinental blokun dağılması ilə» çoxqütblü dünyanın birqütblü dünyaya çevrilməsini planetar disharmoniya hesab edir: «Bu gün birqütblü dünyanın siyasi texnologiyaları «sivilizasiyaların toqquşmasına» istinad edərək

slavyan-türk sintezini dağıtmağa can atırlar».³² Arqumentləri dalbadal bir-birini təkzib edən, çox ziddiyyətli nəzəri tezislər əsasında Rusiya üçün şübhəli və təhlükəli gələcək vəd edən global siyasi proqnozlaşdırma professoru Panarin bir tərəfdən «Ukrayna-Gürcüstan - Orta Asiya respublikaları – Çin-Sakit okean sahilləri ölkələrinin» yeni Avrasiya layihəsində Rusiyasız alyansını, ABŞ və Türkiyə ilə Xəzər regionu və Cənubi Qafqazın vahid geopolitik mövqedən çıxış etməsini tənqid edir, həmin dövlətlərə və onların xalqlarına qarşı amansız şovinişt münasibətini gizlətmir, digər tərəfdən yenidən Rusiyanın onları öz ağışuna alacağı planları açıqlayır, üçüncü bir tərəfdən də Avrasiya dövlətləri arasında tarixi mənafe ayrılıqlarının da olduğunu bəyan edir. Belə görünür ki, Panarini yalnız yeni dünya düzəninə qarşı kontrmövqenin açılması düşündürür. O, «Atlantika imperializminin» dünyanı udması ilə bəşəriyyəti xoflandırır, onun

³⁰ Yenə orada, səh. 299.

³¹ Panarin A.S. Qlobal siyasi proqnozlaşdırma, səh. 297.

³² Yenə orada, səh. 278.

indiki gedişatda yalnız bir acınacaqlı gələcəklə üzləşəcəyini («Seçilmişlər üçün – bir perspektiv, dünya qettosu üçün – ayrı bir perspektiv») proqnozlaşdırır.

Və nəhayət, rus ideoloqunun proqnostik araşdırmalarının son məqsədi bəlli olur: o, «soyuq» müharibədə uduzmuş Rusiyaya dünyada müttəfiqlər axtarır, «Amerika ekspansionizminə» qarşı ən əksmövqeli dövlətlərin alyansını proqnozlaşdırır (Gətirilən iqtibaslar Rahid Uluselin «Ulutürklük Qloballaşma çağında milliözünüdərkətmə və geostrategiya» adlı kitabına istinadən əsaslandırılmışdır – R.M.).

Bu proqnozlaşdırmadan açıq şəkildə bəlli olur ki, Azərbaycanın Qərbyönümlü siyasəti bu dövlətlərdə əməlli başlı qıcıqlanmaya, gözügötürməməzliyə səbəb olmuşdur.

Müstəqil Azərbaycan dövləti isə heç bir əks təsirə baxmadan bütün dünya dövlətləri ilə, o cümlədən siyasi prioritetlərindən biri kimi milli

mənafelərini qorumaq şərti ilə ABŞ-la beynəlxalq münasibətlərini siyasi, iqtisadi və digər istiqamətlərdə uğurla davam etdirir.

Düzdür, buna mane olan bəzi qondarma amillər olsa da, onlara diplomatik səviyyədə lazımi cavab verilir və beləliklə də iki ölkə arasında yüksələn xətt üzrə inkişaf edən beynəlxalq münasibətlər tərəqqi edir. Bu cür neqativ hallara qarşı mübarizəni əks etdirən cəhətlər «Azərbaycan səfiri «Vaşinqton Tayms»ın baş məqaləsini təkzib etmişdir»³³ adlı məqalədə daha yaxşı əksini tapmışdır. Məqalədə yazılır: «Erməni lobbilərinə ardıcıl cəhdlərinə baxmayaraq, gerçəkləşən bu qərarı dəyişmək olmasa da, hazırda ermənilər onu müxtəlif cür yozmağa və bu barədə həqiqətə uyğun olmayan şərhlər verməyə çalışırlar.

Belə ki, «Vaşinqton Tayms» qəzeti ötən həftə dərc etdiyi «Ermənistan və Azərbaycanın

³³ Ş.Akifqızı. Azərbaycan səfiri «Vaşinqton Tayms»ın baş məqaləsini təkzib etmişdir. «Azərbaycan» qəzeti, 30.12.01.

mühümlüyü» sərlövhəli baş məqalədə yazır ki, Azərbaycan və Ermənistan coğrafi baxımdan Əfqanıstana yaxın olduğuna görə, 11 sentyabr hadisələrindən sonra Amerika üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əfqanıstana uçmaq üçün Ermənistanın və Azərbaycanın hava məkanından istifadə edən Amerika təyyarələri Ermənistanda yanacaq doldurublar. ABŞ antiterror kampaniyasında ona kömək edən ölkələrə qarşılıqlı olaraq nə isə təqdim etmək istəyir. Lakin Birləşmiş Ştatlar Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə görə bir-birinə düşmən olan Ermənistan və Azərbaycana tarazlı yardım etməyə məcburdur. Qəzetin yazdığına görə, Ağ ev Konqresdən Azərbaycana qarşı tətbiq edilən sanksiyaların dayandırılması üçün səlahiyyətlər istəyib, Konqres də bunun müqabilində Ermənistana hərbi yardım və təlim məqsədləri ilə 4,3 milyon dollar ayırmışdır».³⁴

Baş məqalədə daha sonra vurğulanır ki,

³⁴ Yenə orada.

ermənilərin insan haqlarını pozduğuna və Ermənistanı dəhşətli iqtisadi ehtiyaclar qarşısında qoyduğuna görə Azərbaycana tətbiq edilən sanksiyalar dayandırılrsa da, «nə Azərbaycan, nə də Türkiyə Ermənistana qarşı embarqonu səngitməyibdir». Ermənistan hökuməti isə antiterror kampaniyasında Amerika hökumətinin müttəfiqlərin dəstəyinə ehtiyac duyduğunu qəbul edərək, Konqresin bu qərarına valehedici təmkinliklə yanaşmışdır. Ermənistanın «Azərbaycana qarşı ABŞ sanksiyalarının yumşaldılmasına mərhəmətli cavabı», bəlkə də, bu ilin aprelində prezident Buşun bəyanatında 1915-ci il hadisələrinin «tarixin ən böyük faciələrindən biri» kimi qiymətləndirilməsi ilə bağlıdır. Qəzet onu da xatırladır ki, Corc Buş Ki Uestdə «mübahisəli» Dağlıq Qarabağ bölgəsi üzrə Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinin danışıqlarını təşkil etmişdir.

Bu cür böhtan dolu fikirlərə, adı çəkilən məqalədəki uydurmalara cavab olaraq

Azərbaycanın ABŞ-dakı səfiri Hafiz Paşayev «Vaşinqton Tayms» qəzetinin redaktoruna məktub göndərmişdir. Qəzetin 28 dekabr tarixli nömrəsində «Azərbaycana qarşı ABŞ sanksiyalarına başqa tarixi baxış» sərlövhəsi altında dərc edilmiş məktubda deyilir:

«Hörmətli redaktor.

İcazə verin, dekabrın 23-də dərc etdiyiniz «Ermənistan və Azərbaycanın mühümlüyü» sərlövhəli baş məqalənizə dair bir neçə fikrimi bildirim. Sizin yazdığınız kimi, amerikalılar bölgədəki həqiqətlər haqqında çox da məlumatlı deyillər. Bu, Ermənistan və Azərbaycan arasında münaqişə və Ermənistanın mənim ölkəmə qarşı təcavüzünün nəticələri barəsində xüsusilə doğrudur. Ermənistan tərəfindən Azərbaycanın 20 faiz torpağının işğal edilməsi və bir milyona yaxın həmvətənimin qaçqın və məcburi köçkünə çevrilməsi beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən təsdiqlənmiş faktdır. Buna baxmayaraq, hətta bu məsələlər haqqında yazan

mütəxəssislər də hərdən təhriflərə yol verirlər. İstər qəsdən, istərsə də bilmədən.

Məlumat qıtlığı yeganə səbəbdir ki, güclü erməni lobbisi müharibə edən iki tərəf arasında normal ticarət əlaqələrinin təbii olaraq kəsilməsi faktını uğurla blokada kimi təqdim edir. Nəticədə ABŞ Konqresini həqiqətdən yayındıraraq, 1992-ci ildə «Azadlığa Dəstək Aktı»na 907-ci düzəlişi qəbul etdirib və bununla bizə qarşı ədalətsizliyi daha da artırmışdır. ABŞ hökumətinin 907-yə dair ardıcıl müxalifliyinə baxmayaraq, yalnız 11 sentyabr hadisələrindən sonra ABŞ-ın bu məsələyə dair siyasətinə yenidən baxıldı.

«Ermənistanın valehedici təmkinliliyinə» və «Azərbaycana qarşı ABŞ sanksiyalarının yumşaldılmasına məhəbbətli cavabına» gəldikdə isə, mən əsl həqiqəti çatdırmaq istədim. 11 sentyabr hadisələrindən sonra Ermənistan prezidenti 907-ci düzəlişin hər hansı şəkildə dəyişdirilməsinə qarşı şəxsən rəsmi surətdə və sərt

çıxış etmişdi. Eyni zamanda Ermənistanın yüksək səviyyəli nümayəndə heyəti bu mövqeyi yeritmək məqsədi ilə Vaşinqtona ezam olunmuşdu.

Biz Buş hökumətinin Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həlli prosesində iştirakını alqışlayırıq. 907-ci düzəlişin dayandırılması üçün Konqresin prezidentə səlahiyyətlər verməsi bu iştirakı həqiqətən qərəzsiz etmək istiqamətində mühüm addımdır. Gündəlik həyatımıza və dəyərlərimizə təhlükə törədən beynəlxalq terrorizmin bir hissəsi olan təcavüzkar separatizmə qarşı ABŞ beynəlxalq siyasətdəki məhz belə iştirakı ilə dura bilər.

Nəhayət, erməni-Azərbaycan və türk-erməni münasibətləri barədə demək istərdim ki, belə mübahisələri keçmişdə baş verənlərə və ya guya baş verənlərə müraciət etməklə deyil, yalnız gələcəyə baxmaqla həll etmək olar».

Sözün həqiqi mənasında Azərbaycan səfirinin problemə münasibəti diplomatik cəhətdən yüksək

qiymətləndirilməlidir. Problemə belə yanaşma Azərbaycan diplomatinin yüksək səviyyəsindən xəbər verir.

Qeyd etdiyimiz kimi bu cür qondarma yalan və iftiralar müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan-ABŞ münasibətlərində mənfi təzahürləri ilə yadda qalmışdısa da artıq hazırda bunların təsir qüvvəsi yox dərəcəsinə enmişdir. Çünki Azərbaycan informasiya blokadasından çıxdığından real həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırı bilər.

Bunun real təzahürlərini görmək üçün göstərilən cəhətlərə nəzər yetirək. İlk öncə qeyd edək ki, Azərbaycan rəhbərliyi ABŞ rəsmiləri ilə bütün görüşlərdə Qarabağ problemini həmişə danışıqların mühüm predmetlərindən birinə çevirmişlər. Məsələn, 2001-ci ilin 26 avqustunda ABŞ-in dövlət katibinin Avropa və Avrasiya ölkələri üzrə köməkçisi Elizabet Consun başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edərkən ona ünvanlanan sualın məğzinə diqqət yetirək. Heydər

Əliyev: «mən çox məmnunum ki, Siz Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi dövründə, yəni ötən 10 il ərzində ölkəmizin əldə etdiyi nailiyyətlər haqqında müsbət fikirlərinizi söylədiniz. Təbii ki, bu, bizim üçün çətin, ağır, ancaq eyni zamanda şərəfli yol olmuşdur. Biz bu illərdə çox yollardan keçərək müstəqil dövlətimizin yaşaması, inkişaf etməsi üçün bir çox işlər görmüşük və xeyli nailiyyətlər əldə etmişik. Ancaq bizim müstəqilliyimizə mane olan, Azərbaycanın iqtisadi inkişafında və siyasi həyatında çox çətinliklər törədən Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli sahəsində çox irəli gedə bilməmişik. Doğrudur, biz 1994-cü ildə müharibəni dayandırmışıq, atəşkəs haqqında razılığa gəlmişik. 7 ildir ki, müharibə yoxdur. Ancaq tam sülhə də nail ola bilməmişik. Torpaqlarımızın 20 faizi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır. Vətəndaşlarımızın, soydaşlarımızın bir milyon nəfəri yerindən-yurdundan didərgin düşübdür, çadırlarda yaşayır. Onların vəziyyəti

həddindən artıq ağırdır. Əgər nəzərə alsaq ki, son vaxtlar dünyanın bir çox humanitar təşkilatları bizim qaçqınların yaşaması üçün etdikləri yardımları azaldıblar və bizi xəbərdar ediblər ki, gələn il bu yardım tamamilə kəsiləcəkdir, onda təsəvvür etmək olar ki, bu məsələ bizim üçün nə qədər vacib problemdir. Ona görə də bu barədə Sizin dəstəyinizə, sizin köməyinizə ehtiyacımız olduğunu biz daim bildirmişik. Ona görə mən təklif edirəm, birinci növbədə bu barədə fikir mübadiləsi aparaq. Çünki mən görüşümüzün əvvəlində dedim ki, yeni administrasiyanızın ilk nümayəndə heyətini biz Azərbaycanda görürük. Son aylar, xüsusilə də Ki Uest görüşündən sonra da Minsk qrupu həmsədrlərinin fəaliyyəti, demək olar ki, dayanıbdır.

Mən çox arzu edirəm bilim ki, yeni administrasiya bu barədə və ümumiyyətlə, Qafqaz bölgəsindəki vəziyyətin normallaşması üçün nə işlər görmək niyyətindədir, bundan sonra bu sahədə bizim əməkdaşlığımız nə səviyyədə

olacaqdır.

Xəzər hövzəsi ilə bağlı, bizim çox yaxşı əməkdaşlıq etdiyimiz Azərbaycan neftinin və qazının ixrac olunması ilə əlaqədar məsələləri və başqa məsələləri, hesab edirəm ki, söhbətimizin ikinci mərhələsində müzakirə edə bilərik. Mən bizim Dövlət Neft Şirkətinin Nümayəndələrini də dəvət etmişəm. Bu məsələni qurtarandan sonra onlar da o biri məsələlərin müzakirəsinə qatıla biləcəklər».³⁵

Elizabet Cons: «Cənab prezident, Sizin istədiyiniz kimi, biz söhbətimizə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin müzakirəsindən başlaya bilərik. Lakin bundan əvvəl demək istərdim ki, Amerika Birləşmiş Ştatları bu prosesə möhkəm dəstəyini bildirir. Bu məsələnin sülh yolu ilə həll olunmasında ATƏT-ə daim öz yardımını ifadə edir. Yadda saxlamaq vacibdir ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti Buş da, dövlət katibi Pavele də, professor Rays da bu məsələni çox yaxından

izləyirlər. Onlar Azərbaycanın Ermənistanla atəşkəs əldə etməsinə böyük rəğbət hissi ilə yanaşırlar və Sizin bu günədək gördüyünüz işləri yüksək qiymətləndirirlər.

Həmsədrlər də bu məsələni çox yaxından izləyirlər. Amerika Birləşmiş Ştatları kimi biz öz tərəfimizdən bu məsələyə çox diqqətlə yanaşıırıq. Bizim prezidentimiz cənab Buş bu məsələlər barədə daim müzakirələr aparır, məsləhətçilərini dinləyir. İyun ayında Lyublyanada Rusiya prezidenti Putinlə görüşərkən bu məsələ müzakirə olunmuşdur. Daha sonra, iyul ayında Cenevrədə görüşərkən prezident Buş cənab Putinlə bu məsələ haqqında bir daha söhbət etmişdir. Onu da demək istəyirəm ki, həmsədrlərin tərkibində Amerika Birləşmiş Ştatları tərəfindən bu yaxınlarda dəyişiklik gözlənilir. Cənab Perina tezliklə həmsədr kimi fəaliyyət göstərəcəkdir.

Bundan əvvəl isə o, Kavano ilə görüşərək fikir mübadiləsi aparacaqdır. Biz çalışacağıq ki, o,

³⁵ Azərbaycan qəz.27avqust,2001-ci il

həmin missiyanı Kavanodan qəbul etməklə bərabər, həm də problemi tam dərk edə bilsin.

Cənab prezident, məlum olduğu kimi, Ki Uest görüşü zamanı bu məsələdə müəyyən tərəqqi əldə olunmuşdur. Hazırda çox şey həmsədrlər, eləcə də Azərbaycan və Ermənistan tərəfindən işlənməlidir ki, cəmiyyət də məsələni anlaya bilsin. Məsələ bir tərəfdə şişirdilməsin, cəmiyyət tərəfindən qəbul olunsun.

Hər şeydən əvvəl isə, çox vacibdir ki, - yəqin Siz də razılaşarsınız, - heç bir tərəf münafişinin hərbi yolla həll olunmasına cəhd göstərməsin və məsələnin sülh yolu ilə həllinin region üçün vacib olduğunu tam dərk etsin, anlasın.

Cənab prezident, Siz Ki Uestdə açıq qalan sualları Ermənistan tərəfi ilə müzakirə edə bilərsinizmi?»³⁶

Düzdür Amerikalı diplomatın cavablarında konkretlik olmasa da, ikili standartlardan uzaq

³⁶ Yenə orada, səh. 4.

deyildisə də dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin fəhmi nümayəndə heyətinin başçısını həqiqəti söyləməyə istər-istəməz vadar edir.

Digər bir məqamı da qeyd etmək yerinə düşər. Məsələn, «Ross Uilson: Azərbaycanın müstəqilliyi naminə ABŞ həmişə ona dəstək olacaqdır»³⁷ adlı məqalədə ABŞ-ın Azərbaycandakı səfirinin Qafqaz Universitetinin 10 illik yubileyinə həsr olunmuş mərasimdəki çıxışında Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin təməlinin qoyulmasını Azərbaycanın enerji siyasətinin böyük uğuru kimi dəyərləndirməsi iki ölkə arasındakı münasibətləri ehtiva edir.

F.Qədirli yazır ki, ABŞ-Azərbaycan münasibətləri strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə yüksəlib. Rəsmi Vaşinqton ölkəmizə Qafqaz regionunda aparıcı dövlət kimi baxır və burada gedən prosesləri daim diqqətlə izləyir. Təsadüfi

³⁷ Qədirli F. «Ross Uilson: Azərbaycanın müstəqilliyi naminə ABŞ həmişə ona dəstək olacaqdır». «Respublika» qəzeti, № 254 (1590), 03.11.02.

deyil ki, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri kimi nəhəng layihənin reallaşmağa başlaması okeanın o tayında dərin razılıq hissi ilə qarşılanıb. ABŞ-ın yaxından iştirakı və dəstəyi ilə təməli qoyulmuş həmin kəmər həm də regionda sülh və sabitlik üçün mühüm təminat hesab olunur.

Bu və digər fikirlər ABŞ-ın Azərbaycandakı səfiri Ross Uilsonun Qafqaz Universitetinin 10 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirdəki çıxışında səslənmişdir. Cənab səfirin fikrincə, bir müddət əvvəl təməli qoyulmuş Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri ümumiyyətlə Azərbaycanın enerji siyasətinin ən uğurlu addımlarından biridir. Səfir öz çıxışında bu marşrutun seçilməsində Heydər Əliyevin əvəzsiz xidmətləri olduğunu xüsusi vurğulayıb və qeyd edib ki, Azərbaycanın neft ehtiyatları onun müstəqilliyini qoruyan, iqtisadiyyatını inkişaf etdirən, Azərbaycanı dünya bazarına qovuşduran amil olmaqla yanaşı, Qafqazda sabitliyin qorunması üçün də real

təminatdır.³⁸

Cənab Ross Uilson məmnunluq hissi ilə bildirib ki, Azərbaycanda həyata keçirilən neft və qaz strategiyası həm onun özü üçün, həm də dünya üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu strategiyanın reallaşması Azərbaycanın daxili gəlirinin növbəti 10 ildə 3 dəfə artması ilə nəticələnenəcək. Gəlirlərin belə yüksək sürətlə artacağı şəraitdə qeyri-neft sektorunun inkişafı da labüddür.

Rəsmi Vaşinqtonun mövqeyini ifadə edən səfir onu da vurğulayıb ki, Azərbaycan öz müstəqilliyinin qorunmasında ABŞ-ın yardımına ümid bəsləyə bilər. Azərbaycanın müstəqilliyi naminə ABŞ ona həmişə dəstək olacaqdır.

Səfirin qənaətinə görə, iki ölkə arasında strateji əlaqələrin daha da möhkəmləndirilməsində ARDNŞ-nin sabiq vitse-prezidenti İlham Əliyevin ABŞ-a səfəri mühüm rol oynayır. Azərbaycanın

³⁸ Yenə orada.

bugünkü və gələcək siyasi həyatında önəmli şəxsiyyət olan İlham Əliyevin ABŞ-da keçirdiyi çoxsaylı, yüksək səviyyəli görüşlər ölkələrimiz arasındakı əlaqələrin genişləndirilməsinə öz müsbət təsirini göstərəcəkdir.³⁹

Etiraf etmək lazımdır ki, Azərbaycanın Amerika Birləşmiş Ştatları ilə əlaqələri indi özünün strateji əməkdaşlıq mərhələsini yaşayır. Bu prosesi hazırda Azərbaycanın prezidenti cənab İlham Əliyev uğurla davam etdirir. Onun siyasi və diplomatik bacarığını hələ ARDNŞ-in vitse-prezidenti işləyən vaxt yüksək qiymət verilirdi. Yəni rəsmi Vaşinqton fenomen şəxsiyyət sayılan Heydər Əliyevin başladığı islahatların uğurlu tamamı üçün İlham Əliyevə böyük önəm verirdi. Məsələn, ABŞ-nın Azərbaycandakı fəvqəladə səlahiyyətliisi hələ 2002-ci ilin noyabrında deyirdi: «Azərbaycan və ABŞ arasındakı strateji əlaqələrin daha da

³⁹ Yenə orada.

möhkəmlənməsində İlham Əliyevin bizim ölkəmizə səfəri önəmlidir. Azərbaycanın bugünkü və gələcək siyasi həyatında önəmli şəxsiyyət olan İlham Əliyevin Amerikadakı görüşləri iki ölkə arasında əlaqələrin daha da genişlənməsində müsbət rol oynayacaqdır».

O, İlham Əliyevin ABŞ-a səfərini şərh edərkən bu sözləri rəsmən söylənib. Qeyd etməliyik ki, bu bəyanat hazırki ABŞ-Azərbaycan münasibətlərindən daha çox strateji əlaqələri əks etdirən geniş və kompleks məqamları əhatə edir. Və amerikalı diplomat Vaşinqton-Bakı münasibətlərinin daha geniş miqyaslı strateji perspektivində aparıcı rolda cənab İlham Əliyevi görür.

Əlbəttə ki, dərin siyasi tədqiqatların aparıldığı demokratik ölkə sayılan ABŞ kimi dövlətin tanınmış politoloqlarının Azərbaycanın gələcəyinə qarant rolunu təmin edə biləcək perspektivli dövlət xadimini müəyyənləşdirməsi əbəs yerə deyildi.

Qabaqcadan verilən proqnozlarda təkcə iqtisadi amillər deyil, digər faktorlara da istinad edilirdi.

Yəni burada Azərbaycanın Cənubi Qafqazda ABŞ-ın prioritet müttəfiqinə çevrilməsi tək ABŞ transmilli şirkətlərinin Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının istismar olunmasında aparıcı mövqelərə malik olması ilə ölçülmür. Azərbaycan bölgənin siyasi və iqtisadi baxımdan mərkəzinə və aparıcı dövlətinə çevrilməkdədir. Regionda hissediləcək siyasi çəkiyə malik Azərbaycanla ABŞ-ın münasibətləri strateji maraqlara hesablanıb. Şübhəsiz ki, Xəzər bölgəsini və Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinə milli maraqlar sferasına daxil edən Vaşinqton Cənubi Qafqaz regionunun ən güclü dövlətilə əlaqələrin genişləndirilməsində maraqlıdır. Strateji münasibətlər tək mövcud dövrü deyil, ən azı yaxın onilliyi əhatə edir. Bu baxımdan, ABŞ-ın rəsmi şəxslərinin o vaxtkı Milli Məclisin deputatı İlham Əliyev haqqında fikirləri təbii qarşılanmalıdır.

Çünki, məhz bu baxımdan, ABŞ region siyasətində bir nömrəli amilə çevrilən neft faktoru və ondan doğan Azərbaycanın siyasi xəttinin davam etdirilməsi istəyində idi. Şübhəsiz ki, bu kursu yalnız proseslərin içində olan, mövcud kursa təminat verən və ilk növbədə konstitusion yolla, xalqın dəstəyi hesabına hakimiyyətə gələcək qüvvə təmin edə bilərdi ki, həmin dövlət xadimi isə ABŞ-ın qabaqcadan proqnozlaşdırdığı İlham Əliyev idi. Vaşinqton İlham Əliyevin siyasi fəaliyyətinə məhz bu kontekstdən yanaşırdı. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, mövcud siyasi kursa təminat tək Azərbaycan və Vaşinqton-Bakı münasibətləri üçün deyil. Eyni zamanda ABŞ-ın milli maraqları əks olunan bütöv Cənubi Qafqazın taleyində də nələddici rol oynaya bilərdi. Bu baxımdan, problem regional əhəmiyyət daşıyırdı.

Sadalananlar təbii olaraq Amerika Birləşmiş Ştatlarının nüfuzlu siyasi institutların aprobasiyadan keçirilmiş fikirlərinin nəticəsi idi.

Misal üçün, ABŞ-ın nüfuzlu siyasi xadimlərindən biri olan Brent Skoukroftun «Mən Azərbaycanın gələcəyinə nikbin baxıram. İlahm Əliyev bizə güclü siyasətçi təəsüratı bağışladı» sözləri və ya Con Hopkins Universitetinin rəhbəri Fred Starın «Yeni yaranan müstəqil dövlətlər bir sıra çətinliklərlə qarşılaşırlar. Bu çətinliklərin aradan qaldırılması və ölkənin gələcək inkişafının təmin edilməsi İlham Əliyev kimi gənc liderlərdən asılıdır» fikri ilə digər siyasət bilicilərinin bəyanatı arasında mahiyyətə ciddi fərq yoxdur. Heydər Əliyev siyasi məktəbinin yetirməsinə xas enerjili lider olan İlham Əliyevin fəaliyyətindən belə görünürdü ki, dövlətin beynəlxalq aləmdəki mövqeyinə təsir etmək gücünə qadir belə səfərlər gələcəkdə çox olacaq. Deməli, ölkə daxilində olduğu kimi, beynəlxalq aləmin də İlham Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyindəki çəkisi və gələcəkdə oynayacağı rola marağı daha da artması təbii proses idi.

Tədqiqatımızın bəzi mərhələlərində o da aydın oldu ki, əksər vaxt ABŞ politoloqları ilə Azərbaycan alimlərinin fikirləri üst-üstə düşür. Biz bünün beynəlxalq hüquq professoru R.Məmmədovun «ABŞ-da İlham Əliyevi güclü siyasətçi, yetkin lider kimi qəbul etdilər»⁴⁰ adlı məqaləsində şərhini aydın gördük. O yazır: «Şübhəsiz, Heydər Əliyevin böyük nüfuzu, yeritdiyi siyasətin düzgünlüyü Azərbaycana qarşı marağı durmadan artırır, düşmənlərin və bədxahların niyyətləri puça çıxır. Dağıdıcı müxalifət nümayəndələrinin milli maraqları şəxsi istəklərə qurban verməsi isə onların özləri barədə xaricdə qeyri-ciddi rəy yaradır. Ölkə rəhbərinin min bir əziyyətlə yaratdığı müsbət imici bir anda vurub dağıtmağa hazır olan bu diletant, ziyankar siyasətbazların nəyə qadir olduqları artıq xaricdə də çoxlarına məlumdur. Sabah Azərbaycanı kimlərin idarə edəcəyi, onların şəxsi və ictimai

⁴⁰ Məmmədov R. ABŞ-da İlham Əliyevi güclü siyasətçi, yetkin lider kimi qeyd edirlər. «Xalq qəzeti», 1 noyabr, 2002-ci il, № 252 (24216).

keyfiyyətləri aparıcı xarici dövlətlərdə və beynəlxalq qurumlarda diqqətlə müşahidə edilir, öyrənilir, qiymətləndirilir.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevdən sonra gələn siyasətçilər içərisində xüsusi maraq doğuran, siyasi gələcəyinə böyük ümidlər bəslənilən yetkin bir insan artıq xeyli vaxtdır ki, diqqət mərkəzindədir. Bu, ölkəmizdə iqtidarda olan, Azərbaycanı sivil, sabit və dinamik inkişaf yoluna çıxarmaqda ümummilli liderə - möhtərəm Prezidentimizə arxa-dayaq olan Yeni Azərbaycan Partiyası sədrinin birinci müavini, respublikamızın xarici-iqtisadi əlaqələri sistemində mühüm strukturu olan Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin birinci vitse-prezidenti, millət vəkili İlham Əliyevdir.

İlham Əliyevin şəxsiyyətinə belə miqyaslı və ardıcıl maraq bir neçə ciddi amillə bağlıdır. Əvvəla, onun bir siyasətçi kimi yüksək şəxsi keyfiyyətləri getdikcə daha qabarıq nəzərə çarpır İlham Əliyev gənkdir, enerjilidir, savadlıdır, bacarıqlıdır,

sabitqədəmdir, ardıcıldır, qurucudur. Onun bu keyfiyyətləri dünya birliyinin Azərbaycanı sivil inteqrasiya proseslərinə cəlb etmək səylərinə tam uyğundur. İlham Əliyev ölkəsinin maraqlarını bəşəri maraqlarla uzlaşdırmaqda Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin qurduğu siyasi mexanizmə bələdliyinə və onu işlədə bilmək bacarığına görə də mövcud siyasi siyasətçilər içərisində alternativsiz görünür. Müasir dünyanın nadir siyasi xadimlərindən biri olan Heydər Əliyevin ailəsinə mənsubluğu, mötəbər bir siyasət məktəbinin yetirməsi olmağı da onun şəxsiyyətinə gur işıq salır».⁴¹

Nüfuzlu siyasətçi və dövlət xadimi ailələrinin yetirdiyi xadimlərin bizim zamanəmizdə həm öz ölkələrində, həm də dünyada layiqli məqama yüksəlməsi etiraf ediləsi reallıqlardan biridir.

Son vaxtlarda İlham Əliyevin geniş miqyas alan siyasi-diplomatik fəaliyyəti Qərbi ölkələrində

⁴¹ Yenə orada, səh. 3.

böyük maraqla izlənilir. Azərbaycanın gələcəyi ilə bağlı həmin dövlətlərin yeritdiyi siyasətdə bu amil ciddi nəzərə alınır. Avropa Şurası Parlament Assambleyasının payız sessiyasında İlham Əliyevin nümayiş etdirdiyi qətiyyətli mövqe, öz ölkəsinin maraqlarını qəbul etdirmək bacarığının yetkin siyasətçi olduğunu təsdiqlədi. Xarici səfərlərində və görüşlərində İlham Əliyevi Prezident Heydər Əliyevin adı və əməlləri ilə bağlı tarixi yolun ən sadıq davamçısı kimi qəbul edir, Azərbaycanın indiki və gələcək siyasətinin böyük siyasətə tam hazır, ölkəsini ləyaqətlə təmsil edən, regional və global məsələləri dərinlən dövlət xadimi kimi tanıtdı».⁴²

R.Məmmədovun fikirləri İ.Əliyevlə Amerika dövlət xadimlərinin keçirdikləri görüşlərdə bir daha təsdiqlənir. Bu baxımdan İlham Əliyevin dövlət xadimləri, xüsusən, Z.Bjezinski və M.Olbraytla görüşləri onun bu ölkədə qazandığı

siyasi reytingin parlaq göstəricisidir. İlham Əliyevi yüksək səviyyədə qəbul edən dövlət və hökumət adamlarının sırasında ABŞ-ın dövlət katibinin birinci müavini R.Armitacın, energetika naziri S.Abrahamın, ABŞ prezidentinin Xəzər regionu üzrə nümayəndəsi S.Mənin, maliyyə nazirinin birinci müavini K.Damın, müdafiə nazirinin birinci müavini R.Volfoviçin, ticarət nazirinin birinci müavini S.Bodmanın, prezidentin müşavirinin müavini S.Hedlinin olması da olduqca əhəmiyyətli idi. Həmin səfər zamanı Beynəlxalq Valyuta Fondunun Avropa Departamentinin başçısı C.Oldinq - Smi, Dünya Bankının bölgə üzrə icraçı direktoru R.Veqlio da İlham Əliyevi Qafqaz və Xəzər regionunun sabahı ilə bağlı yetkin bir siyasətçi, dövlət xadimi kimi qəbul etdilər və belə bir yekdil rəy Azərbaycanın gələcək prezidentinə əvvəlcədən bəslənilən inamın təzahürü idi.

Nəhayət 2003-cü ildə proqnozlaşdırılan fikirlərlə Azərbaycan xalqının rəyi üst-üstə düşdü və

⁴² Yenə orada, səh. 3.

yekdilliklə İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçildi. Artıq Azərbaycan xalqı arxayındır ki, ölkəmizin gələcək taleyi etibarlı əllərdədir.

Paraqrafda əksini tapan araşdırmalardan alınan nəticələri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- ABŞ Azərbaycanın strateji müttəfiqidir. Bu, gəlişi gözəl söz deyil. İki ölkə arasında əlaqələrin daim yüksələn xətlə inkişafından doğan münasibətlərin inikasıdır. ABŞ fövqəldövlət olaraq dünyanın bütün bölgələrində, o cümlədən Qafqazda qüvvələr düzümünə önəmli təsir göstərir. Bu nöqteyi-nəzərdən bölgələrin aparıcı söz sahibi olan dövlətləri ön mövqelərə çıxırlar;

- Cənubi Qafqazda bütün istiqamətlərdə başqalarını çox geridə buraxan dövlət Azərbaycandır;

- ABŞ məhz ölkəmizin bu xüsusiyyətlərini – sürətli inkişaf tempini, möhkəm daxili sabitliyi, güclü

insan potensialını nəzərə alaraq Azərbaycanı regionda özünün mühüm tərəfdaşı hesab edir.

1.2. Qərb dövlətlərinin inkişafında və Azərbaycan-ABŞ münasibətlərinin formalaşmasında iqtisadi siyasətin rolu

XX əsrin əvvəllərində dünyada dövlət quruluşu baxımından iki sistem yarandı. Yəni 1917-ci il oktyabr hadisələrindən sonra kapitalizmə alternativ olaraq sosializmin ilkin təməli qoyulmağa başlandı ki, bu da artıq iki müxtəlif qütbləşməyə gətirib çıxardı. Bu hadisələrə böyük önəm verildiyi siyasi biliklərin əsasları adlı mənbə də gəlişi gözəl sözlər sovet dövrünün saxta şüarı kimi belə səciyyələndirilir: «Yaşadığımız əsr bəşəriyyət tarixində xüsusi bir yer tutur. Sizə məlum olduğu kimi, bizim nəslin gözü qarşısında kapitalizmdən sosializmə keçid kimi ən böyük bir proses baş verməkdədir. Bizim Vətənimiz bu yola birinci olaraq qədəm qoymuşdur. Vətənimiz keçilməmiş ciğirlarla getməli olmuş, əvvəllər heç zaman heç bir xalqın qarşısına çıxmayan çox mürəkkəb vəzifələri yerinə

yetirməli olmuşdur. İndi sovet adamları artıq yarım əsrdən bəri sosialist tərəqqisi yolu ilə gedirlərsə, onların ardınca başqa ölkələrin xalqları da bu yola keçmişlərsə, bu tarixi prosesə istiqamət vermək üçün nə qədər düzgün bir kompas olmalıdır! Bəşəriyyətə parlaq gələcəyin - kommunizmin yolunu düzgün göstərən kompas marksizm-leninizmdir».⁴³

«Biz nəinki müasirlərik, habelə kommunizm qurmaq kimi böyük bir işin fəal iştirakçılarıyıq. Buna görə də tamamilə aydındır ki, qabaqcıl inqilabi nəzəriyyə olan marksizm-leninizmə dərinlən tələbatı olur. Bunsuz ölkəmizdə və xaricdə baş verən hadisələrin mənasını başa düşmək və düzgün qiymətləndirmək, kommunizm idealları uğrunda əsil mübariz olmaq, yeni beşilliyin, Sov.İKP XXIII qurultayın qərarlarının həyata keçirilməsində fəal

⁴³ Siyasi biliklərin əsasları. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı, 1966, səh. 3.

iştirakçı olmaq mümkün deyildir».⁴⁴

Gətirilən iqtibasdan sovet dövrünün təbliğatının hansı səviyyədə olduğu açıq-aşkar görünür. Həqiqətən də marksizm nəzəriyyəsində müəyyən rəşional cəhətlər olsa da onlar postsovet məkanında real şəkildə praktikada həyata keçirilmədiyindən sosializm sistemi möhkəmlənə bilmədi və bir müddətdən sonra çökməyə başladı.

Lakin mövcud olduğu 70 ildən artıq bir müddətdə kapitalizm dünyasının parçalanmasına qarşı çox böyük təbliğat kampaniyası apardı və müxtəlif dövrlərdə məqsədinə nail də oldu. Bu cür təbliğat forma və metodlarının daha bir neçəsinə diqqət yetirək: «İnsanların ictimai həyatı son dərəcə mürəkkəb və rəngarəngdir. Yer üzündə 2500-dən çox dildə danışan xalqların yaşadığı 130-a qədər ölkə vardır. Bu xalqlar müxtəlif təbii və ictimai şəraitdə yaşayır, bir-birindən öz əxlaqi xüsusiyyətləri, adətləri və ənənələri ilə fərqlənirlər.

⁴⁴ Yenə orada, səh. 4.

Bunlardan bəziləri maddi və mədəni tərəqqi yolunda xeyli irəli gedib yüksək dərəcədə inkişaf etmiş sənaye ölkələrində yaşayır, başqaları isə hələ ibtidai vəziyyət çərçivəsindən çıxmamışdır. Bu cür xalqlar Okeaniyanın ayrı-ayrı adalarında, Avstraliyanın, Afrikanın və Cənubi Amerikanın çətinliklə gedib çatmalı olan rayonlarında qalmışlar. Məsələn, Afrikanın cənubunda buşmenlər, Borneo adasının mərkəzi rayonlarında puanlar ibtidai şəraitdə yaşayırlar. Bu tayfalar torpağı becərə bilmir, mənzil tikə bilmirlər, onların yazısı yoxdur. Onlar üçün yeganə yaşayış vasitəsi vəhşi heyvan ovlamaqdan, yabanı bitkilərin meyvələrini və köklərini yığmaqdan ibarətdir».⁴⁵

Bu cür fərqlər nədən irəli gəlir? Bəşər cəmiyyətinin inkişafında qanunauyğunluq vardır, yoxsa onun tarixi təsadüflər hərcmərcliyindən

⁴⁵ Стеняков В.И., Бахшиев Д.Й., Бругнетт К.Н., Глаголев В.Ф., Датсйук Б.Д. и др. Основы политических наук. М., 1966, стр. 8.

ibarətdir? Sualları qoyulmaqla siyasi təbliğat və təşviqat üçün əlverişli situasiya yaradılır.

«Keçən əsrin ikinci yarısına qədər insanlar belə təsəvvür edirdilər ki, ictimai həyat son dərəcə dolaşıqdır və onu dərk etmək mümkün deyildir. Onlara elə gəlirdi ki, kortəbii ictimai qüvvələr həmişə onların taleyi ilə oynayaçaqdır. Bir çox mütəfəkkirlər tarix qanunlarından bəhs etsələr də, cəmiyyət haqqında elmi baxış yox idi. İddia edilirdi ki, guya ictimai həyat heç bir qanuna tabe deyildir. Bəziləri hesab edirdilər ki, insanları allah idarə edir və ictimai inkişaf qanunlarından danışmaq mənasızdır. Başqaları tarixi prosesə kralların çarların, din xadimlərinin, görkəmli sərkərdələrin, qəhrəmanların və i.ə. fəaliyyəti nəticəsi kimi baxırdılar. Bu baxışların heç biri düzgün, elmi baxış deyildir. Bunlar cəmiyyətin həyatını ya mövcud olmayan fəvqəltəbii qüvvədən - allahdan, ya da ayrıca bir şəxsiyyətin arzusundan asılı edir, beləliklə də, milyonlarla zəhmətkeş kütlələri fəaliyyətsizliyə

kor-koranə itaətkarlığa məhkum edirdi».⁴⁶ Həmin neqativ hallar sovet dövründə də başqa formada mövcud idi. Burada ən böyük dəhşətlərdən biri insanları dini əqidələrindən uzaqlaşdırmaq və dinsizliyə təhrik idi.

Daha sonra «Cəmiyyət haqqında elmi nəzəriyyə yalnız XIX əsrin ortalarında meydana gəlmişdir»⁴⁷ fikri ilə də qeyd-şərtsiz razılaşmaq olmaz. Çünki, həmin dövrdə Qərb dövlətlərində, xüsusilə Böyük Britaniyada, Amerika Birləşmiş Ştatlarında və başqa Avropa ölkələrində cəmiyyət haqqında müxtəlif nəzəri məsələlər tədqiq edilirdi və təcrübədə tətbiq olunurdu.

Çox qısqancılıqla vurğulanan bəzi məlumatlar Qərb dövlətlərində aparılan iqtisadi siyasətin bəzən güzgüdə əksi kimi təzahür edir. Məsələn, həmin dövrün reallıqlarını əks etdirən məlumatların birində deyilir: «Hazırda imperialist dövlətlər inkişaf edən

⁴⁶ Yenə orada, səh. 8.

⁴⁷ Yenə orada, səh. 9.

ölkələrli, yeni bu yaxınlarda siyasi istiqlaliyyət əldə edən və müstəqil inkişaf yoluna keçən ölkələri iqtisadi cəhətdən özlərinə tabe etməyə çalışırlar. Burada iri imperialist inhisarları bütöv təsərrüfat sahələrini ələ keçirir, iqtisadiyyatda ən mühüm mövqeləri tutur, bu dövlətləri öz mülklərinə çevrirlər».⁴⁸ Daha sonra ABŞ-a istinadən vurğulanır ki, Cənubi Amerikada bir çox ölkələrin, Asiya və Afrikada bir sıra dövlətlərin iqtisadiyyatında dərin kök salmışlar. Məsələn, Rokfellerin neft şirkəti Cənubi Amerikada 12 dövlətdə neft hasilatının çox hissəsini ələ keçirmişdir. Amerikanın 2 poladtökme şirkəti Braziliyada, Meksikada, Venesuelada, Çilidə demək olar bütün dəmir filizi hasilatını özlərinə tabe etmişdir. ABŞ-ın elektrik şirkəti 7 ölkədə elektrik enerjisi istehsalını ələ keçirmişdir».

Düzdür, burada inhisarçılıq amili pislənsə də, əgər bu prosesin yenicə müstəqillik qazanmış

⁴⁸ Məmmədov O., Əlifov Y., Əsgərov M., Abbasov Z. İqtisadi nəzəriyyənin əsasları. Gəncə, 1995, səh. 4.

ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafına, cəmiyyətin demokratikləşməsinə, beynəlxalq münasibətlərin formalaşmasına və digər strateji sahələrin tərəqqisinə yönəlibsə bunların gizlədilməsi və yalnız neqativ hal kimi görünmələrin qabardılması zənnimizçə problemə birtərəfli yanaşmadan irəli gəlir. Yəni bu gün keçid dövrünü yaşayan, iqtisadi siyasətini formalaşdırmağa çalışan müstəqil Azərbaycan dövlətinin müxtəlif istehsal sahələrinə ABŞ, Böyük Britaniya Krallığı, Almaniya, Fransa və s. xarici ölkələrin investisiya qoymaları, müştərəklər müəssisələr yaratmalarının nəyi pisdır? Əksinə bu cür əlaqələr daxili və xarici iqtisadi siyasətimizin prioritetlərindən biridir.

Məlumdur ki, XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq, Qərbin inkişaf etmiş ölkələri yeni texnoloji dövrə qədəm qoymuş, sosial-iqtisadi və əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi sahəsində çox böyük nailiyyətlər qazanmışdır. Yəni, bununla əlaqədar olaraq idarəetmə metodlarının

ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafına, cəmiyyətin demokratikləşməsinə, beynəlxalq münasibətlərin formalaşmasına və digər strateji sahələrin tərəqqisinə yönəlibsə bunların gizlədilməsi və yalnız neqativ hal kimi görünmələrin qabardılması zənnimizcə problemə birtərəfli yanaşmadan irəli gəlir. Yəni bu gün keçid dövrünü yaşayan, iqtisadi siyasətini formalaşdırmağa çalışan müstəqil Azərbaycan dövlətinin müxtəlif istehsal sahələrinə ABŞ, Böyük Britaniya Krallığı, Almaniya, Fransa və s. xarici ölkələrin investisiya qoymaları, müştərək müəssisələr yaratmalarının nəyi pisdir? Əksinə bu cür əlaqələr daxili və xarici iqtisadi siyasətimizin prioritetlərindən biridir.

Məlumdur ki, XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq, Qərbin inkişaf etmiş ölkələri yeni texnoloji dövrə qədəm qoymuş, sosial-iqtisadi və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi sahəsində çox böyük nailiyyətlər qazanmışdır. Yəni, bununla əlaqədar olaraq idarəetmə metodlarının

təkmilləşdirilməsi, iqtisadiyyatın strukturunda dəyişikliklər edilməsi tarixi inkişaf prosesində bazar iqtisadiyyatının formalaşması, onun mahiyyəti, mövcud olması şərtləri və vəzifələri, tənzimlənməsi metodlarının aydınlaşdırılması sosial sahədə meydana çıxan yeni hadisələrin öyrənilməsi, milli təsərrüfat mexanizmlərinin bir-birindən asılılığının güclənməsinə doğru aparan məhsuldar qüvvələrin və istehsalın beynəlmilləşdirilməsi proseslərinin araşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir.⁴⁹

Hesab edirik ki, dövlətlərarası qarşılıqlı əlaqə və asılılıqların artdığı müasir dövrdə iqtisadi və sosial tərəqqi xeyli dərəcədə dünyəvi problemlərin həllindən asılıdır. XX əsrlə XXI əsrin qovuşuğunda bu problemlərin həll edilməsinin bəşəriyyət üçün xüsusilə böyük əhəmiyyəti vardır. Burada söhbət dünyəvi problemlərin həll edilməsi üçün bütün ölkələrin qüvvələrinin səfərbərliyə alınmasından,

⁴⁹ Məmmədov O., Əlifov Y., Əsgərov M., Abbasov Z. İqtisadi nəzəriyyənin əsasları. Gəncə, 1995, səh. 4.

başqa sözlə, ümumbəşəri problemlərin, yeni nüvə müharibəsinin qarşısının alınması, inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi geriliklərinin aradan qaldırılması, ətraf mühitin mühafizəsi, ərzaq, xammal, energetika və demoqrafiya problemləri, kosmosun və kainatın sərvətlərindən dinc məqsədlər üçün istifadə olunması, yoxsulluğun, aclığın, xəstəliklərin, işsizliyin aradan qaldırılması və s. birgə səylə həll edilməsindən gedir. Ona görə də ölkələr arasındakı qarşılıqlı münasibətlər nəzərdən keçirilərkən, bu problemlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Təkrarən qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi nəzəriyyə və siyasətlə bağlı əvvəldə səslənən fikirlərlə qeydi-şərtsiz razılaşmaq mümkün deyildir. Çünki, həmin dövr nəzəriyyəsi özündən əvvəlki nəzəriyyələrə istinadən əsaslandırılmış yeni forma və məzmun əks etdirmişdir.

Məsələn, Əmək dəyər nəzəriyyəsinin (ƏDN) yaradıcıları klassik ingilis siyasi iqtisadının görkəmli

ümeyəndələri U.Petti, A.Smit və D.Rikardodur. Bu nəzəriyyəyə görə əmtəələrin dəyəri onların istehsalına sərf olunan əməyin miqdarı ilə müəyyən edilir. Bu, o deməkdir ki, əmtəənin istehsalına nə qədər çox əmək sərf olunarsa, onun dəyəri də bir o qədər yüksək olur, yaxud da əksinə. Digər tərəfdən əmtəələrin dəyərinin, dəyişməsi onların qiymətinin dəyişməsinə səbəb olur. Bu nəzəriyyəçilərin, ümumiyyətlə də A.Smit və D.Rikardonun əsərlərində əməyin əsasının əməkdən ibarət olması və əmək məhsuldarlığı əmtəənin dəyər kəmiyyəti arasındakı fərqə əyani surətdə göstərilmiş və elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır. A.Smit istehlak dəyəri ilə məhsul dəyərini bir-birindən fərqləndirir, dəyərin tərkibində sadə və mürəkkəb əməyin eyni rol oynamadıklarını qeyd edirdi. Lakin o, dəyərin hansı əməklə yaradıldığını, dəyərdə insanlar arasındakı iqtisadi münasibətlərin ifadə olunduğunu aydınlaşdırmırdı. A.Smitin baxışları bir çox hallarda qısqıncı xarakter daşıyırdı. O, əməklə iş qüvvəsi

arasında fərq olduğunu görmür və belə hesab edirdi ki, dəyərin özünün də dəyəri var. Bundan başqa, Smitə görə dəyər müxtəlif siniflərin gəlirlərindən – mənfəətdən, rentadan və əmək haqqından ibarətdir.

D.Rikardo klassik burjua siyasi iqtisadının yaradı

D.Rikardo isbat etmişdir ki, əmtəələrin dəyəri yalnız onların istehsalına sərf olunan iş vaxtı ilə müəyyən olunur və əmək haqqı, mənfəət və renta dəyərin ilkin mənbələri deyildirlər. Rikardo belə hesab edirdi ki, məhz əmək haqqının, mənfəətin və rentanın mənbəyi fəhlələrin əməyi ilə yaradılan dəyərdir.

K.Marks nəzəri mənbə kimi klassik burjua siyasi iqtisadına arxalanmış, ondan qidalanmış və əmək dəyər nəzəriyyəsini daha da inkişaf etdirmişdir.

Qiymətlə bağlı nəzəriyyələrdən biri də son faydalılıq nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyə XIX əsrin son qərinələrində meydana gəlmişdir. Onun

tanınmış nümayəndələri ingilis iqtisadçısı U.Cevons (1835-1881-ci illər) və Avstriya iqtisadçıları K.Menker (1840-1921-ci illər) və Y.Bem-Baverk (1851-1914-cü illər) olmuşlar. Bu vulqar nəzəriyyənin əsas müddəaları müasir dövrdə

xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Son faydalılıq

nəzəriyyəsinin əsasında belə bir müddəa durur ki, əmtələrdə heç bir daxili məzmun, dəyər yoxdur, onların yeganə reallığı «faydalılıqlarındadır».

Nemətlərin «faydalılığı» (nə dərəcədə qiymətli olması) isə alıcı və satıcı tərəfindən onlara subyektiv qiymət verilməsi yolu ilə müəyyən olunur.

Hadisələrə subyektiv qiymət verilməsinə isə bu və

ya digər əmtəənin mövcud olan ehtiyatlarından və

ona olan tələbatdan asılıdır. Əmtəə nə qədər çox

olarsa onun faydalılığı bir o qədər az olur. Bu və ya

digər bir şey miqdarından asılı olaraq müxtəlif

faydalılığa malik ola bilər. İnsanların hər hansı bir

şeyə olan tələbatı ödənildikcə onun faydalılığı aşağı

düşür. Bütün bunlar onu göstərir ki, nemətlərin

faydalılığı son nəticədə axırıncı nüsxənin faydalılığı ilə müəyyən edilir.

Bu nəzəriyyənin tərəfdarı olan müasir Amerika iqtisadçısı P.Samuelson «son faydalılığın azalması Qanunu»nu belə səciyyələndirir: «İstehlak olunan əmtəənin miqdarı artdıqca onun son faydalılığı onun qiyməti ilə proporsionaldır.⁵⁰

Məgər bunları Qərb dövlətlərinin iqtisadi siyasətinin nəzəri araşdırmalarının bir amili kimi qəbul etmək olmazmı?

Digər məqamlara da diqqət yetirək. İqtisadi siyasətlə bağlı tədqiqatlar göstərir ki, nəzəri məsələlərin araşdırılması və onun təcrübədə aprobeasiyası təkcə XIX-XX əsrlərdə deyil əvvəlki dövrlərdə də mövcud olmuşdur. Məsələn, qiymətli kağızlar orta əsrlərin axırlarından məlumdur. O, dövrdə edilmiş böyük coğrafi kəşflər nəticəsində beynəlxalq ticarət genişlənmiş, yaranmış yeni

imkanlardan istifadə etmək üçün sahibkarlara böyük məbləğdə kapital lazım olmuşdur. Lakin satış bazarları və xammal mənbələrindən istifadə olunması ilə əlaqədar bütün işləri görmək üçün ayrı-ayrı sahibkarların vəsaiti azlıq etmişdir. Odur ki, bu vəziyyətdən çıxmaq və böyük məbləğdə vəsait tələb edən işləri yerinə yetirmək üçün səhmdar cəmiyyətləri yaradılması zəruriyyəti meydana çıxmışdır. İlk qiymətli kağız buraxan Ost-Hind ticarət şirkəti olmuşdur. XVI-XVII əsrlərdə İngiltərədə kömür hasilatını, drenaj işlərini maliyyələşdirmək üçün səhmdar cəmiyyətləri yaradılmışdır.

Qeyd olunan dövrdə London brokerləri sövdələşmələri küçə və ya kafelərdə aparırdılar ki, küçə bazarı anlayışı da bu vaxt meydana gəlmişdir. Yalnız sənaye çevrilişi və iri emaledici müəssisələrin yaradılması ilə səhmlərlə aparılan ticarət geniş miqyas almağa başlamışdır. Buna cavab olaraq, London brokerləri 1773-cü ildə krala məxsus pul xırdalanan binanın bir hissəsini icarəyə

⁵⁰ Политическая экономика политический способ производства. М., 1972, с. 62.

götürmüşlər. Dünyada ilk London birjası, «küçə» bazarı ilə yanaşı, sürətlə inkişaf edən bazar məhz belə meydana gəlmişdir. ABŞ-da ilk fond birjası 1791-ci ildə Filadelfiyada , 1712-ci ildə isə Nyu-Yorkda təşkil edilmişdir.

Qərbdə iqtisadi siyasətin əsas elementlərindən birini təşkil edən qiymətli kağızlar bazarı maliyyə bazarının bir hissəsidir. Maliyyə bazarının digər hissəsi isə bank kreditləri bazarıdır. Deməli, qiymətli kağızlar bazarı bank krediti sistemini tamamlayır və onunla qarşılıqlı əlaqədədir. Məsələn, kommersiya bankları fondlar bazarının vasitəçilərinə yeni buraxılmış qiymətli kağızları satın almaq üçün borc verirlər, onlar isə öz növbələrində böyük məbləğdə qiymətli kağızları pərakəndə satış qaydasında reallaşdırmaq üçün kommersiya bankları vasitəçilik edirlər və bu gün də həmin metoddan istifadə edilir. Məhz qeyd olunanlar tarixin ayrı-ayrı mərhələlərində problem kimi meydana çıxmış, nəticədə elmi tədqiqat obyektinə olmuş və nəhayət bu

məsələlər problem kimi əvvəlcə nəzəri cəhətdən araşdırılmış, sonra isə praktikada sınaqdan keçirilmişdir.

Demək, sadalananlar belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, Qərb iqtisadi siyasəti nə bu günün, nə də dünyanın məhsuludur. O, əsrlərdən bəri böyük təkamül yolu keçmişdir və bu gün müstəqil Azərbaycan və eyni zamanda müstəqillik əldə etmiş keçid dövrünü yaşayan digər dövlətlər həmin metodlardan istifadə edərək özlərinin daxili və xarici iqtisadi siyasətlərini quraraq tərəqqi edirlər.

Bunu Azərbaycanın Amerika Birləşmiş Ştatları ilə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərində daha aydın sezmək mümkündür.

Bəllidir ki, Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra rastlaşdığı çətinliklərdən biri də öz həllini gözləyən iqtisadi problemlər idi. Dünyanın həm də iqtisadi güc mərkəzi olan ABŞ digər məsələlərlə yanaşı, respublikamızın iqtisadi problemlərinin də həllində əhəmiyyətli rol oynaya

bildi. Bu həm də ABŞ-ın beynəlxalq iqtisadiyyat sferasında güddüyü məqsədə: «Ölkənin daxili iqtisadi artımını digər dövlətlərin rifahın yüksəldilməsi hesabına təmin etməyə» tamamilə uyğun idi.

Məlumdur ki, rəsmi Vaşinqton beynəlxalq aləmdə fəaliyyət proqramının iqtisadiyyatla bağlı sahəsində üç mühüm istiqaməti ön plana çəkir. Bunlar əsasən aşağıdakılardır:

1. Bazarların açılmasına yardım etmək.
2. Qlobal səviyyədə iqtisadi yardıma kömək etmək.
3. Maliyyə bazarlarını möhkəmləndirmək.

Təbii olaraq Azərbaycan Respublikası da ABŞ-la iqtisadi-ticarət münasibətlərinə girərkən bu reallıqları nəzərə almalı və imkan daxilində yüksək fayda götürməyə səy göstərməyə səy göstərməli idi.

Araşdırmalara əsasən demək olar ki, Azərbaycan-ABŞ iqtisadi münasibətlərinin inkişaf

xətti heç də hamar olmamışdır. Bu həm obyektiv, həm də subyektiv amillərlə bağlıdır. Bunlar respublikamızın dövlət başçısının 1991-1993-cü illərdə apardığı siyasəti, respublika ərazisinin Ermənistanın təcavüzünə məruz qalması, ölkənin şimal qonşusu Rusiya, Cənubdan isə İranın tələbləri ilə üzləşməsi, erməni diasporu və lobbisinin təsiri ilə ABŞ-ın ölkəmizə soyuq münasibəti və s. ilə bağlı amillərdir. Belə bir vəziyyət Azərbaycan Respublikasına ABŞ-la qarşılıqlı əlaqələri, o cümlədən iqtisadi əməkdaşlığı lazımi səviyyədə qurmaq imkanı verməmişdir. Qeyd edək ki, 1991-93-cü illərdə Azərbaycan-ABŞ iqtisadi münasibətlərini tənzimləyən hüquqi-normativ sənəd kimi üç saziş imzalanmışdır. Bunlardan biri 1992-ci ilin sentyabrında imzalanmış «Dənizarxası özəl investisiya korporasiyası haqqında» müqavilə, digəri 1993-cü ilin aprel 12-də imzalanmış «Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə ABŞ hökuməti arasında ticarət münasibətləri

haqqında»⁵¹ saziş, sonuncusu isə həmin ilin sentyabrın 28-də bağlanmış «Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə ABŞ hökuməti arasında kapital qoyuluşuna kömək haqqında»⁵² sazişdir.

Adları göstərilən sənədlərdə ABŞ investorlarının Azərbaycanda fəaliyyətlərinin siyasi risk ehtimalının sığorta edilməsi, respublikamıza Birləşmiş Ştatlarla əlaqələrdə «əlverişli ticarət rejimi» şəraiti və iki ölkə arasında açıq investisiya hüququ rejimi yaradılması imkanları təsbit olunmuşdur. Məhz bu mühüm sənədlərə əsasən Azərbaycan-ABŞ beynəlxalq münasibətlərinin əsas dayaqlarından birini ilkin mərhələdə hüquqi cəhətdən tənzimləmək mümkün olmuşdur.

Burada bir vacib cəhəti də nəzərdən qaçıрмаq olmaz, Azərbaycan-ABŞ iqtisadi münasibətlərinin yaranması və bütün sonrakı inkişafında neft amili həlledici rola malik olmuşdur və indi də belədir.

⁵¹ «Azərbaycan» qəzeti, 13.04.1993

⁵² «Azərbaycan» qəzeti, 29.09.1993

Özünün enerji təhlükəsizliyi problemlərini, ehtiyatları İran körfəzinin və şimal dənizinin neft ehtiyatları ilə müqayisə olunan Xəzər dənizinin enerji mənbələri hesabına həll etməyə çalışan ABŞ-ın Xəzəryanı dövlət olan Azərbaycana iqtisadi tərəfdaş kimi baxması təbii sayılmalıdır. ABŞ üçün əlverişli olan digər cəhət də odur ki, ABŞ-ın regionda iqtisadi baxımdan möhkəmlənməsi, onun bölgədə siyasi dayaqlarını və siyasi nüfuzunu gücləndirən mühüm amillərdən biridir. Qeyd edək ki, hələ çar imperiyası sonra isə Sovet İttifaqı bu regionda enerji ehtiyatlarını öz nəzarəti altında saxlayaraq – təkbaşına mənimsəmişlər.

Bu mənada ABŞ və digər Qərb dövlətlərinin bölgə ilə bağlı atdıqları hər hansı bir addımı qısqancılıqla qarşılanması, müşayiət olunması təbii idi. Rusiya Federasiyası Xəzərin enerji ehtiyatlarının istifadə olunmasında dominant mövqeyə malik olmağa cəhd edərək öz iqtisadi və siyasi nüfuzunu gücləndirirdi. Qeyd edək ki, o, Ermənistan-

Azərbaycan münaqişəsinin həll olunmasında edildi. Əvvəlcə iki Qərb neft konsorsiumu var idi. Qərbin, Türkiyənin, İranın və digər tərəflərin təsir Birinciyə «Makdermot İnterneşnl», «Yunokal» və imkanlarını son dərəcə məhdudlaşdırmağa, bu «Amoko» daxil idi. «Amoko» həm də bütün işlərə problemlə bağlı hakim mövqeyi əldə etməyə rəhbərlik edirdi. Bu konsorsium «Azəri» yatağının çalışırdı. işlənilməsi ilə məşğul olmalı idi. Bu konsorsium isə

Yəni, Azərbaycana siyasi və iqtisadi təzyiqlər neft avadanlığı istehsalının bərpasında maraqlı idi. göstərərək ABŞ-ın regiona buraxılmaması siyasəti 1991-ci ilin yayında keçirilən tenderin nəticələrinə yeridirdi. Nəticədə, Rusiyanın bu mövqeyi ABŞ-ın yekun vuruldu və ABŞ-ın «Amoko» şirkəti qalib kəskin reaksiyasına səbəb oldu. Bununla belə, elan edildi. Bundan sonra hər iki konsorsium ləğv Rusiyanın ABŞ-ın Qafqaz regionu ilə bağlı olan edildi, əvəzində «Amoko» şirkətinin rəhbərliyi ilə maraqlarına zidd siyasəti daha ciddi şəkil aldı. «Yunokal», «Bi-Pi», «Statoyl alyansı», Rəsmi Moskva Azərbaycanın ABŞ və digər Qərb «Makdermot» və «Remko» şirkətlərindən ibarət dövlətlərinin iri neft şirkətləri ilə Xəzərin enerji vahid konsorsium yaradıldı (gətirilən iqtibaslar ehtiyatlarının birgə mənimsənilməsinə dair apardığı «Azərbaycanın xarici əlaqələrində sosial-siyasi danışıqları, onun nəticələrinin özünün «veto» münasibətlər» adlı mənbəyə görə hüququ ilə hədələdi. Bu Ag evi daha çevik addımlar əsaslandırılmışdır- R.M.). atmaga, ölkənin şirkətlərini isə danışıqlar prosesini

Lakin məxsusi olaraq qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan konsorsiumunda rəhbər mövqeyi «Britiş Petroleum»a nəzər yetirək. 1991-ci ilin yanvarında tender elanı güzəştə getməli oldu. Göründüyü kimi,

Azərbaycan-ABŞ münasibətlərində iqtisadi siyasəti həyata keçirmək o qədər də asan olmamışdır.

Dönə-dönə qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan və ABŞ arasında enerji sahəsində əməkdaşlıq istiqamətində növbəti addım hələ, ölkə prezidenti H.Əliyevin bu ölkəyə ilk rəsmi səfəri zamanı (1997, iyun-avqust) atılmışdır.

Yəni, 1997-ci il avqustun I-də Ağ evdə vitse-prezident A.Qorun və Azərbaycan prezidenti H.Əliyevin iştiraki ilə keçirilən mərasimdə energetika sahəsində dövlətlərarası dialoqun yaradılmasına dair saziş ABŞ-ın üç neft şirkəti ilə («Şevron», «Ekson» və «Mobil») ARDNŞ arasında Azərbaycanda enerji emalına dair müqavilələr imzalanmışdır ki, onların da Azərbaycan-Amerika iqtisadi münasibətlərində əhəmiyyətli rolu olmuşdur.

Məsələn, Azərbaycan tərəfinin «Amoko» şirkəti ilə tərəfdaşlıq müqaviləsinə əsasən «Amoko» şirkətinə 2 milyard barrel neft ehtiyatları ehtimal

olunan «Imam» strukturu ilə bağlı danışıqlar aparmaq üçün müstəsna hüquqlar verməsi dünya praktikasına əsaslanır və hesab etmək olar ki, onlar iqtisadi cəhətdən hər iki tərəf üçün səmərəli fəaliyyətə əlverişli şərait yaradır.

Vaşinqtonda imzalanmış bu müqavilələr Azərbaycan parlamentində 7 noyabr 1997-ci il tarixdə ratifikasiya olunmuş, həmin ilin 5 dekabrında isə qüvvəyə minmişdir.

Bu prosesin tədqiqatı göstərir ki, ABŞ Azərbaycanla təkcə enerji emalı sahəsində sıx əməkdaşlıq etməyib, eyni zamanda hasil olunan neftin dünya bazarına çıxarılması məsələlərində də müşahidə mövqeyində qalmır və geniş fəaliyyət göstərir.

Hələ 1997-ci ilin fevralın 20-də Vaşinqtonda Amerika, Türkiyə Şurasının illik konfransında çıxış edən ABŞ Ticarət Departamentinin müşaviri Yan Kolitski bildirmişdir ki, Amerika Birləşmiş Ştatları Xəzər regionunda neft ehtiyatlarının istehsalı və

onun ixracı, o cümlədən Bakıdan Ceyhana Xəzər dənizindən Aralıq dənizinə nəqli üçün müxtəlif boru xətlərinin tikilməsini müdafiə edir.⁵³

Təxminən eyni məzmunlu fikirləri ABŞ Dövlət katibinin iqtisadiyyat və biznes üzrə müşaviri Stüart Ayzenstat da senatın beynəlxalq əlaqələr üzrə komitəsinin 22 iyun 1997-ci il tarixli iclasında söyləmiş və hələ Azərbaycan Respublikasının prezidentinin ABŞ-a ilk rəsmi səfəri zamanı Xəzər neftinin dünya bazarına ixracı məsələsi əsas müzakirə obyektlərindən biri olmuşdur. Həmin ərəfədə çoxsaylı görüşlər prosesində həm Azərbaycan, həm də ABŞ tərəfi Bakı-Ceyhan xəttinin çəkilişinə tərəfdar olduqlarını nümayiş etdirmişdir.

Araşdırılan materiallara əsasən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, ABŞ Milli Təhlükəsizlik Şurasının nümayəndəsi, səfir Uilyam Kutninin Amerikanın Con Honkins Universiteti nəzdində

qabaqcıl Beynəlxalq Tədqiqatlar məktəbinin Mərkəzi Asiya İnstitutundakı 4 fevral 1998-ci il tarixli çıxışı Azərbaycan neftinin əsas ixrac kəməri ilə bağlı rəsmi Vaşinqtonun mövqeyini daha da aydın əks etdirir.

Səfir Kurtni Bakı-Ceyhan boru kəmərinə ölkəsinin daha böyük diqqət yetirdiyini qeyd edərək bildirmişdir ki, bu kəmərs Bosfor vasitəsilə daşımaların əsas alternativini təmin edir. Neft və qaz kəmərlərinin birləşdirilməsi istehsalın miqyasının genişlənməsi ilə əlaqədar qənaət əldə edilməsini təmin edə bilər. Bu isə Bakı-Ceyhan kəmərinin çəkilişini daha əhəmiyyətli edir (artıq Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri istifadəyə verilmişdir – R.M.).

Reallıqdan çıxış edərək bir real faktı xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin ABŞ-a ilk rəsmi səfəri (1997-ci ilin iyulun 27-dən avqustun 7-dək davam etmişdir) ikitərəfli əlaqələrin intensiv inkişafının əsasını

⁵³ «Respublika» qəzeti, 21-22.02.1997.

qoydu. Odur ki, bu rəsmi səfər Azərbaycan- Azərbaycan ABŞ münasibətlərini daha da Amerika münasibətləri tarixində xüsusi bir keyfiyyət möhkəmləndirdi;

mərhələsinin, yeni əlaqələrin intensiv inkişafının - İqtisadi-siyasi, hərbi, təhlükəsizlik, mədəni və başlanğıcı kimi qiymətləndirilməlidir. humanitar sahələrdə əməkdaşlığın daha da

Təbii ki, hər bir ölkə başçısının başqa bir genişləndirilməsi barədə razılığa gəldi və bunun dövlətə rəsmi səfəri qarşısında qoyduğu vəzifələr hər iki dövlətin milli maraq və mənafeələrinə cavab və onların nə dərəcədə həyata keçirilməsi verməsi haqqında real fikirlər bildirildi;

baxımından əhəmiyyətlidir. Azərbaycan - Yüksək səviyyəli görüşlər zamanı gələcəkdə prezidentinin ABŞ-a ilk rəsmi səfəri qarşısında qarşılıqlı münasibətlərdə mənfi effekt yarada duran əsas vəzifələr uğurla yerinə yetirildi və biləcək halların qarşısının alınması imkanları barədə aşağıdakı nəticələr əldə olundu: fikir mübadiləsi apararaq 907-ci əlavənin

- Azərbaycan prezidenti ABŞ-a ilk rəsmi səfəri götürülməsinə səy göstərdi və s. Beləliklə, Azərbaycan-ABŞ beynəlxalq iqtisadi zamanı bu dövlətin bütün nüfuzlu dövlət xadimləri, münasibətləri mövcud problemlərin doğurduğu ictimai-siyasi və maliyyə dairələri, kütləvi münasibətləri mövcud problemlərin doğurduğu informasiya vasitələrinin nümayəndələri ilə çətinliklərə baxmayaraq tədricən inkişaf edir. Görülmüş işlər Azərbaycan-ABŞ münasibətlərinin

- Heydər Əliyev Bakı-Vaşinqton Azərbaycanın Amerika Birləşmiş Ştatları ilə əlaqələri 1997-ci ilin iyul-avqust aylarında prezident Heydər Əliyev ABŞ-da rəsmi səfərdə olarkən daha

yüksək səviyyəyə qaldırılaraq intensiv inkişaf yoluna qədəm qoymuşdur.

FƏSİL 2. DÖVLƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRİN FORMALAŞMASINDA BEYNƏLXALQ ƏLAQƏLƏRİN ROLU

2.1. Azərbaycan-Qərb münasibətlərində beynəlxalq təşkilatların əhəmiyyəti

Suveren Azərbaycan dövlətinə müstəqilliyinin bərpasından sonra dünya dövlətləri ilə bərabərhüquqlu əməkdaşlıq yaratmağa, beynəlxalq hüququn subyekti kimi universal və regional beynəlxalq təşkilatlara daxil olmağa perspektivlər açıldı. Azərbaycan Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, İslam Konfransı Təşkilatı və Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına daxil olmaqla müstəqil dövlət kimi beynəlxalq aləmdə ilk uğurlu addımlarını atmağa başladı.

Təbii olaraq dünyanın ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarından sayılan BMT-yə üzv olan Azərbaycan ATƏT-lə əməkdaşlığa da üstünlük

verirdi. Çünki, hazırda beynəlxalq siyasət aləmində Ümumavropa təhlükəsizliyinin etibarlı institutu kimi çıxış edən, yəni Yeni Avropada sivilizasiyalı birgə yaşayış qaydalarının bərqərar olunmasında və inkişafında dövlətlərarası münasibətlər sahəsində konfliktli problemləri əməkdaşlıq və qarşılıqlı fayda müstəvisində həllinə yönəldən mühüm siyasi qurumlardan biri Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatıdır (ATƏT). Məhz buna görə demokratikləşmə yolunu seçmiş gənc Azərbaycan Respublikasının ATƏT-lə hərtərəfli əməkdaşlığı ölkəmizin xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri sayılmalıdır.

Azərbaycan diplomatiyasının son illərdə qazandığı uğurların mahiyyəti bundadır ki, əvvəlki rəhbərliyin kifayət qədər qiymətləndirmədiyi bu nüfuzlu beynəlxalq təşkilatla səmərəli münasibətlər qura bilmişdir.

Belə ki, atəşkəs rejiminin yaranmasından sonra ölkədəki siyasi sabitlik dünya birliyinin

nüfuzlu beynəlxalq təşkilatları, o cümlədən ATƏT ilə münasibətlər qurmaq üçün əlverişli imkanlar açmışdır.

Azərbaycanın ATƏT-lə əməkdaşlığını əks etdirən bir neçə məqamını nəzərdən keçirək. Məsələn, Azərbaycan nümayəndə heyəti 1994-cü ilin iyulunda ATƏT-in Parlamentlər Assambleyasının Vyana sessiyasının işində fəal iştirak etmiş konfliktin Azərbaycanın milli mənafeləri baxımından həlli xüsusi göstərilmişdir. Həmin sessiyada çıxış edən AFR Bundeştaqının prezidenti xanım Rima Ziemut ATƏT-in beynəlxalq konfliktlərin həllində müəyyən təcrübə qazandığını qeyd edərək göstərmişdir ki, regionda sabitliyin bərpası üçün bu beynəlxalq qurumun real imkanlarından daha geniş istifadə olunmalıdır. İştirakçı dövlətlərin nümayəndələri bunu da xüsusilə vurğulamışlar ki, ATƏT bir siyasi qurum kimi yeniləşməli, öz funksiyalarını təkmilləşdirməli və səlahiyyətlərini genişləndirməlidir.

Həmin dövrdə ATƏT-in Minsk qrupunun rəhbəri Yan Eliassonun Dağlıq Qarabağ konfliktinin sülh yolu ilə tənzimlənməsi prosesində tərəqqinin əldə olunmasından bəhs edərkən ilk dəfə olaraq «Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqları» ifadəsini işlətmişdir.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, 1992-ci ilin yazında yaradılmış ATƏT-in Minsk qrupu atəşkəsə nail olmaqda və konfliktlərin siyasi yolla həllində faydalı iş görmüş, bir sıra sülhməramlı və humanitar aksiyalar həyata keçirmişdir. Assambleyada konfliktin ATƏT-in prinsiplərinə uyğun olaraq danışıqlar yolu ilə həll olunması təqdirəlayiq hal kimi qiymətləndirilmişdir.

Həmin dövrə aid mənbələrin araşdırılması göstərir ki, Azərbaycanın sülh təşəbbüsləri tanınmış dünya siyasətçiləri Qarabağ probleminə yanaşmalar təkliflərinin ümidverici olduğunu bildirmişdir. ATƏT-in təkliflərində atəşə birdəfəlik son qoymaq, döyüşən tərəfləri ayırmaq hər cür blokadadan

imtina etmək və həmin rayonun siyasi statusu ətrafında danışıqlar aparmaq prioritet vəzifələr olaraq müəyyənləşmişdir. Konqresmen C.Kennedi Dağlıq Qarabağda sülhməramlı qüvvələrin yerləşdirilməsindən bəhs edərkən bildirmişdir ki, burada təkəcə rus ordusu deyil, həmçinin digər ölkələrin hərbi kontingenti yerləşdirilməlidir. Həmin dövrdə «Vaşinqton tayms» qəzetində dərc olunmuş bir məqalədə Dağlıq Qarabağ məsələsində Azərbaycan tərəfi dəstəklənirdi. Sağlam düşüncə mövqeyini əks etdirən həmin yazıda hətta deyilirdi ki, ABŞ-ın Qafqazdakı diplomatiyasının taleyinin həll olunmasında Klinton hökuməti erməni lobbisinə imkan verməməlidir. Yəni 20 min insanın həlak olmasına və bir milyondan artıq qaçqının doğma yurdlarından didərgin düşməsinə səbəb olan konfliktin həllinə ABŞ ədalətli yanaşmalıdır.

Başqa bir məqama diqqət yetirək, 1994-cü ilin sentyabrında BMT-də ABŞ-ın daimi nümayəndəsi Madlen Olbrayt Bakıda olarkən prezident Heydər

Əliyevlə görüşmüş və özünün problemə münasibətini bildirərkən demişdir ki, ATƏT Dağlıq Qarabağ məsələsinə bütün beynəlxalq birlik üçün sınaq kimi yanaşır. O, həmçinin əmin olduğunu bildirmişdir ki, bu sınaq müddətində həmin qəbildən olan beynəlxalq və regional konfliktlər aradan qaldırılmalıdır. Qeyd edilməlidir ki, həmin dövrdə Azərbaycan tərəfi Minsk qrupunun daha da fəallaşması üçün xeyli səy göstərmiş, konfliktin həllində BMT kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatın imkanlarından istifadəyə yönəlmiş məqsədyönlü fəaliyyət nümayiş etdirmiş, BMT ilə ATƏT-in işinin əlaqələndirilməsində əlindən gələni etmişdir.

Gətirilən iqtibaslar onu göstərir ki, Ermənistan tərəfindən təcavüzə məruz qalan Azərbaycan həqiqətləri ATƏT-in və BMT-nin xətti ilə dünya ictimaiyyətinə çatdırılır və dünya dövlətləri, xüsusilə Qərb ölkələri dövlətlərarası münasibətləri qurarkən regional münaqişələri yetərincə araşdırır, sonra isə xarici əlaqələrini hansı yönümdə qurmağı

qərarlaşdırır.

Belə bir münasibətin motivləri, yəni, regional konfliktlərin həllində beynəlxalq hüquq normalarının əsas görüşülməsi məsələsi ATƏT-in üzv dövlətlərinin yekdil rəyində də aydın görünür. Məsələn, Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq təşkilatının 3 dekabr 1996-cı il Lissabon Zirvə görüşünün sənədlərinə 1 sayılı əlavədə ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədrinin bəyanatında deyilir: «Sizə məlum olduğu kimi, son iki il ərzində Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü məsələsinin həllində heç bir irəliləyiş əldə edilməmişdir. Mən təəssüflə qeyd edirəm ki, məsələnin nizamlanması prinsiplərinə dair tərəflərin mövqelərinin yaxınlaşdırılması istiqamətində Minsk konftansı həmsədrlərinin söyləri uğurla nəticələnmədi».⁵⁴

Minsk qrupunun həmsədrləri tərəfindən Dağlıq

⁵⁴ Diplomatiya aləmi. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin jurnalı, № 2, 2003, səh. 120.

Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasının tərkib hissəsi kimi formalaşdırılan üç prinsip tövsiyə edilmişdir. Bu prinsipləri Minsk qrupunun bütün üzv-dövlətləri dəstəkləyir. Bu prinsiplər aşağıdakılardır:

- Ermənistan Respublikasının və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü;

- Azərbaycanın tərkibində Dağlıq Qarabağa ən yüksək səviyyəli özünüidarə verən öz müqəddəratını təyin etməyə əsaslanmış sazişdə müəyyən edilmiş Dağlıq Qarabağın hüquqi statusu;

- bütün tərəflərin nizamlama müddəalarına riayət olunmasının təmin edilməsinə dair qarşılıqlı öhdəliklər də daxil olmaqla, Dağlıq Qarabağ və onun bütün əhalisinin təmin edilmiş təhlükəsizliyi.

Mən təəssüflə etiraf edirəm ki, bir iştirakçı dövlət kimi qəbul edə bilmədi. Bu prinsiplər digər iştirakçı dövlətlər tərəfindən dəstəklənir.

Bu bəyanat Lissabon Zirvə görüşünün sənədlərinə daxil ediləcək».⁵⁵

Zənnimizcə bəyanatda səslənən «Bu prinsipləri Minsk qrupunun bütün üzv dövlətləri dəstəkləyir» ifadəsi dövlətlərarası münasibətlərin beynəlxalq qanunlara əsaslandığının, problemli məsələlərin həllində ədalətli mövqe tutmaq üçün ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanmağın zəruriliyi və s. məsələlərin motivlərini ehtiva edir. Beləliklə də hər hansı bir ölkə özünün dövlətlərarası münasibətlərini qurarkən bəzi təməl prinsiplərinə xüsusi olaraq riayət etməlidir. Yəni strateji əhəmiyyət kəsb edən ölkələr olmasına baxmayaraq beynəlxalq əlaqələr qurularkən digər cəhətlər, həmin dövlətin təcavüzkar olub-olmaması, ölkədəki ictimai sabitlik və s. mütləq nəzərə alınmalıdır. Bunlar isə beynəlxalq hüquq normaları ilə müəyyənləşdirilir və tənzimlənir.

⁵⁵ Yəni orada, səh. 120.

Dövlətlərarası münasibətlərin inkişafında və formalaşmasında nüfuzlu beynəlxalq təşkilat kimi ATƏT-in İstanbul zirvə görüşü xüsusilə əhəmiyyətli sayılmalıdır. Əvvəla qeyd etməliyik ki, İstanbul xartiyasının məqsədi xoşməramlı idi. Yəni, İstanbul xartiyasının başlıca məqsədi Avropada sülhü təmin etmək, əmin-amanlıq yaratmaq, təhlükəsizliyin təminatı, ölkələrin ərazi bütövlüyünü qorumaq və meydana çıxma biləcək konfliktləri sülh yolu ilə həll etmək, demokratiyanı inkişaf etdirmək, insan hüquqlarına hörməti vacib prinsip kimi qiymətləndirmək olduğundan bu tarixi sənədin prezident tərəfindən də imzalanması dövlətimizin xarici siyasəti və diplomatiyası üçün keyfiyyətə yeni dünya reallıqlarında özünü tapması deməkdir. Həqiqət bundan ibarətdir ki, bu günə qədər Azərbaycanın belə bir bəşəri əhəmiyyət kəsb edən sənəddə imzası olmamışdır. Lakin mübaliğəsiz demək olar ki, bəşəri dəyərlərə söykənən İstanbul xartiyası mühüm tarixi hadisə sayıla bilər.

Respublikamızın beynəlxalq əlaqələrini ehtiva edən milli təhlükəsizliyi və ümumiyyətlə milli mənafeələr baxımından ikinci mühüm sənəd Avropada silahlı qüvvələr haqqında müqavilənin imzalanmasıdır. ATƏT-in İstanbul zirvə görüşündə iştirak edən 30 ölkənin dövlət və hökumət başçıları noyabrında 1990-cı ildə şəhər «Lütfi Kirdar mərkəzi»ndə Avropada silahlı qüvvələr haqqında müqavilə imzalamışlar ki, bu da dövlətin təhlükəsizliyinə qarant və beynəlxalq münasibətlərin inkişafına müvafiq şəraitin yaranması baxımından çox əhəmiyyətli idi.

Bəlli olduğu kimi, hər dövlətin digər dövlətin adı silahlarının həm miqdarının, həm də yerləşdiyi regionların müəyyənləşdirilməsi, bununla da təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün 1990-cı ildə NATO ilə Varşava paktı arasında beynəlxalq əhəmiyyətli müqavilə imzalanmışdır. Təbii olaraq bunu da beynəlxalq əməkdaşlığın bir elementi kimi qəbul etməyə əsasımız var. Bu müqavilə hər iki blokun müəyyən diplomatik söyləri sayəsində

obyektiv reallıqların zərurətindən bağlanmışdı. Lakin Varşava paktı (1991, mart) və bir qədər sonra Sovet İttifaqı dağılandan (1991, dekabr), SSRi-yə vaxtilə daxil olan respublikalar müstəqillik qazandıqdan sonra yeni siyasi reallıqlar şəraitində həmin müqavilə hərbi və hüquqi qüvvəsini itirmiş hesab olundu. Təbii ki, NATO-ya bu müqaviləni yeniləşdirmək üçün keçmiş ittifaqda kvotalar, yəni Sovetlər İttifaqının ərazisində yaranmış yeni müstəqil dövlətlərdə silahların harada və nə qədər olması məsələsi məlum deyildi və buna görə də müqaviləni tezliklə bağlamaq mümkün olmamışdı.

Azərbaycan tərəfi İstanbul sammiti iştirakçılarna bildirmişdir ki, ölkəmizin ağır vəziyyətinə baxmayaraq, yəni bizim regionun hərbişdirildiyinə, hərbi silahla doldurulduğuna və Dağlıq Qarabağa nəzarət olmadığına və kvotamızın az olmasına baxmayaraq Azərbaycan belə bir müqaviləni regionda təhlükəsizlik naminə imzalamışdır. Bu, Azərbaycan diplomatiyasının

növbəti uğurlu gedişi idi.

Həqiqətən də yeni transmilli korporasiyalar əsri belədir ki, iqtisadi təmələ söykənməyən diplomatiya uğur qazana bilmir. Müasir tipli xarici siyasətdə hakimiyyətlə biznes arasında sivilizasiyalı dialoq daha aparıcı amildir. Dövrün bu həqiqəti İstanbul Zirvə görüşündə özünün real təzahürünü Bakı-Ceyhan neft kəməri haqqında müqavilənin imzalanmasında tapdı. Bu gün aforizm kimi səslənən «Əsrin müqaviləsi»ni yaratmasaydıq, Bakı-Ceyhan da olmayacaqdı» fikri bundan sonra da diplomatik fəaliyyətə yeni rəvnəq verəcəkdir. Məlum olduğu kimi son illər ərzində kəmərin çəkilişi barədə müqavilənin imzalanması İstanbul zirvə görüşündə reallaşdı və qeyd etdiyimiz kimi artıq bu kəmərin istifadəyə verilmişdir. Göründüyü kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlardan sayılan ATƏT regional konfliktlərin nizamlanmasında əhəmiyyətli olmaqla yanaşı, dövlətlərarası münasibətlərin formalaşmasında da böyük bir missiyanı yerinə

yetirir.

Dövlətlərarası beynəlxalq münasibətlərin inkişafında və inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan nüfuzlu təşkilatlardan biri də Avropa Şurasıdır. Mənbələr yazır: «1949-cu ilin may ayının 5-də 10 Avropa dövləti, (Belçika, Fransa, Danimarka, İrlandiya, İtaliya, Lüksemburq, Norveç, Hollandiya, Böyük Britaniya və İsveç) Avropa Şurasının Nizamnaməsini imzalayaraq yeni beynəlxalq siyasi təşkilat yaratdılar».⁵⁶

Qanunun aliliyini, insan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsini təmin edən hər bir Avropa dövləti Avropa Şurasının üzvü ola bilər. Hazırda 41 üzv-dövlətləri birləşdirən Avropa Şurasının qərargah-mənzili Fransanın__Strasburq şəhərində, Avropa Sarayında yerləşir.

Bu təşkilat Avropa Birliyinin ən vacib problemlərini, o cümlədən, insan hüquqları, hüquq, sosial və iqtisadi məsələlər, səhiyyə, ekologiya

⁵⁶ Avropa Şurası və Azərbaycan. Bakı, 2000, səh. 15.

təhsil, mədəniyyət, idman, gənclər, yerli və regional idarəetmə, kütləvi informasiya vasitələri sahəsində əməkdaşlığı əhatə edir».⁵⁷

Digər bir tədqiqatçı A.İ.Vəliyev «Azərbaycanda demokratiyanın inkişafı və insan hüquqlarının qorunması sahəsində Avropa Şurasının fəaliyyəti» adlı namizədlik dissertasiyasında yazır ki, «Beynəlxalq siyasi prosesi səciyyələndirən və siyasi elmlərdə xüsusi qeyd olunan əsas elementlərdən biri beynəlxalq siyasi fəaliyyətin və münasibətlərin subyektləridir. Beynəlxalq münasibətlərin və siyasi prosesin xüsusiyyətləri ilk növbədə bu subyektlərin dərin politoloji təhlili prosesində aşkarlanır. Dövlətlərarası təşkilatlar beynəlxalq siyasi prosesin dövlətdən sonrakı əsas subyektləridir.

Müasir, dövrdə siyasi proseslər və beynəlxalq münasibətlər sistemində dövlətlərarası təşkilatlarla əlaqələr xüsusi əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, bu

⁵⁷ Yenə orada, səh. 15.

və ya digər ölkənin siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni, iqtisadi və elmi-texniki problemlərinin həllində də özünəməxsus rol oynayır. Belə təşkilatlar sırasına daxil olan Avropa Şurasının ümumi səciyyəsinin öyrənilməsi siyasi elmlər üçün böyük elmi-nəzəri əhəmiyyət daşıyır»(iqtibas A.İ.Vəliyevin yuxarıda adı çəkilən namizədlik dissertasiyasından gətirilmişdir- R.M.).

Həqiqətən də, Avropa qitəsinin ən böyük və mötəbər təşkilatlarından biri olan Avropa Şurasının əsas məqsədi də dövlətlərin ideya və prinsiplərinin müdafiə və həyata keçirilməsi üçün onlar arasında sıx əlaqələr yaratmaq, Avropalı demokratik və təhlükəsiz əraziyə çevrilməsinə kömək etmək, plüralist demokratiya və insan hüquqlarının müdafiəsi və vahid mədəniyyətin formalaşması üçün Avropa özünüdərkini möhkəmləndirmək və inkişaf etdirməkdən, üzv dövlətlərin iqtisadi və sosial tərəqqisinə yardım etməkdən ibarətdir». Avropa Şurası sisteminə daxil olan bütün

dövlətlərin təşkilatdakı fəaliyyəti məhz bu məqsədlərə xidmət göstərir.

Digər tərəfdən «Beynəlxalq aləmdə baş verən siyasi proseslərə fəal şəkildə qoşulmaq, ölkə daxilində demokratik prosesləri inkişaf etdirmək, ümumbəşəri və qlobal problemlərin həllindən kənarda qalmamaq üçün Avropa Şurasının üzvü olmaq əsas amillərdən biri kimi çıxış edir». Yeni Avropa Şurasının tribunası dövlətin öz məqsəd və məramlarını dünyaya bəyan etmək, istər xarici, istərsə də daxili problemlərin həlli üçün digər ölkələri əməkdaşlığa çağırmaq məqsədilə qitə miqyasında istifadə edə biləcəyi ən ali kürsüdür. Məhz bu cəhətlər yeni yaranan və insan hüquq və azadlıqların qorunması ideyasını müdafiə edən demokratik dövlətlərin Avropa Şurasına üzv olmaq istəyini həmişə ön plana keçirir. Avropa Şurasına üzvlük onun tərkibinə daxil olan dövlət üçün aşağıdakı cəhətlərdən əhəmiyyətlidir:

-bir çox üzv ölkələrlə normal dövlətlərarası

münasibətlər qurmaq imkanı yaradır;

-başqa üzv dövlətlərlə əlaqələri zəif olan ölkənin beynəlxalq münasibətlərdən nisbi təcrid olunmasını kompensasiya edir;

-Avropa ölkələri ilə bütün sahələrdə münasibətlər qurmaq və inkişaf etdimək üçün şərait yaradır;

-dövlətin beynəlxalq həyatın bir çox problemlərinin həllinə münasibət bildirməsinə imkan verir;

-dövlətin özünün iştirak etdiyi regional konflikti dünya siyasəti səviyyəsinə qaldırır.

Tədqiqatçı Avropa Şurasının funksiyalarını 5 maddədə ətraflı şəkildə şərh edir. Zənnimizcə müəllifin fikirlərinə onu da əlavə etmək yerinə düşər ki, Avropa Şurasının üzvlüyünə qəbul olunan hər bir dövlət beynəlxalq münasibətlər sahəsində böyük təcrübə qazanmış ölkələrin keçdiyi yolu özünə nümunə kimi götürə bilər.

Bəlli olduğu kimi, hazırda Qərbdə inteqrasiya olunan, Avropa Şurasının üzvü Azərbaycanın AŞ-nin tam hüquqlu üzvlüyünə qədərki yolu çox da asan olmayıb. Qeyd etdiyimiz kimi 1991-ci 18 oktyabrda Azərbaycan Respublikası «Dövlət müstəqilliyi haqqında» Konstitusiyası Aktını qəbul etməklə öz müstəqilliyini bərpa etdi. Bu, müstəqil dövlət kimi Azərbaycana dünya dövlətləri ilə bərabərhüquqlu əməkdaşlıq yaratmağa, beynəlxalq hüququn subyekti kimi universal və regional beynəlxalq təşkilatlara daxil olmağa perspektivlər açdı. Azərbaycan Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, İslam Konfransı Təşkilatı və Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına daxil olmaqla müstəqil dövlət kimi beynəlxalq aləmdə ilk addımlarını atdı.

Sənədlərin dili ilə desək, Azərbaycan Avropa Şurasına «xüsusi qonaq» qismində də daxil olmaq barədə 1992-ci ildə rəsmi müraciət etmişdir. Lakin «həmin dövrdə olan mövcud ictimai-siyasi şərait

bunun müsbət həllinə imkan vermədi».⁵⁸

Yəni, 1993-cü ilin ikinci yarısından başlayaraq ölkəmiz, Avropanın ayrılmaz hissəsi kimi, beynəlxalq aləmdə fəallığını gücləndirmiş, ictimai həyatın hərtərəfli demokratikləşdirilməsi sahəsində mühüm addımlar atmışdır. 1994-cü ilin mayında Ermənistanla münaqişədə hərbi əməliyyatların dayandırılması və atəşkəsin əldə edilməsi, siyasi sabitlik Azərbaycanla Avropa Şurasının yaxınlaşması prosesinə təkan verdi.

Ölkəmizin həyatında demokratik, ictimai və siyasi dəyişiklərin baş verməsi, 1995-ci ilin noyabr ayında çoxpartiyalılıq əsasında Parlamentə demokratik seçkilərin keçirilməsi, yeni qəbul olunmuş Konstitusiyada insan hüquq və əsas azadlıqlarının haqqında Avropa Konvensiyasına qoşulmağa hazır olmasını bəyan etməyə imkan verdi. Vahid Avropa hüquq məkanına tamamilə

daxil olmağa cəhd etməklə yanaşı, Azərbaycan sosial, texniki, elmi və mədəni sahələrə aid Avropa normativ sənədlərinə qoşulmaq arzusunu da bildirmişdir. Bir sıra qanun layihələri Avropa Şurasına ekspertizaya göndərilmiş və təşkilat tərəfindən müsbət qiymətləndirilmişdir.

Azərbaycanın dünya miqyasında, o cümlədən Avropada sülhsevər siyasəti ilə tanınması, respublikanın Avropa strukturlarına integrasiya etmək sahəsindəki diplomatik səyləri Avropa Şurasında imicini xeyli yüksəltmişdir. Bunun nəticəsi kimi 1996-cı il iyunun 28-də Avropa Şurası Parlament Assambleyasının Bürosunda Azərbaycanın «xüsusi qonaq» statusu ilə Avropa Şurasına qəbul edilməsi haqqında qərar çıxardılmışdır. Bu tarixi hadisə Azərbaycan Respublikasının Avropada öz mövqelərinin möhkəmlənməsinə xidmət etmişdir.

Qeyd olunan irəliləyişlər Azərbaycanın Avropaya, o cümlədən Qərbə integrasiyasını təbii

⁵⁸ Müstəqil dövlətimizin diplomatiyasının uğurlu fəaliyyəti. «Dirçəliş – XXI əsr» jurnalı, № 62, 2003, səh. 160.

ki, sürətləndirirdi. Belə bir əlverişli şəraitin yaranması Heydər Əliyevin birbaşa məqsədyönlü fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Təbii olaraq Azərbaycan Prezidenti möhtərəm Heydər Əliyevin uzaqqören siyasəti nəticəsində dövlətlərarası beynəlxalq münasibətləri ümumdünya səviyyəsinə qaldırmaq məqsədilə diplomatiyanı elmi şəkildə araşdıraraq müxtəlif istiqamətlərdə fəaliyyət göstərmək üçün xüsusi konsepsiya hazırlanması tələbini qoyması, təbii olaraq, bugünkü uğurlarımızın qarantı idi. Artıq 1993-cü ilin ikinci yarısından başlayaraq ölkəmiz Avropanın ayrılmaz hissəsi kimi beynəlxalq aləmdə fəaliyyətini gücləndirmiş, ictimai həyatın hərtərəfli demokratikləşdirilməsi sahəsində mühüm addımlar atmışdır. 1995-ci ilin noyabr ayında çoxpartiyalılıq əsasında parlamentə demokratik seçkilərin keçirilməsi, yeni Konstitusiya qəbul edilməsi, ölkənin insan hüquq və azadlıqlarına dair Avropa Konvensiyasına qoşulmaya hazır olması.

Azərbaycanın dünya miqyasında, o cümlədən Avropada sülhsevər siyasəti ilə tanınması, respublikanın Avropa strukturlarına integrasiya etmək sahəsindəki diplomatik səyləri Avropa Şurasında onun ictimai imicini xeyli yüksəltdi. Azərbaycan Respublikası ilə Avropa Şurası arasında əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi dövlətin daim nəzarətində idi. Azərbaycan Prezidentinin 1998-ci il 20 yanvar tarixli sərəncamının birinci bəndində deyilir: «Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Avropa Şurası Parlament Assambleyasında nümayəndə heyətinə tövsiyə edilsin ki, AŞ PA-nın sessiyalarında, komitələrin işində və digər tədbirlərində mütəmadi və fəal iştirak etsinlər, Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətini, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin aradan qaldırılmasına dair ATƏT-in Lissabon zirvə görüşünün sənədlərində və Avropa Şurası Parlament Assambleyasının Zaqafqaziyada münaqişələrə dair qətnaməsində əks etdirilmiş prin-

sipləri təbliğ etsinlər».

Həqiqətən də əvvəllər qonaq statusu ilə, sonradan isə bu qurumun tamhüquqlu üzvü olan Azərbaycan öz parlament nümayəndələri vasitəsilə Avropa Şurasının müvafiq komitələrinin işində və tədbirlərində fəal iştirak etməklə respublikamızın Avropaya integrasiyasına yönəldilmiş dövlət siyasətini güclü şəkildə təbliğ edir. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi nəticəsində ölkəmizə vurulmuş iqtisadi, mənəvi və sosial ziyan, qaçqın və məcburi köçkünlərimizin vəziyyəti barədə çıxışlar edir, Avropa ictimaiyyətinin diqqətini onların hüquqlarının bərpasına cəlb etməyə səy göstərir.

Çoxillik iş təcrübəsinə malik nüfuzlu beynəlxalq təşkilat sayılan Avropa Şurasının qanunlar toplusuna diqqət yetirdikdə nəzəri cəlb edən cəhətlərdən biri insan hüquqları nəzərə alınmaqla terrorizmlə mübarizə məsələsidir. Qeyd etməliyik ki, AŞ PA sessiyalarında və əksər iclaslarında bu məsələ ilə bağlı müzakirələr böyük fəallıqla keçir və

müvafiq sənədlər qəbul edilir. Terrorizm bu və ya digər ölkənin, regionun problemi kimi yox, global problem kimi nəzərdən keçirilir, hansı ölkədə, yaxud bölgədə törədilməsindən asılı olmayaraq terror əməllərinə birmənalı münasibət bildirilir, əsrin bəlası pislənilir.

Araşdırmağa çalışdığımız problemlə bağlı tədqiqat əsərlərində çox önəmli cəhətlər əksini tapmışdır. Beynəlxalq münasibətlər istiqamətində ciddi araşdırmalar aparan H.Həmidov tədqiqatlarında haqlı olaraq qeyd edir ki, son dövrün hadisələrinin xronologiyası nəzərdən keçirildikdə AŞ PA-da Azərbaycan parlamenti nümayəndə heyətinin fəaliyyəti daha qabarıq şəkildə diqqəti çəkir. Aydın şəkildə görünən əməli fəaliyyətin nailiyyətlərinin ən başlıca səbəbi nümayəndə heyəti üzvlərinin birgə söyləri, elmi potensialının səviyyəsi, yüksək diplomatiya səriştəsi olan İlham Əliyevin AŞ PA-dakı uğurlu fəaliyyətinin nəticəsidir. Hər bir məsələdə Azərbaycan

nümayəndələri öz mövqelərini bildirirlər. Azərbaycan AŞ-nın tamhüquqlu üzvü olandan bəri o, Avropa Şurası Parlament Assambleyasının sessiyalarında erməni separatizmi, ödkəmizin ayrılmaz tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağdakı separatçılıq əməlləri barədə mütəmadi olaraq çıxış etmiş və bu, nümayəndə heyətinin sonrakı fəaliyyəti üçün çox böyük əsas olmuşdur. Səmimi etiraf etməliyik ki, millət vəkili (əvvəlki dövr nəzərdə tutulur. Hazırda Azərbaycan Respublikasının prezidentidir – R.M.) İlham Əliyevin ilk çıxışlarından sonra Parlament Assambleyasındakı mühit dəyişmiş, artıq Azərbaycana qarşı işləyən deputatlar həmkarlarını bizə əks istiqamətdə səfərbər etməkdə aciz qalmışlar. Ermənistan bütün dünyaya işğalçı bir dövlət kimi təqdim edilib.⁵⁹

Beynəlxalq əməkdaşlığı strateji amilə çevirən digər bir məsələ, yəni ABŞ-da törədilən dəhşətli

⁵⁹ Həmidov H.A. Mustəqil dövlətimizin diplomatiyasının uğurlu fəaliyyəti, «Dirçəliş – XXI əsr», Bakı, 2003, № 92, səh. 162.

terror aktları ilə bağlı məsələ dərhal AŞ PA-nın gündəliyində özünün əksini tapdı. Müstəqil Azərbaycan dövləti də təbii olaraq bu prosesdən kənarda qala bilməzdi. Azərbaycan da terrordan uzun illərdən bəri əziyyət çəkən ölkə idi.

Terrorçuluğun bütün ölkələri hədəf seçə biləcəyini qlobal problem sayan Heydər Əliyev haqlı olaraq dərhal bəyan etdi ki, terrorçuluq təhlükəsinin tamamilə aradan qaldırılması və gələcəkdə heç bir xalqın, heç bir dövlətin belə dəhşətli sınaqlara və sarsıntılara məruz qalmaması üçün beynəlxalq ictimaiyyət, bütün dünya xalqları və dövlətləri səyləri birləşdirməli, terrorçuluğa qarşı barışmaz mübarizə əzmini əməli işdə və sıx əməkdaşlıqla sübuta yetirməlidirlər. Azərbaycan bu istiqamətdə öz üzərinə götürdüyü öhdəlikləri bundan sonra da dönmədən yerinə yetirəcəkdir.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin Azərbaycanın Qərbə, xüsusilə Avropaya inteqrasiyasını, beynəlxalq münasibətlərin formalaşmasında vacib

elementlərdən sayılan öhdəliklərin götürülməsi və onların yerinə yetirilməsi barədə dəyərlı fikirlərinin, onun layıqlı davamçısı İlham Əliyev tərəfindən mötəbər beynəlxalq yığıncaqlarda söyləndiyi çoxsaylı mənbələrdə əksini tapmışdır. Lakin biz onlardan birində həm qeyd olunan öhdəliklər barədə, həm də güclü diplomatik gedişlərin ehtiva olunduğu bəzi məqamlara aydınlıq gətirmək üçün 2002-ci ilin 26 sentyabrında AŞ PA-nın iclasında İlham Əliyevin çıxışına nəzər yetirək:

«Hörmətli cənab prezident!

Xanımlar və cənablar!

İl yarım əvvəl Azərbaycan Avropa Şurasının üzvü oldu. Azərbaycanın Avropa Şurasına qəbul olunması əsaslı surətdə sübuta yetirir ki, Azərbaycan Avropa dəyərlərinə güclü surətdə sadıqdır, demokratiya, siyasi plüralizm və bütün əsas azadlıqlar mövqeyində möhkəm dayanıbdır.

Cəmi on il əvvəl müstəqilliyini əldə etmiş və bir illər ərzində gərgin və təhlükəli anlar yaşamış

iztirablar keçirmiş, vətəndaş mıharibəsi, bir neçə hərbi çevriliş cəhdi ilə üzləşmiş bir ölkə üçün demokratik cəmiyyət qurmaq uğuru, həqiqətən, çox əsaslıdır. Azərbaycan hələ də Ermənistanla müharibə şəraitində yaşayır. Ermənistan Azərbaycan ərazilərinin 20 faizini işğal altında saxlamaqda davam edir və bu səbəbdən də bir milyondan artıq azərbaycanlı qaçqın və köçkünə çevrilmişdir».⁶⁰

«Azərbaycan iqtisadi, sosial və siyasi islahatlar siyasəti aparır ki, bu islahatların nəticəsində də bizim ölkəmiz Avropa və dünya strukturlarına əsas etibarilə inteqrasiya olunmuşdur.

Bizim məqsədimiz beynəlxalq birliyin və Avropa Şurasının yardımı ilə daha böyük inteqrasiyaya nail olmaqdır. Biz islahatları tərifi-lənmək üçün deyil, rəsmi öhdəliklərimizi yerinə

⁶⁰ Sentyabrın 26-da AŞ PA-nın iclasında Azərbaycanın AŞ qarşısında öhdəlikləri yerinə yetirməsinin müzakirəsində Azərbaycan Parlamenti nümayəndə heyətinin başçısı, Milli Məclisin deputatı İlham Əliyevin çıxışı. «Azərbaycan» qəzeti, 28 sentyabr 2002-ci il.

yetirməkdən ötrü deyil, demokratiyanın inkişafına əldə etdiyi real tərəqqinin əks olunması kimi müsbət möhkəm inamımıza görə həyata keçiririk. Biz qəti məqamlarla yanaşı, Azərbaycan ərazilərinin inanırıq ki, demokratiyanın inkişafı, qanunun aliliyi, Ermənistan tərəfindən işğal olunması faktı da qeyd bazar iqtisadiyyatı bizim ölkəmiz və xalqımız üçün olunubdur.

gələcək firavanlığı təmin edəcəkdir».⁶¹

Bununla belə, bəzi müddəalar da vardı ki, biz

Burada əsas cəhətlərdən biri kimi onları qəbul edə bilmərik. Biz əgər tənqid əsaslı Azərbaycanın demokratik dəyərlərə sadıqlığı ilk tənqiddirsə, əgər real faktlara əsaslanıbdırsa, onu öncə diqqətə çatdırılır. Sonra isə on il ərzində qəbul edə bilərik. Kiminsə subyektiv nəticəsinə, üzləşdiyi problemlər sadalanarkən Ermənistanın təsəvvürünə, fantaziyasına və münasibətinə əsas- Azərbaycanın 20 faiz ərazisini işğal etdiyi faktılanmış tənqidi yox. Azərbaycandakı reallıqlara qara əsaslandırılır. gözlükdən baxmaq lazım deyil, vəziyyət olduğu kimi

Daha sonra o vurğulayır ki, Avropa Şurasına həqiqi və obyektiv görünməlidir».⁶²

axıl olmaqla Azərbaycan üzərinə öhdəliklər «Terrorçular, hər yerdə terrorçudurlar. Kimsə götürmüşdür. Bu öhdəliklərin hamısı müəyyən terror aktı törədir, sonra deyirsə ki, o, bunu siyasi olunmuş cədvələ müvafiq və artıq yerinə yetirilmiş məqsədlərə görə etmişdir, - bu, onu daha az və yaxud da yerinə yetirilməkdədir. Mən qeyd et- terrorçuya və ya siyasi məhbusa çevirmir. Təəssüf etmək istərdim ki, Azərbaycanın uca tutmadığı ki, cinayətlər törətmiş, insanlara xəter yetirmiş, ter- öhdəliklər yoxdur. rorizmlə məşğul olub günahsız insanları öldürmüş

Biz şadiq ki, qətnamənin layihəsində ölkəmizin adamlar qətnamə layihəsində siyasi məhbus kimi

⁶¹ Yenə orada, səh. 2.

⁶² Yenə orada, səh. 2.

təqdim olunurlar. Bu, çox təhlükəli məntiqdir. Bu məntiqi əsas götürsək, onda bütün dünya yeni terror hücumlarından gələcəkdə də sığorta olunmayacaqdır. Azərbaycanda cinayət törətmiş terrorçu siyasi məhbus kimi qəbul oluna bilməz, necə ki, belə adamlar İsveçrədə, İspaniyada, Böyük Britaniya Birləşmiş Krallığında, Amerika Birləşmiş Ştatlarında və digər ölkələrdə qəbul olunmurlar. Azərbaycanda siyasi məhbus yoxdur. Onlar, terrorçular və konkret cinayətlər törətmiş kriminallardır ki, siyasi əsaslara görə deyil, konkret cinayətlərinə görə həbs olunub, cəza müddətinə məhkum ediliblər.

Bir daha vurğulamaq istərdim ki, Azərbaycan Avropa Şurasına qəbul olunarkən üzərinə götürdüyü bütün öhdəlikləri uca tutur və gələcəkdə də üzərinə götürdüyü öhdəlikləri müəyyən olunmuş cədvəl çərçivəsində yerinə yetirməkdə davam

edəcəkdir».⁶³

Gətirdiyimiz iqtibasın digər məqamlarına münasibət bildirək. Burada İ.Əliyevin qətnamədə Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğal olunması faktını təqdir etməsi, həqiqi tənqidin qəbul edilən olduğunu vurğulaması, terrorçuların İsveçrədə, İspaniyada, Böyük Britaniyada və digər ölkələrdə siyasi məhbus kimi qəbul olunmadığını söyləməsi onun siyasi elmin ən xırda elementlərinə belə dərinədən bələd olduğuna, siyasət elminə mükəmməl yiyələndiyinə dəlalət edir. Bu onun nəticəsidir ki, siyasi elmə dərinədən yiyələnməklə İlham Əliyev çox məharətlə diplomatik gedişlər edə bilər. M.Dyuverjenin təbirincə desək: «Siyasi elm böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki o, maskaları kənar edir, aldanmağa qoymur».⁶⁴

Bəllidir ki, ictimai rəy yaratmaq üçün diplomatik səylər göstərilməsi ən başlıca şərtlərdən biridir. AŞ

⁶³ Yenə orada, səh. 2.

⁶⁴ Şirəliyev H.İ., Abbasov F.F. Politologiya. Bakı, Bilik, 1993, səh. 6.

PA-da Azərbaycan nümayəndə heyətinin diplomatiya səriştəliliyi həmin Şuraya üzv olan digər dövlətlərin nümayəndələri ilə yüksək səviyyədə münasibətlər yaratmağa gətirib çıxarmış, nəticədə haqq işimiz ümumən dünyada ictimai rəyə təsir göstərməyə qabil olan bir sıra nüfuzlu dövlətlərin təmsilçiləri öz müsahibə və çıxışlarında qeyd etmişlər. Bunlardan birini nəzər-diqqətinizə çatdırmaq yerinə düşər. Məsələn, AS PA-da Böyük Britaniya nümayəndə heyətinin üzvü, nüfuzlu siyasətçi, bu yaxınlarda lord tituluna layiq görülmüş Con Teylor Azərbaycan televiziyasına müsahibəsində demişdir: «Məni məyus edən o oldu ki, ermənilər bu müzakirələrdən Azərbaycana qarşı yeni bir hücum üçün istifadə etmək istədilər. Mən belə düşünürəm ki, daha geniş məsələləri ermənilərin öz problemləri ilə bağlamaqda davam etməsi böyük bir səhvdir. Belə ki, bu müzakirələr beynəlxalq terrorizmə həsr olunmuşdur.

Təbii olaraq Ermənistan diplomatiyası da

sakitcə dayanıb baxmır və onlar da hər vəchlə çalışırlar ki, Azərbaycanın gördüyü işlər müqabilində hansısa bir iş görsünlər. Misal üçün Ermənistanda AŞ PA-nın Elm-Təhsil və Mədəniyyət Komitəsinin iclası keçirilməli idi. Lakin bu dəfə onlar istədiklərinə nail ola bilmədilər. Çünki, həmin komitənin sentyabrın əvvəllərində Parisdə iclası keçirilmiş və orada Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rektoru (hazırda Azərbaycan Respublikasının İnformasiya və Texnologiyalar naziridir – R.M.), Milli Məclisin deputatı, akademik Əli Abbasov komitənin Cənubi Qafqaz üzrə məruzəçisi təyin olunmuşdur. Bu da riyakar erməni siyasətinə qarşı möhkəm bir səddir. Eyni zamanda, Azərbaycan elminə verilən yüksək qiymət kimi dəyərləndirmədir, Cənubi Qafqaz üzrə məruzənin AŞ-nin üzvü olan ölkələrin monitoring məsələlərinə, ümumiyyətlə, digər problemlərə aid rəyin formalaşması və müəyyən sənədlərin qəbulunda mühüm rol oynayacağı da şəksizdir.

Azərbaycan dövlətinin təmsilçiləri AŞ PA-nın iclaslarında digər dövlətlərlə aparılan danışıq və müzakirələrdə yeri gəldikcə çox operativlik və qətiyyət göstərirlər. Belə bir vəziyyət AŞ PA Siyasi Komitəsinin tərkibinin formalaşması zamanı da özünü göstərib. Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistanın da daxil olduğu işçi qruplarının, komitənin rəhbərliyindən David Terçi, C.Kleyfart respublikamızın nümayəndə heyəti başçısının müavini Səməd Seyidov, deputat Rafae1 Hüseynov və başqalarının iştirakı ilə keçirilən müzakirələr zamanı təmsilçilərimiz haqlı olaraq Cənubi Qafqaz bölgəsində sabitlik paktının yaradılmasının bu sahədə müəyyən tədbirlər görülməsinin zəruriliyini və bununla bağlı müzakirələrə hazır olduğunu, müharibə zamanı itkin düşmüş insanların taleləri ilə maraqlanmağın vacibliyini, zəruri sənədləri təqdim etməyə və qarşı tərəflə problemi müzakirəyə hazır olduğunu bildirmiş, irəli sürülən müddəalar içərisində Gürcüstan, Azərbaycan və Ermənistan

əməkdaşlığa dair ekologiya, turizm, habelə iqtisadiyyatın müəyyən sahələrində əməkdaşlıq barədə məsələlər var idi. Ermənistan nümayəndələri bunlara hazır olduqlarını bildirsələr də, Azərbaycan tərəfi buna qəti etiraz edərək Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ, münaqişəsi həllini tapmayınca, işğal olunmuş torpaqlar azad edilməyincə, bölgədə sülh bərqərar olmayınca Ermənistanla hər hansı iqtisadi əməkdaşlıqdan söhbət gedə bilməyəcəyini bəyan etmişlər.

Hesab edirik ki, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarından biri kimi Avropa Şurası beynəlxalq münasibətlərin inkişafında, Azərbaycanın sivil əsaslar üzərində qurulan xarici əlaqələrində əhəmiyyətli rol oynaya bilən qurumdur. Xüsusilə qeyd olunmalıdır ki, ATƏT, Avropa Şurası və digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq Azərbaycanın Qərbə inteqrasiyasında önəmli mahiyyət daşıyır.

2.2. Qərbə integrasiya Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlərinin inkişafının əsas amillərindən birir kimi

Dünyada baş verən integrasiya proseslərindən bir sıra vacib elementlər törəyir ki, həmin parametrlər siyasət problemin həmişəyaşar problemlər sırasına qoyur. «Cəmiyyətin inkişafının hər hansı bir məqamında siyasət probleminin qoyuluşu və həlli onu nəzəri və praktik fəaliyyətin gündəliyindən çıxarmır, əksinə, onu daha kəskin, daha aktual, daha zəruri şəkildə ortaya qoyur».⁶⁵

Azərbaycanın Qərbə integrasiyasına müvafiq şəraitin yaranması «tam müstəqillik qazanmış Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri, müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar, BMT tərəfindən

tanınması təbii bir hal və beynəlxalq hüquq normalarının qanunu idi».⁶⁶

Bu fikrin müəllifi siyasi elmlər doktoru V.Abdullayev daha sonra yazır ki, gənc Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri dövlət suverenliyi, milli maraqlar və milli təhlükəsizliyin əsas prinsipləri, həmçinin Azərbaycan diplomatiyasının təşəkkülü olmuşdur. Mühüm amillərdən biri Azərbaycanın üzv şəkildə dünya integrasiya prosesinə qovuşmaq, ümumavropa və dünya birliyinin tam hüquqlu subyekti olmaq istiqamətində səylər göstərməsidir. Qeyd edək ki, bütün bunlar Ermənistanla mürəkkəb hərbi-siyasi qarşıdurma şəraitində baş vermiş və davam etməkdədir. Eyni zamanda 1994-cü ilin may ayında əldə edilmiş atəşkəs, ATƏT-in Minsk qrupunun fəaliyyəti bu uzun sürən münaqişənin dinc yolla həllinə ümid etməyə imkan verir.

⁶⁵ Hacıyeva V.C. Siyasət və onun informasiya təminatı. Avtoreferat. Bakı, 2004, səh.4

⁶⁶ Abdullayev V.İ. Azərbaycan Respublikasının dövlət suverenliyi və yeni diplomatiya məkanı. Bakı, 2004, səh.3

Vaxtilə ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin işləyib hazırladığı ölkənin xarici siyasi «diplomatik realizm» prinsiplərinə, dünyanın bütün ölkələri ilə qarşılıqlı faydalı və bərabərhüquqlu əməkdaşlığın təmin edilməsinə, bütün aparıcı beynəlxalq təşkilat və təsisatların, istər BMT, Avropa Şurası, NATO, istərsə də İslam Konfransı Təşkilatı, OPEK, BMT, GUÖAM və s. olsun, fəaliyyətində aktiv iştirakına yönəlmiş xarici siyasətin çoxvektorluğuna əsaslanır.

Azərbaycanın təşəkkülü və inkişafının on ildən artıq bir dövrü əhatə edən təcrübəsinin tədqiqi, təhlili və ümumiləşdirilməsi, müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində onun yeri, rolu və xüsusiyyətlərini, onun milli təhlükəsizliyinin, habelə xarici siyasi milli maraqların təmininin əsas vəzifə və perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi ictimaiyyətçilər, o cümlədən Azərbaycanın müasir siyasi elmi qarşısında duran aktual vəzifələrdir. Bu vəzifələrin həlli Azərbaycanın müasir qloballaşmış

və ziddiyyətli dünyada münasib surətdə möhkəmlənməsinə səbəb olacaqdır.

Müəllifin problemlə ilgili söylədikləri fikirlərlə biz də tam razıyıq. Xüsusi olaraq ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin hazırladığı, çoxvektorluğa əsaslanan xarici siyasi kursu imkan verir ki, hazırda mövcud olan və gələcəkdə təzahür edə biləcək problemlərin qabaqcadan qarşısını almaqdan ötrü dünyaya integrasiyaya geniş üfüqlər açır. Bu prosesdə isə Azərbaycan diplomatiyasının üzərinə daha çox ağırlıq düşür.

Yeri gəlmişkən, diplomatiya məsələlərinə də qısa şəkildə nəzər yetirməyi vacib sayırıq. Əvvəla qeyd edək ki, ilkin mənada diplomat – «diplomu» olan şəxs demək idi. Qədim Romada yunan terminologiyasına görə «diplom» - əyalətə və ya xaricə göndərilən rəsmi şəxslərə senat tərəfindən verilən zəmanət və ya etimadnaməyə deyilirdi.⁶⁷

⁶⁷ Yenə orada, səh. 3-4

Bu barədə müxtəlif fikirlər vardır. Məsələn, tanınmış alman hüquqşünası və beynəlxalq hüquq mütəxəssisi Q.Martens «Diplomatiya» anlayışına belə bir tərif verir. O yazır: «Diplomatiya dövlətlərin xarici əlaqələri və ya xarici işləri haqqında elmdir, daha məhdud mənada - danışıqlar aparmaq elmi ya danışıqlar aparmaq məharətidir».⁶⁸

Lakin «Diplomatiya və diplomatik xidmət»⁶⁹ adlı Azərbaycanda ilk kitabın müəllifi tanınmış tədqiqatçı F.Sadıxov Q.Martensin bu fikri ilə razılaşmayaraq yazır ki, bu tərifdə də çatışmazlıq vardır. Martens formulasının birinci hissəsində diplomatiyadan çox, dövlətlərin xarici əlaqələri haqqında elmdən bəhs olunur; diplomatiya isə müəyyən elmi biliklərdən istifadə etsə də, praktik dövlət fəaliyyətidir və burada elmi məlumatlardan təcrübədə istifadə edilir. İkincisi, Martensin formulasında təkcə diplomatiyadan deyil,

⁶⁸ G.Satou. Rukovodstvo po diplomatiçeskoy praktie. M., 1961, str. 11.

⁶⁹ Diplomatiya və diplomatik xidmət. Bakı, 1993.

ümumiyyətlə xarici siyasətdən bəhs edilir, çünki dövlətin xarici əlaqələri və xarici işləri artıq dövlətin xarici siyasətinin həyata keçirilməsi qaydası yox, xarici siyasətin özüdür.⁷⁰

Xarici siyasət məsələlərinə dair ədəbiyyatda «köhnə diplomatiya» və «yeni diplomatiya» terminlərindən istifadə edilir. Həqiqətən də son illərdə diplomatiyanın metod və üsullarında müasir diplomatiyanı Taleyrən və Bismark dövrünün diplomatiyasından əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndirən dəyişikliklər baş vermişdir. Bu məsələ ilə əlaqədar görkəmli mütəxəssislərin mülahizələri maraq doğurur.

«Siyasi realizm» məktəbinin banisi. Q.Morqentau hesab edir ki, hazırda diplomatiya Birinci dünya müharibəsinə qədər yerinə yetirdiyi, çox vaxt normal və həmişə mühüm olan rolunu daha yerinə yetirmir. O, müasir diplomatiyanın «iflasından», «qiymətdən düşməsindən», xüsusilə

⁷⁰ Yenə orada, səh. 7.

də bunların nəticəsində diplomatiyada diplomatik nəzərə çarpmasın. Müxtəlif dövlətlərin görkəmli texnikanın konkret aspekti olan məxfiliyin özünün xadimləri tərəfindən ictimaiyyətin gözü qarşısında əvvəlki əhəmiyyətini itirməsindən bəhs edir. keçən danışıqları elə aparmaq lazımdır ki, Özünün «Beynəlxalq siyasət»⁷¹ kitabında uğursuzluğa imkanı olmasın».

Q.Morqentau belə bir nəticəyə gəlir ki, «əgər Bu da F.Sadiqovun təbirincə desək: müharibə labüddürsə, diplomatiyanın dirçəlişi və «diplomatiya ustalığının əsas göstəricisidir. sülh yolunda onun müvəffəqiyyətli fəaliyyəti üçün Beləliklə, deyilənləri yekunlaşdıraraq təsdiq etmək zəruri şərtləri nəzərdən keçirmək lazımdır». olar ki, diplomatiya - dövlətin xarici siyasətinin

Deyilənlərdən məlum olur ki, biz «yeni həyata keçirilməsi üçün vasitə olub konkret şərait diplomatiyanın» xarakteri haqqında bütöv bir və yerinə yetirilən vəzifələrin xarakteri nəzərə nöqteyi-nəzərdən konsepsiyası ilə üzləşirik. Lakin alınmaqla tətbiq edilən qeyri-hərbi praktik L.Pirsonun aşağıdakı fikrinə diqqət etməsək, biz bu tədbirlərin, üsül və metodların məcmusudur, onun konsepsiya haqqında tam təsəvvürə malik olmarıq. əsas metodu da danışıqlardır.

O yazır: «Danışıqların məqsəd və formas Azərbaycan da yenidən müstəqillik əldə etmiş, mahiyyətinə görə gücümüzün hərbi qüdrət qədə keçid dövrünü yaşayan bir ölkə kimi «yeni mühüm elementidir. Biz çox vaxt bunu unuduruc diplomatiya»nın xarakterinə uyğun olaraq xarici Diplomatiyadakı və siyasətdəki səhvləri dəmi siyasətini həyata keçirməli və Qərbdə inteqrasiyaya məxmər və ya söz pərdəsi arxasında elə gizlətmə nail olmalıdır.

olar ki, bu səhvlərin mənfi təsiri uzun müddət Bu məqamda İon İlyesknun öz ölkəsi haqqında söylədiyi bir fikri xatırlatmaqla araşdırmağa

⁷¹ Morgenthau G. Politics Among Nations, № 4, 1973.

çalışdığımız problemlə bağlı mülahizələrimizi əsaslandırmağa çalışaq. O, özünün «integrasiya və qloballaşma»⁷² adlı kitabında vurğulayır ki, Qara dəniz zonası və son bir neçə il ərzində iqtisadi risklər son dərəcə artmışdır. Siyasi dəyişikliklər dərin təəssürat doğurmuşdur. Bizim müzakirələrimizdə tez-tez xatırlanmışdır ki, Avropa İttifaqının yaradılmasında, enerji əməkdaşlığı sektorunun Qara dəniz regionuna fayda gətirməsi sahəsində nə qədər zəhmət çəkmişik. Problem təkcə Xəzərdəki neft və qazın nəqli marşrutunun seçilməsi ilə məhdudlaşmır. Halbuki bu çox vacibdir. Bura Qara dəniz enerji bazarının Avropa və dünyada gedən integrasiya proseslərilə əlaqəli, hərtərəfli və dinamik inkişafı daxildir.

Regional nəqliyyat infrastrukturunun modernləşdirilməsi də aktual məsələdir. Avropa İttifaqının İpək Yolu və İNOGEYT layihələrinə yeni baxışla nəzər salmaq və beynəlxalq maliyyə

qurumları və özəl sərmayə fondları ilə əməkdaşlıq edən müxtəlif AI proqramları altında əldə olunan maliyyə resurslarının daha yaxşı əlaqəli istifadəsinin yolunu göstərmək lazımdır. Dünyanın Qara dəniz əməkdaşlığı istiqamətində trans-Avropa su yolu kimi istifadəsi imkanlarını da nəzərə almaq yaxşı olardı.

Dəyərli layihələrin əsas siyahısı indi bizim stolumuzun üstündədir. Onlardan bəziləri müxtəlif səbəblər, biznes mühiti, hüquqi qeyri-müəyyənlik və yaxud bürokratik əngəllər sayəsində vaxtında kapital axınını təmin edə bilməməyimizdən çox gec başlamışdır. Məncə, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlığı və onun qurumları davamlı inkişafın və yaxşı idarəetmənin bütün prinsiplərinə daha yaxından kömək etməlidir.

Həqiqətən də Rumıniya Qara dəniz əməkdaşlığının gələcək inkişafına çox böyük diqqət yetirir. Şimali Atlantika Alyansı və Avropa İttifaqının gələcək üzvləri kimi, onlar bu bölgədə üzərlərinə

⁷² İliyesko İ. Integrasiya və qloballaşma. Bakı-2004

düşən məsələlərin məsuliyyətini çox gözə1 dərk töhfələrini verə bilərlər.»⁷³

edirlər. Onların kollektiv regionçuluğa olan inamı İ.İliyeskonun qənaətindən belə nəticə çıxarmaq dərin və səmimidir. Bu həm də Rumıniyada geniş olar ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinə integrasiya surətdə hamı tərəfindən dəstəklənən milli mənafe olmaq üçün regional layihələrə qoşulmaq, Avropa məsələsidir.

Müəllif yazır: «Bu sətirin sonunda mən etməklə hər bir dövlət məqsədinə nail ola bilər. yəqin göstərməliyəm ki, siyasi təsirlər heç də Yəni sadalananlar integrasiya prosesinin vasitələri iqtisadi təsirlərdən az əhəmiyyət kəsb etmir. Bizim kimi onu sürətləndirə bilər.

planlaşdırdığımız əməkdaşlığın müvəffəqiyyətli Lakin burada onun «siyasi təsirlər heç də inkişafı yeni, səmimi qonşuluq münasibətlərinə iqtisadi təsirlərdən az əhəmiyyət kəsb etmir»⁷⁴ yardım etməli, regionun müxtəlif yerlərində hələ də fikrini birmənalı şəkildə qeyd-şərtsiz qəbul etmək mövcud olan fərqlərin həll edilməsi üçün faydalı olmaz.

siyasi mühit yaratmalı və münaqişələrin potensial Əvvəla dünya təcrübəsi real şəkildə göstərir ki, mənbələrinin zəiflədilməsi və aradan qaldırılmasına yeri gəldikcə siyasət iqtisadiyyata elə güclü təsir kömək etməlidir. Bunları daim nəzərdə saxlayaraq, edir ki, o, birbaşa siyasətdən asılı vəziyyətə düşür. Bəzən isə iqtisadi durum birbaşa daxili və xarici siyasət kursunu müəyyənləşdirir.

bizim ölkələrimiz regionda və bütünlükdə qitədə Demək, məqamından, mövcud vəziyyətdən sülhün, sabitliyin və təhlükəsizliyin ⁷³ Yenə orada, səh. 116-117. ⁷⁴ Yenə orada, səh. 117. möhkəmləndirilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə öz

asılı olaraq siyasət və iqtisadiyyat funksiyalarına uyğun olaraq müxtəlif təsir gücünə malik olurlar.

Məsələn, Xəzərin enerji resurslarından istifadə problemi yaranarkən Azərbaycanın iqtisadi potensialını qaldırmaq üçün respublikamızın yeritdiyi xarici siyasət müqayisədə prioritet təşkil etmişdir. Digər cəhətlərlə yanaşı, bu amildən məharətlə istifadə edən Azərbaycan dövləti çoxşaxəli siyasi gedişlər edərək regionda aparıcı, tranzit dövlətə çevrilərək Qərbə integrasiyanı sürətləndirdi. Zənnimizcə siyasətlə iqtisadiyyatı bu nöqtəyi-nəzərdən müqayisələndirmək daha dügün olardı.

Bu mənada Azərbaycanın Qərbə integrasiyasında qeyd olunan amillərin nəzərə alınması kitabın əvvəlki bölmələrində ABŞ—Azərbaycan münasibətləri kontekstində nəzərdən keçirdiyimizdən monoqrafiyanın bu bölməsində digər dövlətlərlə xarici əlaqələrimizə daha çox diqqət yetirəcəyik. Əvvəlcə Azərbaycan-Almaniya

əlaqələrini nəzərdən keçirək. Bu beynəlxalq münasibətlər səviyyəsində olan əlaqələrimizin hansı səviyyədə olduğunu müəyyən detallarının əks olunduğu «Almaniya-Azərbaycan əlaqələri genişlənir» adlı məqalənin bəzi cəhətlərinə fikir verək.

«Prezident İlham Əliyev aprelin 21-də Prezident sarayında Almaniya Federativ Respublikasının Xarici İşlər Naziri Yoşka Fişeri qəbul etmişdir. Azərbaycan Dövlət başçısı iki ölkə arasında münasibətlərin sürətlə inkişaf etdiyini, Yoşka Fişerin bu səfərinin ikitərəfli əlaqələrə təkan verəcəyini söylədi. Prezident İlham Əliyev Azərbaycan Almaniya arasında müxtəlif sahələrdə uğurlu əməkdaşlıq etdiyini, iqtisadi sahədə də əməkdaşlığın çox-çox ümidverici olduğunu xüsusi vurğulayaraq bildirdi ki, Azərbaycan iqtisadi cəhətdən inkişaf edən ölkədir. Ümumi daxili məhsulun həcmi ildən-ilə artır, adambaşına düşən xarici sərmayələrə görə ölkəmiz MDB məkanında

ilk yerlərdədir. Azərbaycanda çox gözəl sərmayə mühiti vardır, eyni zamanda özəlləşmə proqramı çox uğurla həyata keçirilir. Azərbaycan üzvü olduğu Avropa Şurasında böyük fəallıq göstərir. Avropa Birliyi ilə əməkdaşlığımız da sürətlə inkişaf edir. Çox sevindirici haldır ki, Avropa Birliyi Cənubi Qafqaz üzrə xüsusi nümayəndə təyin etmişdir. Bu regionumuzda marağın artdığını bir daha sübut edir.»⁷⁵

Almaniyanın Xarici İşlər Naziri Yoşka Fişer ölkələrimiz arasında münasibətlərin yüksək səviyyədə olması barədə fikri ilə razılaşaraq söylədi ki, biz bu münasibətləri gələcəkdə də inkişaf etdirməliyik. İkitərəfli əlaqələrin perspektivliyinə toxunan nazir dedi: «Bizim əlaqələrin tarixi, çox qədimdir. Biz öz tərəfimizdən bu əlaqələri daha da inkişaf etdirməyə, həm müəssisələr arasındakı əlaqələri, həm də sərmayə qoyuluşu sahəsində

⁷⁵ Nuridə Atəş. Almaniya-Azərbaycan əlaqələri güclənir. Almaniyada çap olunan «Yeni körpü» jurnalı, № 2, aprel, 2004, səh. 4.

əməkdaşlığı daha da möhkəmləndirməyə hazırıq. Əminik ki, Azərbaycan iqtisadi cəhətdən daha da inkişaf edəcək, və bu bizim üçün çox vacibdir. Azərbaycan Cənubi Qafqazda iqtisadi cəhətdən ən mühüm ölkədir və bu region Avropa Birliyi ilə qonşuluqda yerləşir. Sizin ölkənizin iqtisadi inkişafı regionlararası əlaqələrimizin, yəni Avropa Birliyi ilə Cənubi Qafqaz arasında əlaqələrin daha da yaxşılaşmasına öz təsirini göstərəcəkdir.»⁷⁶

Qonaq həmin gün Azərbaycanın Xarici İşlər Naziri Elmar Məmmədyarovla da görüşmüşdür. Nazir E.Məmmədyarov demişdir ki, Almaniyalı həmkarı ilə keçirdiyi təkbətək görüşdə ölkələrimiz arasında iqtisadi, siyasi, mədəni əlaqələrin inkişaf perspektivləri Azərbaycanın Avropaya inteqrasiyası və s. məsələlər müzakirə edilmişdir.

Əvvəla birinci növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyev yüksək siyasi biliyə, siyasi

⁷⁶ Yenə orada, səh. 4-5.

mədəniyyətə malik olduğundan səriştəli dövlət başçısı və diplomatiyanın mahir bilicisi kimi Azərbaycan-Almaniya münasibətlərini qısa lokanik şəkildə izah edir. İkincisi isə Azərbaycan-Almaniya əlaqələrinin həmin kontekstdə təhlili iki ölkə arasında integrasiya prosesini gücləndirir ki, nəticədə bu amil beynəlxalq münasibətlərin inkişafına özünün müsbət təsirini göstərir.

Almaniya-Azərbaycan əlaqələrinin tarixi köklər üzərində qurulduğunun təhlili verilən digər bir mənbədə ümummilli lider Heydər Əliyevin dövlətimizin beynəlxalq münasibətlərinin qurulmasındakı inkişafındakı misilsiz xidməti bariz şəkildə görünür. 2001-ci ilin iyul ayının 23-də Almaniyanın Azərbaycandakı səfiri Kristian Zibeki qəbul edərkən iki ölkə arasındakı münasibətlər Heydər Əliyev tərəfindən belə şərh olunur: «Mən hesab edirəm ki, Almaniya Federativ Respublikasının səfirliyinin tam təşkil olunmasının əsasını siz qoydunuz. Çünki bundan öncə, sizdən

əvvəl olan səfir bir müddət səfir səlahiyyətinə malik deyildi. Qısa bir zamandan sonra da burdan getdi.

Siz burada dörd il yarım müddətində Almaniya ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələrin inkişaf etməsi üçün, genişlənməsi üçün çox səylər qoymusunuz, böyük xidmətlər göstərmisiniz. Mən buna görə sizə təşəkkür edirəm.

Siz bilirsiniz.

Biz bunu dəfələrlə demişik ki, Almaniya Federativ Respublikası ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələrə çox xüsusi əhəmiyyət veririk.

Xatirinizdədir, biz hətta tarixi keçmişi də dəfələrlə yada salmışdıq – burada əsrin əvvəlində «Simens» Şirkətinin işləməsinə, yaxud vaxtilə almanların yaşamasını, yaxud da alman kilsəsini olmasını. İndi də Azərbaycanın bəzi yerlərində keçmiş adlar unudulmur».⁷⁷

⁷⁷ Almaniya Azərbaycan üçün çox əhəmiyyətli tərəfdaşdır. Azərbaycan qəz. 24.06.01

Məsələn, Yelenendorf. İndi də çoxları Yelenendorf deyirlər. Baxmayaraq ki, nə qədər vaxt keçibdir. 60 ildən çox vaxt keçibdir. Bizim xalqda Almaniya münasibət həmişə müsbət olubdur. İndi də bu müstəqil Azərbaycan dövlətinin siyasətidir. Dövlətin də siyasəti ondan ibarətdir ki, Almaniya Azərbaycan üçün çox əhəmiyyətli bir tərəfdaşdır. İndiki dövrdə Almaniya ilə iqtisadi əlaqələri genişləndirmək istəyirik. Bununla əlaqədar mən dəfələrlə demişəm ki, Almaniya investorlarının Azərbaycana gəlməsini biz çox arzulayırıq.⁷⁸

Biz siyasi əlaqələri də genişləndirmək istəyirik. İndi Azərbaycan Avropa Şurasının üzvüdür. Təşəkkür edirəm ki, Almaniya Azərbaycanın Avropa Şurasına qəbul olunmasına həm yardım etdi, həm də səs verdi.

Biz dəfələrlə demişik ki, Azərbaycan üçün ən böyük problem olan Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həll olunmasında da Almaniyanın

fəal iştirak etməsini arzulayırıq. Təbiidir ki, indiye qədər az iş görülməyibdir. Ancaq mən ümid edirəm ki, bundan sonra daha da çox işlər görülməlidir. Sizdən sonra burada səfir işləyəcək adama siz bu göstərişləri verərsiniz.»⁷⁹

Daha sonra almaniyalı diplomat böyük məmnunluqla bildirir ki, artıq Azərbaycan v Avropa Birliyinin əməkdaşlığı indi inkişafdadır. Hamımızın bildiyi kimi, Azərbaycan ilə Avropa Birliyi arasında imzalanmış saziş artıq qüvvəyə minibdir. Çox şadam ki, həmkarlarım və mən bu işlərdə Sizə yardımçı ola bilmişik. Bu da qonaqpərvər ölkəyə bizim tərəfimizdən bir cavabdır.

Mənə verilən tapşırıq ondan ibarət idi ki, yalnız Almaniya Federativ Respublikasını Azərbaycanda yox, Azərbaycanı da Federal Almaniya da təmsil edirəm. Mənim üçün çox əlamətdar bir haldır və çox şad oldum ki,

⁷⁸ Yenə orada, Azxərbaycan qəz. 24.06.01

⁷⁹ İsmayılov F. Qarabağ konfliktli ABŞ-ın global siyasəti kontekstində. Bakı-2001, səh.35

Azərbaycanda olduğum vaxtın sonunda hələlim F.İsmayılov Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti olmasa, Almaniyadan Azərbaycana iki nazir gətirə dövrünün 1918-1920-ci illərini araşdıraraq yazır ki, bildik. Onlardan biri federal iqtisadi əməkdaşlıq ingilislərin bu hərbi-siyasi prosesə müdaxiləsi naziri idi. Təəssüflər olsun ki, o, Sizin yanınıza gələ «Şərqi məsələsi»nin geosiyasi mahiyyəti barədə bilmədi. Ona görə ki, Siz o zaman Bakıda analitik düşüncələrə müəyyən əsas verir. Məsələ deyildiniz. Sonra isə xarici işlər naziri cənab Fişer burasındadır ki, o dövrdə Türkiyəyə qarşı açıq Bakıya gəldi. Azərbaycana səfəri onun üçün də çox düşmənçilik münasibətində olan İngiltərə bu ölkənin maraqlı keçdi və bunu bizə söylədi. O, səfərindən qəzəsində «xristian sipəri» yaratmaq planını çox razı qalmışdır. Arzumuz odur ki, keçirilən indiki gizlətmirdi. Lakin siyasət elə bir fenomendir ki, əsl görüşləri gələcəkdə də davam etdirək.⁸⁰

Azərbaycan-Almaniya beynəlxalq də üstələyir. Belə ki, Rusiyanın «erməni kartından» münasibətlərinin, integrasiyasının sonrakı inkişaf istifadə edib Qafqaz regionunda, xüsusilə zəngin tendensiyası onu deməyə əsas verir ki, bu əlaqələr təbii sərvətləri ilə ingilis geoiqtisadiyyatının diqqətini yüksələn xətt üzrə tərəqqi edir.

Azərbaycanın Böyük Britaniya və Şimali Böyük Britaniyanı qıcıqlandırır. Bölgədəki İrlandiya Krallığı ilə beynəlxalq münasibətləri də konfliktlər böyük dövlətlər üçün müəyyən siyasi inkişafdadır. Tarixə qısa ekskurs etməklə manevrlər etmək baxımından əlverişli şərait Azərbaycan-İngiltərə münasibətlərinin bu günü ilə yaradırdısa da onların global siyasəti daha çox keçmişini müqayisələndirməyə çalışaq. Tədqiqatçı-

⁸⁰ Yenə orada, səh. 35.

komandanı, ingilis general-mayoru V.M.Tomson hökumətinin hakimiyyətidir və hamı məcburi şəkildə Qarabağ və Zəngəzura general-qubernator kimi ona tabe olmalıdır. Hər hansı bir şəkildə qayda-Azərbaycan nümayəndəsi Xosrov Sultanovu təyin qanunun pozulması, hərc-mərcliyə gətirib çıxarmış etmişdi. Təlimata əsasən ona və onun erməni hərəkət general-qubernatorluğun qanunları ilə ciddi köməkçisinə üç ermənidən və üç azərbaycanlıdan, şəkildə cəzalandırılacaq. Qanun qarşısında hamı eləcə də ittifaq missiyasının üzvü-ingilisdən ibarət bərabərdir.⁸¹

şura tabe idi. Lakin Qarabağın daşnak liderləri bu layihəni rədd etmişdilər. Qarabağ erməni milli şurasının bu millətçi mövqeyi ingilis komandanlığını qəzəbləndirdiyindən V.Tomson həmin şuranın liderlərini diyardan qovacaqları ilə hədələməli olmuşdu. Demarş öz bəhrəsini vermişdi: layihədə bəzi təshihlərlə erməni millətçiləri Qarabağda Azərbaycan general-qubernatorluğunun hakimiyyətini tanımaq və Azərbaycan tərəfi ilə əməkdaşlıq etmək məcburiyyəti qarşısında qalmışdılar. Bundan əlavə səlahiyyətindən istifadə edən Xosrov bəy Sultanov erməni millətçilərinə açıqca bidirirdi ki, «general-qubernatorluğun rayonlarında yeganə hökumət – Azərbaycan

İqtibasdan belə görünür ki, Böyük Britaniya yanaşmaların çoxunda erməni təsirlərinə məruz qalaraq Azərbaycana qarşı bəzən ədalətsizliyə yol vermişdirsə də prosesin müəyyən mərhələlərində ədalətli mövqeyi ilə də seçilmişdir.

Azərbaycanın müstəqilliyi dövründə isə bu əlaqələrin inkişafı beynəlxalq hüquq normalarına əsasən özünün tərəqqi yoluna qədəm qoymuşdur. Oxucuda əvvəlki illərlə müasir dövrü müqayisələndirmək üçün, yəni müvafiq şərait yaratmaqdan ötrü daha bir faktı nəzərə çatdıraq. Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş

⁸¹ Yenə orada, səh. 35.

Krallığının baş naziri Toni Bleyerin Heydər Əliyev təmsilçisi Bi-Pi şirkətidir. Bi-Pi və Bakıda fəaliyyət ünvanladığı bir məktubda deyilir:

Cənab Prezident !

göstərən digər şirkətlər Azərbaycan neftçilərinin dünyanın ən yaxşı neftçiləri olduğunu hesab edirlər.

Xəzər neft və qaz sərgisi Azərbaycandır. Biz Azərbaycandakı işçi qüvvəsinin gücünün, yəni kommersiya sahəsində mühüm hadisədir. Təəssüfünə qaynaqlaşma qabiliyyətinin, savadının və daim ki, Britaniyada keçirilən ümumi seçkilərlə əlaqədar öyrənmək marağının ölkənin inkişafının ilk dəfə olaraq, Britaniya hökumətini təmsil edərsürətləndirilməsində istifadə edilməsini istərdik və nazirlərdən heç biri 2001-ci il Xəzər neft və qazının yalnız neft sənayesində deyil, eləcə də kənd sərgisinin açılış mərasimində iştirak etmir. Bunun təsərrüfatı, yüngül sənaye, enerji infrastrukturu və baxmayaraq, bizim Azərbaycana olan marağımıza ağır sənaye sahələrində də istifadə edilməsini həmişəki kimi yüksək səviyyədədir.⁸²

istərdik. Mən bilirəm ki, artıq bu sahədə irəliyə

Bu maraq Britaniyanın bu il ən böyük sərgi doğru mühüm addımlar atılmışdır. Azərbaycanı iştirakçısı olması faktı ilə bir daha sübut edilir. Mən sabit, canlı iqtisadiyyata malik bir ölkəyə çevirmək bundan qürur hissi duyuram. Biz Avropanın digər üçün hazırda bu yolda atılan addımlara biz güclü tərəfində yerləşə bilərik. Lakin Azərbaycanda dəstək veririk. Biz Azərbaycanın dünya ticarət Britaniya şirkətlərinin sayı digər Qərbi dövlətləri təşkilatına qoşulacağı günü səbirsizliklə gözləyir və şirkətlərinin sayından çoxdur. Britaniyanın sizə bu addımı atmağa hazırlaşmaqda yardım Azərbaycanda kommersiya sahəsində ən parlaq etməyə hazırıq.⁸³

⁸² Toni Bleyer. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti zati-
aliləri, cənab Heydər Əliyevə. Azərbaycan qəzeti, №126
(2839), 06.06.01

⁸³ Yenə orada, səh.2

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə birini qane edən razılaşmanın əldə olunmasını həlli Azərbaycan, eləcə də bu regiona sabitlik və səbirsizliklə gözləyirik.⁸⁴

iqtisadi inkişaf gətirə bilər. Mən sizə davamlı sülhün bərqərar olunması kimi çətin vəzifənin öhdəsindən gəlmək üçün kifayət qədər güclü olmağı arzu edərdim. Əgər sülh sazişi bağlanarsa, Birləşmiş Krallıq və onun Avropa Birliyindəki tərəfdaşları Azərbaycanı dəstəkləmək üçün hazırdır.

Mənə verilən məlumata görə, Bakı-Türkiyə neft və qaz boru kəməri layihələri və bu layihələrlə eyni zamanda yerinə yetirilən «Şahdəniz» və «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqlarının işlənilməsi Azərbaycanda 12-15 milyard ABŞ dollarının sərf edilməsi deməkdir. Bunun regiona böyük təsiri olacaqdır. Xəzər hövzəsinin gələcək kəşfiyyatı Xəzər dənizi sahilində yerləşən bütün dövlətlərin paylaşa biləcəyi çiçəklənən gələcəyin perspektivlərinə ümid verir. Bu məqsədlə biz Xəzər dənizinin statusunun müəyyən edilməsi ilə əlaqədar atılan addımları alqışlayır və Xəzəryanı ölkələrin hər

Cənab Prezident, ticarət fəaliyyəti və biznes ilə məşğul olan şirkətləri həvəsləndirmək və dəstəkləmək üçün bütün bacardığını səfərbər etmək hökumətin vəzifəsidir. Britaniya hökuməti son zamanlar öz xarici ticarət strategiyasını qiymətləndirən tədqiqat aparmışdır. Bu tədqiqatın bir nəticəsi də Britaniyanın Azərbaycanın enerji sektoruna cəlb olunmasının Birləşmiş Krallıq üçün böyük əhəmiyyət kəsb etməsi olmuşdur. Cənab prezident, bu, mənim bu gün Sizə, hörmətli qonaqlara və sərgidə iştirak edən kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan bir çox şirkətlərə bildirmək istədiyim əsas məlumatdır.

Cənab prezident, mən Sizə, eləcə də Azərbaycan xalqına ən xoş arzularımı göndərirəm.

Hər iki mənbədən gətirdiyimiz sitatı müqayisəli təhlil etsək görərik ki, bu münasibətlərdə

⁸⁴ Yenə orada, səh.2

siyasi, iqtisadi maraqlar strateji amillər kimi açıq- onları həyata keçirmək ərəfəsindəyik, onların yeni aydın təzahür edir. Lakin önəmli olan odur ki, mərhələsinə qədəm qoyuruq. Hesab edirəm ki, sadalananlar Azərbaycan-İngiltərə münasibətlərinin göstərdiyiniz həmin əzmkarlıq və arzunuz bizim yeni dünya düzənində sivil qaydada indiki layihələrdə öz əksini tapır. Biz bunu birlikdə formalaşmasında vasitəçi rolunu oynaya bilər. yenə irəli apara biləcəyik.⁸⁵

Azərbaycan-Böyük Britaniya siyasi-iqtisadi Məlumat vermək istəyirəm ki, keçən cümə münasibətlərini əks etdirən mənbədən daha bir günü mən vitse-prezident Çeyni ilə görüşmüşəm və iqtibas. Bi-Pi şirkətinin nümayəndə heyəti qəbul onunla Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri haqqında olunarkən şirkət prezidenti Con Braun demişdir: söhbət etmişəm. Mənim zənnimcə, o tərəfdən həm

Mənə elə gəlir ki, bizim indiki görüşümüz bu layihəyə, həm də Azərbaycan qazını Türkiyəyə işlərimizdə çox həlledici bir andır. Elə bir andır ki, çatdıracaq qaz boru kəməri layihəsinə böyük burada, Azərbaycanda enerji ehtiyatlarının dəstək var. İstər Türkiyə prezidenti ilə, istərsə də işlənilməsi ilə bağlı sizin gələcəyə baxışınızın və Türkiyədə digər tərəflərlə olan danışıqlarımdan, arzunuzun həyata keçməyə başladığı həlledici müzakirələrimdən belə başa düşdüm ki, Türkiyə andır. Mən sizinlə bu haqda, yəni hazırda həyata tərəfdən də bu layihələrə böyük dəstək var. Türkiyə keçirmək ərəfəsində olduğumuz layihələrlə bağlı tərəfindən hiss etdiyim dəstək, təkcə neft boru uzun söhbətləri çox yaxşı xatırlayıram. Sizin bu kəməri üçün deyil, həm də qaz boru kəməri sahədə göstərdiyiniz ardıcıl əzmkarlığı, gələcəyə üçündür. Söhbətlərdən belə başa düşdüm ki, olan arzu və baxışınızı çox gözəl xatırlayır və bilirəm. Xüsusilə o layihələr haqqında ki, indi biz

⁸⁵ «Bi-Pi» şirkəti il ərzində Azərbaycanda layihələrə 13 milyard dollar sərmayə qoyacaqdır. Azərbaycan qəz. № 140 (2859). 23.06.01

onların məqsədləri var ki, gələcəkdə sərmayələri regiona, o cümlədən Azərbaycana cəlb Azərbaycanın alınaçaq qaz Türkiyədən keçərək edəcəkdir.⁸⁶

Avropaya çatdırılsın. Qaz kəməri haqqında Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev isə danışıqlar Gürcüstanda hələ davam etsə də başa Azərbaycanın qərbyönümlü siyasətini düşdüm ki, Gürcüstan da bu boru kəmərinə özü gizlətməyərək ona üstünlük verdiyinə işarə edərək üçün çox mühüm hesab edir.

cavab verir ki:

Cənab prezident, həmişə bir şeyə də Amerikanın prezidenti cənab Corc Buş inanmışam və inanıram ki, ticarət əlaqələri digər prezidentlik fəaliyyətinə başlayan kimi mənə ətraflı bütün əlaqələri dəyişə bilər, onlara təsir edə bilər. bir məktub yazmışdı. Ondan sonra, bu ayın

Ona görə ümidavaram ki, bu imkandan istifadə əvvəlində Bakıda neft-qaz sərgisinin keçirilməsi edərək, Siz, cənab prezident, həm öz vəzifənizdən, münasibətilə də mənə məktub yazmışdı.

həm də öz nüfuzunuzdan istifadə edərək, bu O, bu məktublarda çox açıq-aydın bildirir ki, regionda lazım olan, çox mühüm olan sabitliyin Amerika Birləşmiş Ştatlarının hökuməti yaradılmasında öz sözünüzü deyəcəksiniz, bunu Azərbaycan böyük əhəmiyyət verir, Azərbaycanın yaradacaqsınız. Regional sabitlik sərmayə qoymaq Xəzər dənizindəki neft və qaz yataqlarının istəyən hər bir insanın beyninə həkk olunmuş bir işlənməsini dəstəkləyir. O, hər iki məktubda Bakı-şeydir. Əgər bu əldə edilərsə, inanıram ki, indiki Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri və Azərbaycan qazının Türkiyəyə verilməsi sərmayələr uğurlu olacaqdır.

Bundan başqa bu, elə geniş imkanlar açacaq ki, bəlkə heç bizim düşünmədiyimiz yeni

məsələlərini xüsusi deyir və dəstəkləyir. Yəni bu

⁸⁶ Yəni orada, səh.1

barədə Amerika Birləşmiş Ştatlarının hökuməti ilə bizim aramızda heç bir fikir ayrılığı yoxdur. Ancaq siz bilirsiniz ki, maneçilik göstərənlər də var. Mən bunu ona görə demirəm ki, maneçilik göstərənlər bir şeyə nail ola bilərlər. Yox, heç bir şeyə nail ola bilməzlər. Ancaq görürsünüz, çalışırlar. Amma bizim narahatçılığımız yoxdur və heç kəs də bizə mane ola bilməz.⁸⁷

Bundan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsində əhəmiyyətli rol oynayan Qərbə integrasiya prioritet təşkil edir və bu amil dövlətimizin xarici siyasətində qabarıq şəkildə görünür.

Hesab edirik ki, Azərbaycanın Qərbə integrasiyası onun düzgün seçimlərindən biridir. Bu fikrimizi birtərəfli qəbul etmək olmaz. Çünki Azərbaycan dünyanın digər inkişaf etmiş ölkələrinə də integrasiyanı prioritet sayır. Sonuncu fikrimizi

əsaslandırmaq üçün gələcəyin super dövlətləri haqqında proqnozlara diqqət yetirək. «Gələcəyin super dövlətləri»⁸⁸ adlı mənbənin bəzi detallarına fikir verək.

Üzümüzə gələn 30-40 il ərzində dünyanın siyasi xəritəsində hansı dəyişikliklərin baş verə biləcəyi, hansı yeni super-dövlətlərin meydana çıxacağı məsələsi çoxlarını düşündürür. Bu yöndəki proqnozları iki qismə bölmək olar:

a) bir yaxud nəslin həyatı ərzində Avropa və Amerikanın güc üstünlüyünə və deməli, təhlükəsizliyə və demokratiyasına hədə doğura biləcək yeni bir qüvvənin meydana gəlməsi təhlükəsi gözlənilmir;

b) yeni yüzilliyin elə birinci onilliyində dünya meridianında qüvvələr nisbətində köklü dəyişikliklərin baş verəcəyi gözlənilir ki, bu da Qərb demokratiyası üçün böyük təhlükə doğuracaqdır...

⁸⁷ Yenə orada, səh.1

⁸⁸ Gələcəyin super dövlətləri. Qanun jurnalı, № 6 (46), 1998, səh. 6.

Bu sahədəki araşdırma və proqnozlar düşünməyə əsas verir ki, üzümüzə gələn 30-40 ildə Amerikayla «kəllə-kəlləyə gələ biləcək hansısa yeni superdövlətin yaranışı mümkündür. İrəlicədən deyək ki, namizədlər arasında nəhəng qonşumuz Rusiyanın adı yoxdur. Siyasi imicini itirmiş, silahlı qüvvələri və iqtisadiyyatı fəlakətli vəziyyətdə olan bir dövlətin yaxın zamanlarda dirçələcəyinə heç kəs inanmır...»

politoloji tədqiqatlara əsasən super dövlətin dörd meyarı:

bu yöndəki geopolitik araşdırmalarda superdövlətin yaranışı üçün 4 meyar əsas götürülür:

- fərz edilən fəvqəldövlətin iqtisadiyyatı o qədər qüdrətli olmalıdır ki, təkcə öz sərhədlərinin bilavasitə yaxınlığında deyil, həm də Yer kürəsinin ən uzaq regionlarında fəaliyyət göstərə biləcək son dərəcə güclü ordu yaradıb saxlaya bilsin;

- superdövlət qətiyyətli xarici siyasət yeridə bilən hökumətə malik olmalıdır. Bu hökumət qarşıdakı məqsədi dəqiq və aydın şəkildə düsturlaşdırmalı və onun əldə edilməsi üçün bütün qüvvə və mənbələri səfərbər etməyi bacarmalıdır;
- həmin dövlətin xalqı güc mövqeyindən yürüdülmən xarici siyasətə tərəfdar olmalıdır;
- həmin dövlətin digər ölkələrin işlərinə müdaxiləsinin ciddi motivi və inandırıcı bəhanəsi olmalıdır...

Londona çıxan «Economist» jurnalının proqnozunu da analitik tənəkkürdən keçirək. Politoloji araşdırmaların nəticələri kimi qeyd olunur ki, dörd meyarı yadda saxlamaqla, xəritəyə yaxud qlobusa nəzər salaraq, hazırda hansı ölkənin superdövlət yolu ilə getdiyini müəyyən etməyə çalışaq. Əvvəlcə, buna heç cür nail ola bilməyəcək regionlara diqqət yetirməliyik.

Məsələyə münasibət Afrikadan başlayır, insanın daxili dünyasına yönəldilmiş diqqəti və s. Problemlə ilgili daha bir proqnoz verilir ki Hindistanın səsi yalnız Himalaydan cənuba doğru göstərilmiş dövr ərzində, yeni 2030-cu ilə qədər olan üçbucaqda aydınca eşidilir. Bu üçbucaqdan çətin ki, bu regionda yeni qüdrətli dövlət yetişə uzaqlaşdıqca bu səs yavaş-yavaş səngiməyə, bilsin. Mümkündür ki, orada regional əhəmiyyətli sönməyə başlayır...⁸⁹

iki-üç «əzələli cavan» peyda olsun, vəssalam Beləliklə, gələcəyin superdövlət roluna beş-altı Həmin fikri Latin Amerikasına barədə də söyləmək real namizəd qalır. Bu namizədlərin birincisi heç mümkündür. Yəqin ki, belə bir, fərziyyə Hindistan şübhəsiz ki, Çindir.

haqqında da ədalətli olardı. Bu məmləkət geo- Yəqin ki, Çin iqtisadiyyatı son 10-15 ildəki siyasətçilər üçün həmişə sirr-müəmma olub, indi də başgicəlləndirici inkişaf sürətini gələcəkdə saxlaya az qala milyardlıq əhaliyə, çiçəklənən iqtisadiyyata bilməsin. Lakin ildə 5-6 faiz artım da kifayətdir ki, və güclü orduya malik olma perspektivinə Çin yaxın 25 il ərzində dünya işlərinə fəal surətdə, baxmayaraq, adamda belə bir təəssürat yaranır ki, lazım gəldikdə lap zor gücünə müdaxilə edə bilsin. Hindistana onun dünya meydanında mühüm yer Bunun üçün Çinin çox şeyi var: Sakit okeanda fəaliyyət göstərməyə qabil hərbi-dəniz qüvvələri, tutmasına nəse əsaslı bir şey mane olur, ancaq bir fəaliyyət göstərməyə qabil hərbi-dəniz qüvvələri, şeyin nə olduğunu söyləmək çətindir. Bu, aşağıdakı birləşmələrinin qoşun hissələrini qısa müddət səbəblər də ola bilər: əhəlinin milli özünüdərək ərzində ölkə hüdüdlərindən çox-çox uzaqlara şüurunun kifayət dərəcədə olmaması, hind yönəltmək gücündə olan quru və hərbi-dəniz subkontinentinin dağlar və dəniz arasında sıxılaraq təcrid vəziyyətində qalması, hindlilərin yalnız

⁸⁹ Londonda çıxan «Ekonomist» jurnalının proqnozu; Yene orada, səh. 6.

qüvvələri, uzaq uçuşlu nüvə silahlı arsenalı... Çin bunların hər birini daha da gücləndirmək potensialına malikdir.

Çox güman, Çin bu müddət ərzində Amerika etalonuna bərabər hərbi qüvvələrin elektron idarəetmə sistemi yarada biləcəkdir. Lakin elə bunsuz da Çinin hərbi qüdrəti misilsiz olacaqdır.

Düşünmək olar ki, Çini bu qüdrətdən istifadə etməyi bacaran hökumət idarə edəcəkdir. Çinin demokratikləşməsi - çox ləng prosesdir və Pekində hakimiyyətə gələn hər bir kəs xarici siyasətin idarə sükanını heç bir sarsıntı və çevrilişlərdən qorxmadan hələ uzun müddət əlində möhkəm saxlaya biləcəkdir.⁹⁰

Proqnozlardan görünür ki, dünya dövlətlərinin inkişaf perspektivləri müxtəlif dövrlərdə dəyişə bilər. Və bu gün dünyanın sonuncu fatehi sayılan bir superdövlətə alternativ olaraq digər bir güclü dövlət yaransın və qütbləşmə baş versin. Beləliklə də yeni

güc mərkəzləri yaransın ki, nəticədə hansısa ölkənin xarici siyasətində deformasiya baş versin. Ona görə də, hər bir müstəqil dövlət xarici siyasət kursunu müəyyənləşdirərkən bu amilləri nəzərə almalıdır.

Çox şükürlər olsun ki, müstəqil Azərbaycanımızın daxili və xarici siyasətinin özülü bəşəri dəyərlərə istinadən möhkəm təməl üzərində qurulmuşdur. Dünya siyasətinin bilicilərindən, görkəmli dövlət xadimlərindən olan ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulmuş xarici siyasətimiz balanslaşdırılmış şəkildə Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən bu gün də uğurla davam etdirilir. Xalqımız inanır ki, İlham Əliyevin davamlı xarici siyasəti Azərbaycanı nəinki bölgənin, hətta dünyanın aparıcı dövlətləri səviyyəsinə yüksəldəcəkdir.

⁹⁰ Yenə orada, səh. 6.

NƏTİCƏ

Tədqiqatın yekunu kimi qeyd etmək lazımdır ki Azərbaycanın Qərb dövlətləri ilə xarici əlaqələri beynəlxalq hüquq normalarına uyğundur və b istiqamətdə aparılan xarici siyasət sivil qaydada məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilir. Bu məni da gəldiyimiz qənaət belədir:

- Azərbaycanın Qərb dövlətləri ilə beynəlxalq münasibətlərinin qurulması prosesində region dövlətlərilə əlaqələr də diqqətdən kənarda saxlanılmır və bütün bunlar normal qaydada tənzimlənir ;

- dövlətimizin xarici əlaqələrindəki balanslaşdırılmış siyasəti ona imkan verir ki, bütün dünya dövlətləri ilə normal beynəlxalq münasibətlər qura bilsin ;

- Qərb dövlətləri ilə xarici əlaqələrimizdə Azərbaycan-ABŞ beynəlxalq münasibətləri prioritet istiqamətlərdən biridir ;

- Azərbaycanın Amerika Birləşmiş Ştatları ilə beynəlxalq əlaqələrində siyasi, iqtisadi amillər hər iki ölkə üçün strateji mahiyyət daşıyır ;

- Qərb dövlətlərinin inkişafında və Azərbaycan-ABŞ beynəlxalq münasibətlərinin formalaşmasında iqtisadi siyasət mühüm əhəmiyyət kəsb edir ;

- Azərbaycan-Qərb münasibətlərinin formalaşmasında və inkişafında beynəlxalq təşkilatların, xüsusilə BMT-nin, Avropa İttifaqının, Avropa Şurasının, ATƏT-in, İslam Təşkilatı Konfransının, GUAM-in və s. nüfuzlu qurumların mühüm rolu vardır ;

- Qərbə inteqrasiya Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir və bu amil həmin bölgənin dövlətləri ilə beynəlxalq münasibətlərin qurulmasında strateji əhəmiyyətə malikdir ;

- Azərbaycan-Qərb beynəlxalq münasibətlərinin möhkəm təməlinin qoyulmasında və

formalaşmasında ümummilli lider, dünyanın tanınmış siyasət bilicisi, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur. Onun xarici siyasət strategiyası bu gün də beynəlxalq münasibətlərimizin inkişafında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir ;

- Əsaslı heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş Azərbaycanın xarici siyasət kursu bu ideallara daima sadıq qalan Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən layiqincə davam etdirilir ;

- Azərbaycanın Qərb dövlətləri ilə beynəlxalq münasibətləri istiqamətində apardığı xarici siyasəti ümumilikdə balanslaşdırılmış siyasətdir və onun respublikamızı gələcəkdə dünyanın inkişaf etmiş sivil dövlətləri səviyyəsinə qaldıracağı təbiidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. «Azərbaycan» qəzeti, 3 oktyabr, 2001, səh. 3.
2. «Azərbaycan» qəzeti, 9 oktyabr, 2001, səh. 4.
3. Həsənov C. Azərbaycan-Amerika: tarixin yaddaşından (1918-1920). «Azərbaycan» qəzeti, 9 yanvar 1993-cü il.
4. Həsənov C. Azərbaycan-Amerika: tarixin yaddaşından (1918-1920). «Azərbaycan» qəzeti, 9 yanvar 1993-cü il.
5. Qasımov M. Azərbaycanın xarici siyasəti (konsepsiya məsələləri), 1997, səh.3.
6. Mustafayev R. Azərbaycan və yeni dünya. Azərbaycan dövlət nəşriyyatı. Bakı, 1993, səh. 3.
7. Tağıyev Ə., Qasıмова K. Amerika Birəleşmiş Ştatları: dünyanın sonuncu fatehi. Bakı, 2005

8. Amerika tarixinin əsas cəhətləri. Bakı, 2000, səh. 258
9. Türkdilli dövlətlərin başçılarının VII zirvə görüşündə AR-ın prezidenti Heydər Əliyevin nitq. «Dirçəliş XXI əsr» jurnalı, Bakı, 2001, № 39, s. 5.
10. Piriyev A. Siyasi strategiya və milli təhlükəsizlik problemləri. Bakı, 2002, səh. 10.
11. Panarin A.S. Qlobal siyasi proqnozlaşdırma, səh. 274.
12. Ş.Akifqızı. Azərbaycan səfiri «Vaşinqton Tayms»ın baş məqaləsini təkzib etmişdir. «Azərbaycan» qəzeti, 30.12.01.
13. Qədirli F. «Ross Uilson: Azərbaycanın müstəqilliyi naminə ABŞ həmişə ona dəstək olacaqdır». «Respublika» qəzeti, № 254 (1590), 03.11.02.
14. Məmmədov R. ABŞ-da İlham Əliyevi güclü siyasətçi, yetkin lider kimi qeyd edirlər. «Xalq qəzeti», 1 noyabr, 2002-ci il, № 252 (24216).
15. Siyasi fikirlərin əsasları. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı, 1966, səh. 3.
16. Stepakov V.İ., Baxşiev D.Y., Brutnets K.N., Qlaqolev V.F., Datsyuk B.D. i dr. Osnovi političeskix nauk. M., 1966, str. 8.
17. Məmmədov O., Əlifov Y., Əsgərov M., Abbasov Z. İqtisadi nəzəriyyənin əsasları. Gəncə, 1995, səh. 4.
18. Məmmədov O., Əlifov Y., Əsgərov M., Abbasov Z. İqtisadi nəzəriyyənin əsasları. Gəncə, 1995, səh. 4.
19. Političeskəə gkonomika političeskiy sposob proizvodstva. M., 1972, s. 62.
20. «Azərbaycan» qəzeti, 13.04.1993
21. «Azərbaycan» qəzeti, 29.09.1993
22. «Respublika» qəzeti, 21-22.02.1997.

23. Diplomatiya aləmi. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin jurnalı, № 2, 2003, səh. 120.
24. Avropa Şurası və Azərbaycan. Bakı, 2000, səh. 15.
25. Müstəqil dövlətimizin diplomatiyasının uğurlu fəaliyyəti. «Dirçəliş – XXI əsr» jurnalı, № 62, 2003, səh. 160.
26. Həmidov H.A. Müstəqil dövlətimizin diplomatiyasının uğurlu fəaliyyəti, «Dirçəliş – XXI əsr», Bakı, 2003, № 92, səh. 162.
27. Sentyabrın 26-da AŞ PA-nın iclasında Azərbaycanın AŞ qarşısında öhdəlikləri yerinə yetirməsinin müzakirəsində Azərbaycan Parlamenti nümayəndə heyətinin başçısı, Milli Məclisin deputatı İlham Əliyevin çıxışı. «Azərbaycan» qəzeti, 28 sentyabr 2002-ci il.
28. Şirəliyev H.İ., Abbasov F.F. Politologiya. Bakı, Bilik, 1993, səh. 6.
29. Hacıyeva V.C. Siyasət və onun informasiya təminatı. Avtoreferat. Bakı, 2004, səh.4
30. Abdullayev V.İ. Azərbaycan Respublikasının dövlət suverenliyi və yeni diplomatiya məkanı. Bakı, 2004, səh.3
31. G.Satou. Rukovodstvo po diplomatičeskoy praktie. M., 1961, str. 11.
32. Diplomatiya və diplomatik xidmət. Bakı, 1993.
33. Morgenhau G. Politics Among Nations, № 4, 1973.
34. İliyesko İ. İnteqrasiya və qloballaşma.
35. Nuridə Atəş. Almaniya-Azərbaycan əlaqələri güclənir. Almaniyada çap olunan «Yeni körpü» jurnalı, № 2, aprel, 2004, səh. 4.
36. Almaniya Azərbaycan üçün çox əhəmiyyətli tərəfdaşdır. Azərbaycan qəz. 24.06.01

37. Azərbaycan qəz. 24.06.01
38. İsmayılov F. Qarabağ konfliktini ABŞ-ın global siyasəti kontekstində. Bakı, 2001, səh.35
39. Toni Bleyer. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti zati-aliləri, cənab Heydər Əliyevə. Azərbaycan qəzeti, №126 (2839), 06.06.01
40. «Bi-Pi» şirkəti ilə əzində Azərbaycanla layihələrə 13 milyard dollar sərmayə qoyacaqdır. Azərbaycan qəz. № 140 (2859). 23.06.01
41. Gələcəyin super dövlətləri. Qanun jurnalı, № 6 (46), 1998, səh. 6.
42. Londonda çıxan «Ekonomist» jurnalının proqnozu;

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ -----3-6

FƏSİL-1. AZƏRBAYCAN-ABŞ BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRİ QƏRB DÖVLƏTLƏRİ İLƏ XARİCİ ƏLAQƏLƏRİN ƏSAS PRIORITYLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ.

1. 1. AZƏRBAYCANIN AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARI İLƏ BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRİNİN BƏZİ SİYASİ, İQTİSADI ASPEKTLƏRİ (TARİX VƏ MÜASİRLİK) -----7-107

1.2 Qərb dövlətlərinin inkişafında və Azərbaycan-ABŞ münasibətlərinin formalaşmasında iqtisadi siyasətin rolu -----108-137

FƏSİL 2. DÖVLƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRİN FORMALAŞMASINDA BEYNƏLXALQ ƏLAQƏLƏRİN ROLU

2.1. Azərbaycan-Qərb münasibətlərində beynəlxalq təşkilatların əhəmiyyəti-----138-174

2.2. Qərbə integrasiya Azərbaycanın	
beynəlxalq münasibətlərinin inkişafının	
əsas amillərindən birir kimi-----	175-214
NƏTİCƏ -----	215-217
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT----	218-223

Məmmədov Rövşən

**«Azərbaycanın Qərb dövlətləri ilə beynəlxalq
münasibətlərinin siyasi, iqtisadi aspektləri»**

Yığma verilmiş: 25/06/06/. Çapa imzalanmış: 14.07.06.

Nəşrin formatı 60/90 1/16. Ofset çapı. Fiziki çap

vərəqi 14,5. Tirajı 100.

İSVN – 9958 – 29 – 0556 – X

Elm-İst. Mər. Mət. Çap olunmuşdur

Bakı - 2006